

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Üldkeeleteaduse osakond

Aive Mandel

Eesti, soome ja läti keele jaatava väitlause sõnajärg

Magistritöö

Juhendajad Virve-Anneli Vihman ja Tiina Nahkola

Tartu 2021

Sisukord

SISSEJUHATUS	4
1. KIRJAKEELED JA NENDE SÕNAJÄRG SOTSIOKULTUURILISEL TAUSTAL.....	7
1.1. KEELEKONTAKTID JA SOTSIOKULTUURILINE KONTEKST.....	7
1.2. EESTI, LÄTI JA SOOME KIRJAKEELE KUJUNEMISEST	9
1.2.1. Vanast kirjakeelest.....	9
1.2.2. Kirjakeelte moderniseerimine	12
1.3. VÕÖRMÕJUDEST EESTI, LÄTI JA SOOME KIRJAKEELES	15
1.4. VÕÖRMÕJUDEST SÕNAJÄRJES	19
2. SÕNAJÄRJEST TÄNAPÄEVA EESTI, SOOME JA LÄTI KEELES.....	27
2.1. SÜNKROONILISEST SÕNAJÄRJEURIMISEST KOLMES KEELES	27
2.2. EESTI, SOOME JA LÄTI KEELE PÕHISÕNAJÄRJEST	29
2.3. VABA SÕNAJÄRG JA INFOSTRUKTUUR	31
2.4. V2-TENDENTS.....	33
2.4.1. V2-st tulenevad sõnajarje erinevused eesti, soome ja läti keeles	34
2.4.2. V2 piirangud eesti keeles	37
3. UURIMISMATERJAL JA LAUSELIIKMED.....	39
3.1. KORPUSED JA UURIMISMATERJAL.....	39
3.2. LAUSELIIKMETEST JA NENDE KODEERIMISEST EESTI, LÄTI JA SOOME KEELES	41
3.2.1. Lauseliikmete tähistused.....	41
3.2.2. Lauseliikmetest eesti, läti ja soome keeles.....	42
4. JAATAVA VÄITLAUSE SÕNAJÄRG: KORPUSUURINGU TULEMUSED	51
4.1. LAUSE ALGUSLIIGE JA VERBI ASEND.....	51
4.1.1. Lause algusliige.....	51
4.1.2. Finiitverbi asend lauses.....	52
4.1.3. Verbi positsioon sõltuvalt lause algusliikmest	57
4.2. SUBJEKTI JA VERBI ASEND TEINETEISE SUHTES	61
4.2.1. Subjekti ja verbi otsejärg ja pöördjärg.....	62
4.2.2. V2-laused ja subjekti asend	67
4.3. LAUSETE MALLID	70

4.3.1.	<i>V2- ja V3-lauset</i> e mallid	71
4.3.2.	<i>Üldistatud lause</i> mallid	74
4.4.	EESTI KEELE TEISEST POSITSIOONIST KAUGEMA VERBIGA LAUSED	76
4.5.	SUBJEKTI SÜNTAKTILINE RASKUS	79
KOKKUVÕTE		82
KIRJANDUS JA KORPUSED		85
	KIRJANDUS	85
	KORPUSED	91
ESTONIAN, FINNISH AND LATVIAN WORD ORDER IN AFFIRMATIVE DECLARATIVE CLAUSES		92

Sissejuhatus

Keeletüpoloogiliselt ühendab eesti, soome ja läti keelt rikkalik morfoloogia ning seeläbi kuulumine suhteliselt vaba sõnajärgiga keelte hulka. (Lindström 2017: 547; Vilkuna 1998: 175; LVG: §1723) Tänu süntaktilisi rolle markeerivatele muutevormidele jääb näiteks lauses *Poiss õnnitleb tüdrukut* (soome *Poika onnittelee tyttöä*, läti *Puisis apsveic meiteni*) tegevus samaks mis tahes moodustajate kombinatsioonide puhul. Seetõttu saab sõnajärg vabamalt varieeruda lähtuvalt infostruktuurist ehk sellest, kuidas soovitakse lauset info edastamise seisukohast üles ehitada. Mõeldes juurde sobiva konteksti või rõhuasetuse, on kõigis kolmes keeles võimalikud kõik subjekti, verbi ja objekti kombinatsioonid, nt eesti keeles *Poiss tüdrukut õnnitleb (aga tüdruk poissi mitte)*, *Tüdrukut õnnitleb poiss (ja poissi õnnitleb ema)* jne. Sellegipoolest on mõned sõnajärjed suhteliselt markeeritud ja harvad, teised aga sagedasemad ja neutraalsemad. Teise olulise tüpoloogilise ühisjoonena peetakse kõigi kolme siin vaadeldava keele põhisõnajärgjeks järge subjekt-verb-objekt ehk SVO (Dryer 2013) ehk *Poiss õnnitleb tüdrukut*.

Olulisema tüpoloogilise erijoonena iseloomustab eesti keelt oletatavasti saksamõjuline V2-tendents, kaht ülejäänut keelt aga mitte. Vaid põhiliikmetest koosnevas lauses nagu *Poiss õnnitleb tüdrukut* on verb teisel kohal kõigis kolmes keeles. Kui alustada lauset näiteks aja- või kohamäärusega, kaldub eesti keeles, eriti kirjakeeles verb jätkuvalt enamasti püsima teisel kohal, mistõttu muud lauseliikmed peavad jääma verbist tahapoole, nt *Õhtul õnnitleb poiss tüdrukut*. Soome ja läti keeles oleks seevastu tüüpilisem jätta subjekt verbi ette, mistõttu verb jääks kolmandale positsioonile (*Illalla poika onnittelee tyttöä*, *Vakarā puisis apsveic meiteni* 'Õhtul poiss õnnitleb tüdrukut'). Et eesti keele V2 puhul on tegemist pigem tendentsi kui absoluutse reeglina iseloomustab asjaolu, et viimaste soome ja läti lausete tüüpiline sõnajärg on siiski ka eesti keeles võimalik, kuna tegemist on üsna prototüüpse lühikese subjektiga, iseloomulikum on see aga siiski kõnekeelele (Lindström 2000).

Eesti ja soome sõnajärge on omavahel korduvalt kõrvutatud ning leitud, et just V2-tendents on aluseks ka mitmetele muudele erisustele eesti ja soome keele sõnajärjes (nt Tael 1988, Huumo 1995). Läti keelt sarnastel alustel seni kõrvutustesse kaasatud ei ole.

Selle töö eesmärgiks ongi need kolm keelt võrdluses ühendada, et näha, kas samad erisused, mis lahutavad eesti ja soome keele sõnajärge, iseloomustavad ka eesti ja läti keele omavahelist kõrvutust.

Eesti, soome ja läti keel on nii sõnajärje kui ka kõikvõimalike muude keelenähtuste seisukohalt kõrvutamiseks põnev ja oluline kolmik. Eesti keelt seob mõlema keelega lähedane naabus ja tihe läbikäimine, soome keelega lisaks aga ka lähedane keelesugulus, samas kui ajalooliselt ja sotsiolkultuuriliselt on soomlased olnud eestlastest Rootsi riigi alamatena mõnevõrra teistsuguses ühiskondlikus positsioonis. Keeleliselt kajastub see mõnevõrra vähemates germaani mõjudes ning tugevamate soomeugrilistes joontes (Ross 1999). Eesti ja läti keelt aga vastupidiselt lahutab kuulumine kahte eri keelkonda, ent lõhet on silunud pikaajaline vahetu kontakt ning juba muinasaja lõpust peale kujunenud väga sarnased olud baltisakslaste domineeritud keelelises, kultuurilises ja sotsiaalses ruumis, mida muu hulgas iseloomustas algusest peale kohaliku põhirahvuse soomlastest väiksem võimalus osaleda oma kirjakeele kujundamise protsessis (vt nt Klaas 2001, Metslang 2009). Küsimuseks on, kas sarnaselt mitmete muude keelejoontega on läti keele sõnajärjes ühise tausta tõttu mingisuguseid eesti keelele sarnasemaid jooni kui soome keeles, või avaldub siiski eesti ja soome sõnajärjes lähisugulusest tingituna rohkem ühisjooni ja läti keel eristub neist.

Magistritöö jaguneb oma uurimiseesmärkidelt laiemas plaanis kaheks. Teades ka ilma põhjalikuma analüüsita, et V2 on eesti keelt nii soome kui ka läti keelest eristav joon, tekib esmalt küsimus, mis võiks olla selle erisuse põhjuseks. Sünkroonilises vaatluses avalduvate erisuste selgitamiseks tasub vaadata ajas natuke tagasi ning küsida, kuidas on praegune olukord kujunenud. Selle magistritöö osaks ei ole diakrooniline sõnajärjekõrvutus, küll aga on võimalik sünkroonilise uurimuse sissejuhatusena vaadata seni kirjutatu põhjal kõrvutatavalt sisse kolme kirjakeele, eriti nende süntaksi ja sõnajärje kujunemislukku. Töö esimese peatüki eesmärgiks on sünteesida olemasolevate uurimuste põhjal kõrvutatav pilt kolme kirjakeele arenguloost, nende kujunemist mõjutanud sotsiaalsetest, kultuurilistest ja ka keelelistest teguritest ning proovida tabada tänases päevas avalduvate tüpoloogiliste joonte tausta varasemas ajas. Teiseks eesmärgiks on analüüsida empiirilise materjali põhjal tänapäevase eesti, soome ja läti kirjakeele sõnajärge, kuivõrd selline kõrvutatav uurimus seni puudub. Uurin korpusematerjalide

põhjal sünkrooniliselt kolme keele sõnajärje põhijooni, fookusega lauseliikmete paiknemisel üksteise suhtes ning eelkõige verbi asendil. Sellele eesmärgile on pühendatud töö teine, kolmas ja neljas peatükk.

Teises peatükis annan ülevaate senistest sünkroonilistest sõnajärjeuurimustest kolmes keeles. Kolmas peatükk tutvustab töös kasutatavat korpusematerjali. Kõrvutan sõnajärge kokku 1800 lause alusel, igast keelest 600 näitelause. Kesksel kohal on uurimuses verbi asend ja eriti eesti keele V2-suundumuse kõrvutus kahe teise keelega, seetõttu olen analüüsimiseks valinud ainult kirjakeele jaatavad väitlauseid, milles V2-tendents on tugevaim. Samas peatükis annan ülevaate ka näitelause lauseliikmete kodeerimisest. Sõnajärjevõrdluse uurimistulemused esitan töö neljandas peatükis. Peamiste uuritavate joontena vaatlen 1) verbi asendit lauses ning selle sõltuvust lause algusliikmest; 2) subjekti ja verbi asendit teineteise suhtes; 3) V2 ja V3-lause malle ning üldistatud lausemalle; 4) eesti keele V2-reeglit rikkuvaid lauseid ja 5) subjekti süntaktilist raskust ja selle sõltuvust verbi positsioonist.

Töö lõpus sõnastan edasised võimalikud uurimissuunad ja selles töös lahtiseks jäänud küsimused ning kokkuvõttes peatükis esitan lühidalt peamised uurimistulemused.

1. Kirjakeeled ja nende sõnajärg sotsiokultuurilisel taustal

Nüüdisaegne eesti, läti ja soome keel on kujunenud igaüks oma konkreetsetes sotsiaalsetes ja kultuurilistes oludes ning keelekontaktide võrgustikus, mis peegeldub ka tänase keele eri tasandeil. Lause sõnajärje osas on kõigi kolme kirjakeele puhul, eriti nende varases arengujärgus, aga ka tänase keele seisukohast viidatud märkimisväärsele kontaktkeelte mõjule. Seepärast vääriv nende kolme keele sõnajärje sünkrooniline vaatlus saatjaks ja selgituseks diakroonilist käsitlust, selles peatükis heidangi esmalt pilgu sellele, mida on siin vaadeldavate kirjakeelte ja nende sõnajärje kujunemise taustast teada.

1.1. Keelekontaktid ja sotsiokultuuriline kontekst

Eesti, soome ja läti keelt ühendab asend läänemeresoome, balti, germaani ja slaavi rahvaste ning keelte kontaktalal. Ühine geograafiline ruum ning sarnased kontaktid on siinseid keeli aastasade ja –tuhandete jooksul lähendanud ning andud alust Läänemere ümbruse keeli tüpoloogiliselt kõrvutada (vt nt Dahl jt 2001a, 2001b). Siin vaadeldava keelekolmiku keskseks erisuseks on, et eesti ja läti keel on soome-ugri keeled ning lähisugulased, läti keel aga kuulub balti keelena indoeuroopa keelte hulka. Sellegipoolest ühendavad neid keeli ammuse ühise territooriumi järelkajana vana soomeugri laenukiht tänases läti keeles ning vanad ühised balti laenud eesti ja soome keeles. Veel enam on lätlasi soome-ugri keelte suunas nihutanud vahetu kontakt eesti hõimude ning liivlastega. Eriti viimased on lätlaste hulka assimileerununa jätnud märkimisväärse jälje tänasesse läti keelde, lähendades seda tuntavalt soome-ugri keelte ning kaugendades lähisugulasest leedu keelest (vt nt Vaba 2015).

Kõiki kolme keelt on ühtlasi eriti viimase aastatuhande jooksul mõjutanud germaani kultuuriruumi kuulumine, soomlastel eelkõige rootslaste vahendusel, eestlastel ja lätlastel saksa mõjusfääri kaudu. Hansaliidu ja keskaegsete linnade ning hiljem usupuhastusliikumise keelena on saksa keel olnud siiski oluline ka soome kirjakeele lätete

juures, samuti ei puudu rootsi mõjud eesti ja läti keeles. Naabruse ja vallutuspoliitika läbi on igat siin vaadeldavat keelt mõjutanud kokkupuude slaavi keeltega. Germaani kui ka slaavi keelte puhul ei saa ühtlasi unustada, et läti keele jaoks on erinevalt eesti ja soome keelest tegemist sugulaskeeltega, mis omakorda raskendab kohati piiri tõmbamist hilisemate mõjude ja algupäraste ühisjoonte vahel (vt nt Vanags 1993: 165). Peale selle on algusaegadel kõigis kolmes kirjakeeles olnud oluline klassikaliste keelte (eriti ladina, vähem vanakreeka ja heebrea) eeskuju.

Laiemas plaanis on eesti, läti ja soome kirjakeele kujunemise ajalooline ja kultuuriline taust seega olnud vägagi sarnane. Ka kirjakeelte arengu seisukohalt on suuremad murrangud ühised: kiri kui niisugune jõudis siinsetele aladele ühes ristiusega teise aastatuhande esimestel sajanditel, kirjakeele süstemaatilisele arendamisele levikule pani aluse 16. sajandi reformatsioon käsikäes trükikunsti levikuga, ning viimase suurema murranguna kujunes 19. sajandi rahvusliku ärkamise käigus keelest siinsete rahvaste identiteedi üks nurgakivisid ja pandi alus tänapäevasele paljufunktsioonilisele ja standardiseeritud kirjakeelele. (Vt nt Häkkinen 1994; Laanekask 2004; Vanags 2019)

Kitsamalt lähenedes on aga kolme rahva ühiskondlikus ja ajaloolises taustas erinevusi, mis on osutunud oluliseks ka kirjakeele arengu seisukohast. Eestlaste, lätlaste ja liivlaste kristianiseerimine toimus peaaegselt sakslaste vahendusel, see oli ka ise vägivaldse loomuga ja sellele järgnesid üks teise järel sõjalised vallutused ning üleminekud ühe võimu alt teise alla, keskaegsele killustatule järgnes ümbruskonna laienevate suurriikide võimukonkurentsis tulenev ebastabiilsuse ja sõdade aeg. Nii ei kujunenud siin kunagi välja ühte püsivat keskvõimu, mis omakorda tähendas, et kohalik elu jäi praktikas kuni 20. sajandi alguseni väikesearvulise sisserändajatest baltisaksa ülemkihi juhtida. Sotsiaalsed lõhed kujunesid aja jooksul üha sügavamaks ning kui vahetult kristianiseerimisele järgnenud sajanditel oli arvatavasti mõningate eestlaste või lätlaste kaasamine vaimulik- või ülikonna hulka veel võimalik (vt nt Ross, Vanags 2008: 8), siis hiljemalt 16. sajandiks moodustasid nad pärisorjadest alamkihi, kelle jaoks sotsiaalse tõusu võimalused olid ülimalt ahtad.

Soomlased seevastu said läänekristliku Euroopa osaks rootslaste vahendusel ning seda pigem rahumeelselt. Järgnes pikaajaline ja stabiilne kuulumine Rootsi riigi tuumikkoosseisu, ainsaks suuremaks murdepunktiks üleminek Vene riigi alluvusse

autonoomse suurvürstiriigina 1809. aastal. Soome talupojad olid ja jäid isiklikult vabaks, harisid enamjaolt iseendale kuuluvat maad, maksid oma maksud otse kuningale ja kirikule ning kaitsesid kiivalt oma eesõiguseid. Soome aladel jäi rootsi sisserändajate kõrval püsima oma kohalikku päritolu ehkki paratamatult rootsistuv ja rootsi (või ka ladina, saksa) keeles tegutsev ülik- ja vaimulikkond, millega liitus aja jooksul ka uusi jõukamaid soomlastest talupoegi ja et kirjakeele kujundamist vedas eelkõige just vaimulikkond, pidi sel asjaolul olema oma mõju ka kohaliku kirjakeele arengus. (Häkkinen 1997: 36–37; Meinander 2012: 31) Väheoluline pole seegi, et Rootsi riigi idapoolse tuumikalana iseloomustas Soomet, selle vaimulikkonda ja aristokraatiat, aga isegi talupoegkonda tihe side meretaguse keskvõimuga kuni 19. sajandi alguseni välja (Meinander 2012: 58).

Seega nägid tänased Eesti ja Läti alad nägid läbi paljude aastasadade Soomest märksa vähem ühtsust, stabiilsust ja rahuaega rohkem sotsiaalset ebavõrdsust. Mitte just üllatuslikult jõuti Soomes, kus ühiskondlikud lõhed olid kokkuvõttes eestlaste ja lätlaste aladega võrreldes vähem teravad, keskvõim tugevam ning olud stabiilsemad, riigi toetatud luteri kiriku vedamisel tunduvalt kiiremini praktiliselt kõigi kristliku kirjasõna levitamise märgiliste teetähisteni. Samuti on väiksema ühiskondliku kihistumise taustal mõistetav, miks soome varasemat kirjakeelt on hinnatud algusest peale eesti keelest tunduvalt rahvapärasemaks (vt nt Ross 1999) ning paralleelselt muude ühiskondlike arengutega jõuti kiiremini ka keele reformimise ning kaasaegse mitmekülgse standardkeele väljakujunemiseni.

1.2. Eesti, läti ja soome kirjakeele kujunemisest

1.2.1. Vanast kirjakeelest

Eesti, läti ja soome kirjakeele algussajandite kirjeldustes on nii mõndagi sarnast, aga eelneva taustakirjeldusega seotud nüanssidega (vt eesti keele kohta nt Habicht 2003a; Laanekask 2004; Paul 2008; soome kohta Häkkinen 1994; läti kohta Vanags 2019). Kesksed tegurid, mis kirjakeelt selle algussajandevil vormisid, võib kokku võtta küsimustega mis oli kirjasõna otstarve, kes olid selle loojad, arendajad ja kasutajad ning milline oli toonane tekstiloomepraktika. Vastused neile küsimustele heidavad valgust

vanemates kirjalike mälestiste keelejoontele, aga ka (kirja)keelte arengudünaamikale, mis on mõjutanud keelt kuni tänaseni välja.

Eesti, läti ja soome kirjakeeled kasvasid välja vajadusest levitada kohalike seas ristiisku ning reformatsioonijärgsete sajandite esmane, nii ilmaliku kui vaimuliku võimu eesmärk oli tõlkida kohalikesse keeltesse kõik olulisemad religioossed tekstid. Eesmärgist tulenevalt olid ka kohalike kirjakeelte loojateks, esimesteks kasutajateks ja arendajateks vaimulikud. Eesti ja läti keele puhul olid need hiljemalt alates reformatsiooniajast kuni 19. sajandini välja saksa emakeelega pastorid, kelle kohaliku keele tundmine varieerus (vt nt Habicht 2003a: 137; Vanags 2019: 60). Varasemate sajandite kirjakeele kujundajad olid tihti mujal sündinud (eesti keele puhul nt Gutsclaff, Rossihnius, Göseken, Blume, läti keelse piibli tõlkija Ernst Glück). Kuigi ka Soomes domineeris kirikus, hariduses ning ühiskonnaelus rootsi, samuti ladina keel, oli vaimulikkonnas esindatud ka kohalikku päritolu soomlasi. Neist kõige silmatorkavama näitena oli soome kirjakeele isaks peetav Mikael Agricola (16. saj I pool) pärit küll rootsikeelselt alalt jõuka talupoja perest, ent on oletatud, et ta oli kakskeelne või igal juhul soome keelega lapsest peale kokku puutunud (Häkkinen 2015: 32–33).

Kirjakeelte arendamise otseseks tõukejõuks oli kristlike tekstide, aga laiemalt kogu kristliku kultuuri ja maailmapildi lihtrahvale vahendamine. Selles tulenevalt koosneb kogu varasem kirjasõna peaaesjalikult tõlgetest ja mugandustest. Tõlkekeel on juba olemuslikult võõrmõjude suhtes vastuvõtlik, liiatigi oli toona levinud sõna-sõnalt või isegi vorm-vormilt originaali järgiv tõlkepraktika (Ross 2000: 786). Kõigi kolme keele puhul on tõlgete lähtekeelteks olnud ladina keel ja vähemal määral teised klassikalised keeled (Häkkinen 1994: 464, Habicht 2003a), nende kõrval aga andsid reformatsioonist peale üha enam tooni uued autoriteedid: Soomes rootsi keel, eesti ja läti tõlgetes alamsaksa, alates 16. sajandist üha enam ülemsaksa keel, mis Lutheri piiblitõlke keelena oli oluline lähtekeel ka soomekeelsetele tõlgetele.

Katkeid eesti läti ja soome kirjakeelest leiab ka usupuhastuse eelsest perioodist (vt nt Häkkinen 1994; Ross 1999; Vanags 2019). Sihipärasemast ja laiema levikuga kirjakeele arendamisest hakatakse rääkima siiski 16. sajandist alates. 16. sajandi alguseni kestab juhuslike säilinud käsikirjaliste kirjapanekute etapp, sealt peale aga hakkavad ilmuma esimesed trükitud terviktekstid. (Häkkinen 1994; Laanekask 2004; Vanags 2019) Eesti ja

läti kirjakeele lugu algab ühiselt esimese teada oleva ja seni leidmata trükisega 1525. aastast. Soome esimene säilinud trükis pärineb aastast 1535. Sealt edasi aga kulgevad eesti-läti ning soome kirjakeele ajajooned mõnevõrra erinevalt. Soome keeles ilmub juba 1540tel esmajoones seoses Turu piiskopi Mikael Agricola tegevusega rida võtmetekste: aabits ja katekismus, palveraamat, kirikukäsiraamatud ja olulisimana uus testament *Se Wsi Testamentti* (trükis 1548). 16. sajandi keskpaigaks on soomekeelset kirjandust juba pea 3000 trükilehte, mis moodustavad edasise soome kirjakeele aluse, millele traditsiooni jätkab, ehkki täpsustuste ja täiendustega, ka veel sada aastat hiljem ilmunud soome piiblitõlge. (Häkkinen 1994: 44)

Eesti ja läti kirjakeele arengus on seevastu 16. sajandit ja ka veel 17. sajandi esimest poolt loetud üksikute tekstide ajaks ja tekstide ning nende tõlkijate vahel on ilmselgeid kontakte, nii näiteks sisaldab katoliiklik Agenda Parva (1622) lõunaeesti ja läti paralleelteksti. Soomlaste Agricola töödega kõrvutamist võimaldavad tekstid ilmuvad eesti keeles (killustatuse märgina põhja- ja lõunaeesti keeles ning eri autoritelt) alles sajand hiljem, 1630.–1640. aastatel. Läti keele esimesed säilinud luterlikud käsiraamatud ja lauluraamat on varasemad (1586–1587), ent suurem hulk säilinud võtmetekste on ilmunud siingi alles 1630test kuni 17. sajandi keskpaigani. Kui Agricola tööde puhul on räägitud tuntavatest rahvapärastest joontest keeles, siis läti- ja eestikeelsete tekstide puhul on tavaks rääkida ennekõike väga saksamõjulisest ja ebaühtlasest kirjakeelest, mis küll muutub tekst-tekstilt järjest süstemaatilisemaks ning 1680teks jõutakse mõlemas keeles oluliste, senist kirjaviisi ja grammatikasüsteemi fikseerivate grammatikateni. (Habicht 2003a; Vanags 2019)

Soomes seevastu jõutakse 17. sajandi keskel piibli terviktõlkeni 1642, mille keel on võrdluses oma kaasaegsete eestikeelsete tõlketekstidega leitud olevat tunduvalt rahvapärasem ja vähemate indoeuroopa tüpoloogiliste joontega. (Ross 1999: 10) Eesti ja läti piiblitõlkelugu Johann Fischeri eestvedamisel 17. sajandi lõpul on aga taas tihedalt teineteisega seotud (Ross, Vanags 2008: 9). 1680tel ilmuvad lõunaeestikeelne ja lätikeelne uus testament, läti keeles antakse 1694. aastal välja kogu piibel, põhjaeestikeelne uus testament ilmub aga alles pärast põhjasõda 1715. Killustumine eri võimualadel kahe kirjakeele arendamise vahel ning sõjasegadused tähendavad aeglasemat sammu ka kirjakeele jaoks, samas eesti ja läti erinevust tasandas siin

mõnevõrra Põhjasõja tekitatud kultuurikatkestus mõlemal territooriumil - nii on leitud, et ka läti edasise kirjakeele arengu seisukohast oli oluline nimelt 1739. aasta täiendatud-parandatud pühakirjatõlge, millest sai oluline edasise kirjakeele normi allikas ja mis hakkas jõudma juba ka talupojast lugejani. (Vanags 2019: 65–66).

Kui keelejoonte rahvapärasuse ja trükiste välja andmise kiiruse poolest on soome keel eesti ja läti keelest kogu aeg mõne sammu eespool, siis kirjakeele funktsioonide dünaamika langeb laias laastus ühte. 16. ja 17. sajand on eelkõige religioosse kirjavara baastekstide uutesse kirjakeeltesse tõlkimise aeg, 18. sajand aga piiblitõlgete ja rahvusliku ärkamise vahele jääva rahuliku arengu aeg, mil temaatika ja žanrid hakkavad tasapisi laienema, nagu ka emakeelsete lugejate, vähemal määral ka kirjutajate ring. (Vanags 2019: 71; Paul 2008: 41–42). Ideeliselt jäävad kirjakeele arengut kontrollima siiski veel vaimulikud ja ning religioon hõivab kirjavaras keskse koha kuni rahvusliku ärkamiseni. (Paul 2008: 40; Vanags 2019: 67, 72)

Võttes arvesse kirjasõna tekketingimusi, pole imestada, et kõigi kolme kirjakeele varasemate sajandite puhul on esile toodud vana kirjasõja tugevat võõrmõju, mis lähtub nii saksa/rootsi kui ka klassikalistest keeltest. Kirikukirjanduse tarbeks loodud kirjakeel oli rahvakeelest üsna erinev ja emakeelses kõnelejas võõristust tekitav, eriti kuna selles kombineerusid võõrapärane vorm ja rahvakultuurile võõras sisu. Pēteris Vanags on seda illustreerinud läti talupoja kommentaariga jutluse keelele – *gan svēti Dieva vārdi, bet vells var saprast*. (Püha on Jumala sõna küll, aga ainult kurat saab aru) (2011: 202). Mida enam lisandus keele lugejate ja edasi juba ka kirjutajate sekka emakeelseid eestlasi, lätlasi ja soomlasi ning mida enam kirjakeele funktsioonid laienesid, seda enam süvenes surve viia võõraste mallide järgi ja vaimuliku sõnumi edastamiseks üles ehitatud kirjakeel vastavusse uute eesmärkidega.

1.2.2. Kirjakeelte moderniseerimine

Soomes hakkas rahvuslik liikumine pead tõstma 19. sajandi esimestel kümnenditel pärast Vene tsaaririigi koosseisu minemist (Häkkinen 1994: 499). Sellesse aega jääb soomekeelse haritlaskonna sünd: kuigi ka varem leidis soomekeelsetest perekondadest pärit haritlasi, oli sotsiaalne tõus seni tähendanud rootsistumist. (Häkkinen 1994: 15;

Meinander 2012: 121) Autonoomses suurvürstiriigis moodustasid soomlased nüüd keelelise enamuse ning ehkki halduskeelena kasutati jätkuvalt rootsi keelt, paranes sajandi jooksul soome keele positsioon järk-järgult kuni rootsi keelega võrdse staatuse saamiseni soomekeelset rahvastikku puudutavates küsimustes 1863. aastal (Häkkinen 1994: 47–54). Eestlaste ja lätlaste enamuse jaoks oli 19. sajandi algus (Ida-Lätis keskpaik) alles pärisorjusest vabanemise aeg, selle ja teiste 19. sajandi alguse ja keskpaiga reformidega avarus aga nendegi seas võimalus nii ühiskondlikuks kui ka eneseteadvuse tõusuks. Maarahva päritolu silmatorkavamaid haritlasi hakkas suuremal hulgal esile tõusma sajandi keskpaiku.

Rahvusliku identiteedi kujunemise käigus sai keelest üks ühiskonna võtmeküsimusi. Nagu varasemal ajal, näitab ka siin mõningate tähtsündmuste ajaline kõrvutamise soome keele edumad: uue haritlaskonna keele- ja kirjandusalast tegevust koondanud Soome Kirjanduse Selts hakkas tegutsema 1831, Riia Läti Selts 1868, Eesti Kirjameeste Selts 1872. „Kalevala“ ilmus 1835, sellest inspireerituna „Kalevipoeg“ 1857–1861 ja lätlaste „Karutapja“ 1888. Soome keele professor Helsingi ülikoolis avati 1850, Eestis ja Lätis jõuti selleni alles pärast iseseisvumist.

19. sajandi keelearendustegevust iseloomustab ühtaegu püüe keelt moderniseerida ja rahvapärastada, vastukaaluks jätkus aga ka pika traditsiooniga germaanimõjulise kirikukeele prestiiž ning soome-, eesti- ja lätikeelsed haritlased võitsid selle kasutamiseks võõrkeelse eliidi käest üle. 18. ja 19. sajandil oli see keelevariant kujunenud haritud keelekasutuse eeskujuks ning nii on kõigi kolme keele rahvusliku ärkamisaja tegelaste keelekasutust hinnatud tugevalt varasema traditsiooniga seotuks ja võõrmõjuliseks. (Häkkinen 1994: 498; Ross 2019: 64; Vanags 2019).

19. sajandi jooksul ning 20. sajandi alguses kujunes paralleelselt muude ühiskondlike arengutega kriitiline suhtumine domineerivasse germaani keelde ja selle joontesse kohalikus keeles. Võõrmõjusid hakati pidama ohuks ja takistuseks uute, kaasaegsete rahvuskeelte üles ehitamisel ning keele uuendamiseks hakati otsima võimalusi, rahva- ja murdekeelest, lähisugulaskeeltest ja mujalt. Uus intelligents ründas nii muukeelsete kui ka juba emakeelsete kirjameeste võõramõjulist keelt. (Ziegelmann, Winkler 2006: 45; Häkkinen 1994: 504; Vanags 2011) Soomes hakati seoses hoogustunud rahvaluulekogumise ja „Kalevala“ ilmumisega senise kirjakeele rootsimõjulise

läänemurde asemel tähelepanu pöörama rootsi keelest vähem mõjutatud idamurretele ning otsima kirjakeelele laiemat murdelist baasi (Häkkinen 1997: 15, 41). Rahvusliku liikumise varasema arengu tõttu sai soome keel oluliseks eeskujuks eesti keelele, läti rahvuslikku ärkamist vedanud ja enamasti Tartu ülikoolis õppinud noorlätlased said omakorda eeskuju eestlastelt ning pöörasid pilgu nii oma murrete kui ka leedu keele poole. Viimase sotsiaalne positsioon oli küll sel ajal nõrk ja see ei saanud olla läti keele arendamisel sarnaseks toeks nagu oli eestlastele soome keel (vt nt Klaas 2001).

Keelereformi lähtekohad olid kolmes keeles sarnased (keelt rikastada ja rahvapärastada), ent selle kulg oli siiski mõneti erinev. Soome keeles toimus kogu protsess varem ning aega 1880test edasi on nimetatud juba kaasaegse soome keele perioodiks (*nykysuomi*), tasakaalukama arengu ajaks. Eesti ja läti keeles kogus aktiivne keelereform sel ajal alles hoogu ning oli eriti tugevalt päevakorral uue sajandi algul. Arenguteed erinesid muuski. Soome keeles olid võõrjooned juba varasest perioodist mõneti nõrgemad, reform kulges valdavalt rahulikult ning keskendus suuremalt jaolt kirjaviisile, sõnavarale, kirjakeele alusmurrete valikule ning aruteludele, milliseid võõrmõjusid vältida (Raag 1994). Ka läti keelereform, mille eestvedajateks olid keeleteadlased Kārlis Milēnbahs ja Jānis Endzelīns, näib olevat kulgenud pigem rahulikult. Palju tähelepanu ja arutelu nõudis uue ortograafia loomine, mille 20. sajandi alguses välja töötatud ettepanekuid jõuti hakata ellu viima alles Läti vabariigi ajal (Vanags 2019: 76). Eestis oli juba 19. sajandi keskel oli loodud uus, soomemõjuline kirjaviis, mis kinnistus 19. sajandi teise poole jooksul (Laanekask 2004).

Soome ja läti keelereformide kõrval, aga ka laiemas vaates on eesti keeleuuendust hinnatud suhteliselt radikaalseks. 20. sajandi alguse nooreestlased, eriti Johannes Aaviku juhitud keeleuuendajate radikaalne tiib, asusid ümber kujundama kõiki keeletasandeid, sealhulgas grammatikat (Raag 1998). Soome keel oli seejuures oma varasemate reformide, aga ka muus osas keeles paremini säilinud soomeugriliste joonte tõttu nii Aavikule kui ka teistele eesti keeleuuendajatele oluliseks inspiratsiooniallikaks. (Raag 1998: 23–25)

Veel esimese maailmasõja eel tuli paralleelselt kaasaegsele keelele vajalike väljendusvahendite loomisele pingutada ka keele sotsiaalse positsiooni pärast. Veel enne esimest maailmasõda räägiti haritud lätlaste seas ka pereringis jätkuvalt saksa keelt

(Metuzāle-Kangere, Ozolins 2005: 320), samuti on märgitud, et alles 1910teks sai eesti üliõpilaste ja nooremate haritlaste omavaheliseks suhtluskeeleks eesti keel. Rahva seas aga jäi prestiiž madalaks ja elus edasijõudmiseks peeti eestlaste ja lätlaste seas jätkuvalt oluliseks saksa, venestusajal üha enam ka vene keelt, muu hulgas venekeelse ülikooli tõttu. (Klaas 2001: 94–95) Samuti oli Helsingi ülikoolis veel pikalt rootsi keele asend soome keele omast tugevam (Häkkinen 1994: 56). Sellegipoolest olid läbi 19. sajandi ja 20. sajandi esimesteks kümnenditeks kõik kolm kirjakeelt teinud läbi arengu võõrmõjulisest kirikukeelest kaasaegseks, kasutusalaadelt ja stiililt mitmekülseks keeleks, mis oli valmis astuma uude rolli riigikeelena.

1.3. Võõrmõjudest eesti, läti ja soome kirjakeeles

Keele uuendamisele ja võõrmõjude tõrjumisele vaatamata pole rootsi ja saksa mõju ka tänasest eesti, soome ja läti keelest kuhugi kadunud (vt nt Häkkinen 1997; Lele-Rozentāle 2013; Ziegelmann, Winkler 2006). Milles see mõju täpsemalt seisneb, selle kohta on teadmised osalt laiali paljudes eriuurimustes, paljugi jääb aga vaid oletuste tasandile ja on läbi uurimata. Vanema kirjakeele osas puuduvad eesti ja läti keeles tänapäevased üksikuurimuste teadmisi kokku võtvad ülevaateosed, viimased sellised sündisid üle poole sajandi tagasi (Kask 1970 I ja II; Ozols 1965). Ülevaateartikleid vana kirjakeele uurimisest on kirjutanud eesti keeles Habicht (2003a, 2003b, 2008), läti keele kohta Andronova (2008) ja Vanags (2019). Soome vana kirjakeele kohta on ilmunud tervikkäsitus Kaisa Häkkise sulest (1994). Olulist kokkuvõtvat materjali soome vana kirjakeele kohta pakub veebiplatvorm *Virtuaalinen vanha kirjasuomi* (Forsman Svensson 2011).

Vaatamata üldisele teadmisele saksa ja rootsi mõjude olulisusest eesti, läti ja soome keeles, on kõigis kolmes nenditud vastavate uurimuste vähesust ning olemasolevate puhul on kõige sagedamini tegemist sõnavara uurimustega (vt nt Häkkinen 1994: 6; Häkkinen 1997; Lele-Rozentāle 2013; Smit 2006; Ziegelmann, Winkler 2006) Keele kõige silmatorkavamad tasandid, sõnavara ja ka hääliku- ning ortograafia küsimused ongi võõrmõjudest kõige rohkem tähelepanu saanud nii tänase kui vana kirjakeele seisukohalt. Laensõnavara räägib märkimisväärsest germaani keelte laenukihist kõigis kolmes keeles,

mis ühtlasi on neid keeli ka üksteisele tunduvalt lähendanud. Olemasolevad uurimused nimetavad sadu ja tuhandeid germaani laentüvesid, sõltuvalt sellest, kas vaatluse all on kitsamalt neutraalne kirjakeel või ka murde- ja kõnekeel, nt on eesti keeles alamsaksa laenudeks peetud umbes 800 tüve ning ülemsaksa laenudeks 500 tüve (kokku üle 20% sõnavarast, samas kui muudest keeltest pärinevad laenud jäävad mõne protsendi piiresse, Rätsep 2002: 75, Ziegelmann, Winkler 2006: 46). Läti keeles arvatakse tänapäeval kasutusel olevat umbes 500 stilistiliselt neutraalset, lisaks paarsada kõnekeelsema värvinguga saksa laensõna. (Ozols 1968: 14–17). Soome keeles on rootsi laensõnade arvuks öeldud üle 3000, neist umbes pooled siiski üksnes murretes või argikeeles (Häkkinen 1997: 45). Ojārs Bušs mainib kokku üle 500 paralleelse germaani laensõna eesti ja läti keeles, millest suuremal osal on olemas rootsi päritolu paralleelid soome keeles. Seevastu leedu keeles on sama sõnavara esindatud märksa vähemal määral. (1985: 33–34)

Keelte sarnasuse hindamisel on sõnatüvede kõrvutamine ja loendamine üks kõige lihtsam meetodeid, aga võõrmõju avaldub ka liittüvedes, abstraktsemates tuletustes, tähendusväljades – isegi häälikulise koostise poolest soome-ugri päritolu sõnu kasutades “liigendame me maailma nende sõnade abil ometigi nagu sakslased”, märgib Kristiina Ross (2002a: 229). Seetõttu ei ole mõju sügavus tänapäeva keeles mõõdetav pelga väljendusvahendite päritolu kõrvutusega. Kaisa Häkkise sõnul leiab näiteks soome nimisõnade hulgast vaat et lõputu hulga liitsõnu, millel on täpne vaste rootsi keeles, samas on võimatu otsustada, kui paljud on neist tegelikult tõlkelaenud, kui paljud aga oma ainese põhjal loodud paralleelsed sõnamoodustised. (1994: 490–493)

Laensõnade lai levik teeb aga omakorda ootuspäraseks ka struktuurimõjude olemasolu (Ziegelmann, Winkler 2006: 52), struktuurimõjusid on aga leksikaalsetest keerulisem märgata ja neid on ka kõigis kolmes keeles vähem uuritud, ja seda nii vanema kirjakeele kui tänaste võõrmõjude uurimise seisukohalt. Mõnevõrra rohkem on saanud tähelepanu morfoloogiaküsimused, kõigi kolme keele uurijad märgivad aga, et just süntaks on nõrgimalt uuritud keeletasand (vt nt Habicht 2003a: 135, 144; Häkkinen 1994: 6; Ross 2002b: 791, Ziegelmann, Winkler 2006; Vanags 2019). Võõrapärasuse tõttu on vanasse kirjakeelde, aga eriti selle süntaksisse suhtunud ka lihtsalt kui viletsa keeleoskusega võõraste kirjameeste vigasesse kirjakuju (vt nt Kask 1970-

I: 5–9; Ozols 1965: 7–8), eriti ebasoodne oli Lätis ja Eestis vana kirjakeele kui vaimuliku ja saksamõjulise keelevariandi uurimiseks Nõukogude aeg, aga sarnaseid iseloomustusi leiab hilisemastki ajast (vt nt Vanags 2008: 177). See on arvatavasti vähendanud ka keeleteadlaste huvi selle keelevariandi uurimise vastu keelesüsteemi seisukohast, viimastel kümnenditel on siiski üha enam väljendatud arusaama, et toonane kirjakeel annab keelesüsteemi kohta olulist infot ning selle loojad andsid keele arendamise ja süstematiseerimise olulise panuse. Ka peegeldab võõrmõjulisus vähemalt osalisest mitte ainult kirjameeste vähest keeleoskust, vaid ka toonast keelesituatsiooni, kus eriti linnades oli tugevalt levinud kakskeelsus (või rohkemadki keeled, nt Soome linnades rootsi, soome ja saksa keel) ning ka rahvakeeles pidid seega avalduma saksa ja rootsi mõjud. (Andronova 2008; Ross 2002a; Vanags 2019)

Vana kirjakeelt iseloomustab tõlkelisus, kirjutajate erinev keele- ja murdetaust ning väljakujunemata norm. Seetõttu esineb vanas kirjakeeles palju varieerumist ja võõrapäraseid ilminguid, mis olid kas ainult selle keelevariandi, või isegi konkreetse kirjutaja või teksti individuaalsed keelejooned ja *ad hoc* tõlkelahendused. Selliste tekstide põhjal pole sugugi üheselt selge, milline oli saksa või rootsi keele mõju keelesüsteemis tervikuna, olgu siis kirjutatud keeles, kirjutajate endi kõnekeeles või rahvakeeles. Lähenemised vanale kirjakeelele on mitmekesisistunud seoses korpuspõhiste meetodite levikuga, aga ka keelenähtuste vaatlemisega uues teoreetilises raamistuses. Saksa pastorite kujundatud eesti keelele on nt uurimuslikult lähenetud õppijakeele (vahekeele) seisukohast, vaadeldes nende keelekasutust täiskasvanud keeleõppijale tüüpiliste keelenähtuste seisukohast (Metslang, Habicht 2018).

Varasema kirjasõna keeles on mõndagi sellist, mis pole jõudnud tänasesse keelde, aga ka sellist, mis kõrvutatuna tänase kirjakeelega annab kasulikku infot keele muutumise kohta kontaktsituatsioonis. Keel võtab kergemini omaks keelejooni, mis on ka sihtkeele enda struktuurile mingil määral omased ja kasutusel, kui ka perifeersena. Kõige varasemates tekstides esineb hulgaliselt võõrmõjusid, mis üheski kolmest keelest pole kinnistunud, nt genitiivtribuudi, ka elatiivtribuudi kasutamine nimisõna järel (Häkkinen 1994: 339–340; Kask 1970-1: 44; Vanags 1993: 176) või vead eitusvormide moodustamisel (pöördelõpud, topelteituse puudumine; Laanekask 2004, Vanags 1993: 176). Keerukam on tänasest seisukohast hinnata kõigis kolmes vanas kirjakeeles

esinenud pürgimust artiklikategooria arendamise suunas, s.o näitava asesõna *see* kasutamist määratud artikli ja arvsõna *üks* kasutamist määramata artikli funktsioonis, mis võib olla mõjutanud ka selle nähtuse levikut keelesüsteemis laiemalt. (Häkkinen 1994: 465; Habicht jt 2011: 277–283; Vanags 1993)

Kõigis keeltes on võõrmõjaks peetud ühendverbide levikut. On leitud, et rohkem kui pooltel eesti ühendverbidel on eeskuju saksa keeles (Hasselblatt 1990). Neid võib lugeda tõlkelaenudeks, aga kuivõrd eesti keeles käituvad partiklid väga sarnaselt saksa keelele, on neid paigutatud ka struktuurimõju alla (Ziegelmann, Winkler 2006: 61). Ka pealiskaudsel vaatlusel on ilmne, et ühtlasi on paljudel sellistel eesti ja saksa ühistel verbistruktuuridel kattuvused läti keele prefiksverbide ning adverbiga tegusõnatarinditega. Läti keeles on sellist verbikasutust peetud soome-ugri mõjuks, aga Andrejs Vanags leiab, et arvesse tuleks võtta ka saksa mõju, mis avaldub juba ka vanema kirjasõna tänasega võrreldavas keelekasutuses. (1993: 170–171) Ka Agricola tekstide tunnuseks oli liitverbide rohuks, edaspidi on neid soome keeles üritatud teadlikult tõrjuda ja nende osa tänases soome keele struktuuris on märksa väiksem kui eesti keeles, ent lõpuni tulemuslik pole tõrjetöö siiski olnud, eriti kõnekeeles ja murdeis. (Häkkinen 1994: 415; Forsman Svensson 2011)

Kaassõnafraasi kasutamine käändevormi asemel on samuti kõigis kolmes vanemas kirjakeeles esinev joon, silmatorkavalt näiteks sisekohakäänete (läti lokatiiv, eesti ja soome illatiiv, inessiiv) puhul, millele ei leidu produktiivset käände-eeskuju ei saksa, rootsi ega ka ladina keeles. Need käänded puuduvad ka varasemates grammatikates (Kask 1970-I; Vanags 1993) ja vanemas kirjakeeles leiab hulgaliselt analüütilisi kaassõnafraase käändevormide asemel (nt eesti *Jumala sisse uskuma* vs *Jumalasse uskuma*; läti lokatiivi asemel eessõnakonstruktsioon *iekšā* ‘sees’ + akusatiiv, Vanags 1993) Ka selliseid vorme on võõrmõjulisuse tõttu aktiivselt vähendatud (vt nt Ehala 1994, Forsman Svensson 2011), sellest hoolimata on tuntav, et tänases eesti keeles esineb kaassõnakonstruktsioone sagedamini kui soome keeles (Ziegelmann, Winkler 2006: 57). Läti keeles on leitud, et see keelejoon pole tänasesse keelde edasi kandunud (Vanags 2008: 186), huvitav oleks võrdlusena kõrvutada kaassõnakonstruktsioonide esinemissagedust tänapäeva eesti, soome, läti ja leedu keeles.

Võimalik struktuurimõju võib oletada tänapäeval veel paljudes erinevates nähtustes, mille uurimine, eriti komparatiivselt ja diakrooniliselt, on suuresti alles ees. Kontaktmõjude väljaselgitamiseks väärksid Läänemere äärsetes keeltes põhjalikumat kõrvutust näiteks rektsioon, refleksiivpronoomenite kasutamine enesekohasuse väljendamisel, superlatiivi moodustamine ja mitmed muud keelenähtused (vt nt Häkkinen 1994, 1997; Ziegelmann, Winkler 2006; Vaba 2015). Mitmed oletatavad või teada olevat mõjud seostuvad liikumisega sünteetiliselt väljendusviisilt analüütilise suunas, kuivõrd siinsetel aladel pikalt domineerinud germaani keeled on rohkemate analüütiliste joontega kui uurali keeled või indo-euroopa keelte balti haru esindajaid läti ja leedu keel.

Siinne ülevaade on ebatäielik ning paljuski oletustel, mitte uurimustel tuginev. Mitmetes keelejoontes avaldub, et vaatamata eesti väga radikaalsele keeleuuendusele on soome keel siiski vähem germaanimõjuline, milles peegeldub ehk edukama keelereformi asemel või kõrval pigem erinev kujunemislugu. Vanas kirjakeeles, aga teatud määral siiski ka tänapäeva keeles on näha sarnaseid jooni, aga kohe üsna algusest peale on soome kirjakeel võrreldes eesti keelega tunduvalt rahvapärasem. Siin välja toodud joontest on näha, et läti varane kirjakeel on eesti keelele sarnaselt tugevalt saksamõjuline ja võõrmõjulised jooned kaovad hiljem kui soome keeles, olles nt 17. sajandi tekstides hästi kõrvutatavad eesti keelega. Küsida võiks siiski, kas läti ja saksa keelesugulus ei ole panustanud saksa pastorite paremasse läti keele tajusse ja tundmisesse võrreldes eesti keelega. Kristiina Ross on märkinud, et eesti keelega võrreldes oli saksakeelsete keelemeestel läti keelele kui indo-euroopa keelele teistsugune lähenemine, mis väljendus muu hulgas sügavamas ajaloolis-keeleteaduslikus kõrvutavas huvis (2019: 61). Igal juhul kujunes 16.–17. sajandil eesti, läti ja soome keeles välja tugevalt võõrmõjuline kirjakeele baas, isegi kui selle ulatus erineb.

1.4. Võõrmõjudest sõnajärjes

Kõigis kolmes vanas kirjakeeles on süntaksit nimetatud kõige võõrmõjulisemaks keele tasandiks ning ühtlasi selle keelevariandi üheks keskseks jooneks (Häkkinen 1994: 323; Kask 1970: 33; Vanags 2013: 199, 228). Sõnajärg on võõrastele eeskujudele üsna

kergesti alistuv tasand, seda eriti paindliku sõnajärjega keeltes (Häkkinen 1997: 44), nii tõlkekeeles kui õppijakeeles on võõrapärast süntaksit sageli raske vältida ning ka kõrgtasemele jõudnud võõrkeeleõppijate jaoks on sõnajäreeglid veaohklik koht ning eesti õppijakeele kõige sagedasem veatüüp on ka korpusuuringu põhjal nimelt sõnajärg. (Kaivapalu 2010) Tugevad saksa- ja rootsipärased jooned eriti just vana kirjakeele süntaksis on selges vastavuses tekstide, nende autorite ja tekstiloomepraktikatega.

Süntaksi, sh sõnajärje uurimine vanema kirjakeele ja võõrmõjude seisukohalt mõneti tagaplaanil, kuna selgemate järelduste tegemiseks eeldab see statistilist ja korpuspõhist lähenemist, mis on kättesaadavamaks muutumas alles viimasel ajal, teisalt aga on võõrapärast sõnajärge peetud keele struktuuri seisukohalt väheütlevaks ja ka see on vähendanud uurimishuvi (Andronova 2008: 269–271). Nii on eesti ja läti vanema kirjakeele ülevaadetes ortograafia, sõnavara ja morfoloogiaga võrreldes süntaksile silmatorkavalt vähe tähelepanu pööratud, ja seda ehk muu hulgas ka skepsise tõttu selle keeletasandi informatiivsuse suhtes: “Eesti lause kohta järeldusi teha tolleaegsete kirjapanekute põhjal on peaaegu täiesti võimatu”, märgib Arnold Kask (1970-1: 9); Artūrs Ozolsi sõnul on “orjalikult sõna sõna haaval saksa keelest ümber pandud varasemates kirjakeele mälestistes .. raske leida mõnd lauset, mis vastaks läti keele süntaksi süsteemile, nii nagu seda näeme näiteks rahvalauludes.” (1965: 91) Kaisa Häkkinen juhatab vanale kirjakeelele pühendatud monograafia süntaksipeatüki sisse nentides, et vana kirjakeele süntaksit pole kuigi mitmekülgselt uuritud ja sellest sisulist ülevaadet anda on raske (1994: 323).

Võõrast sõnajärge heideti nii vanematele kui ka noorematele, juba emakeelsetele autoritele ette veel 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses (Häkkinen 1994: 472–473; Vanags 2019: 73). Johannes Aavik kahetseb 1912. aastal, et sõnavara tasandil torkavad võõrmõjud paljudele silma, aga keele struktuuris, sh eriti sõnajärjes peituv märksa sügavam võõrmõjulisuus jääb tähelepanuta (1912: 353–355). Lugenud üles hulga leksikaalseid ja vormilisi saksapärasusi, kirjutab ta: “Peale ülemal esitatud germanismuste on veel üks olemas, mida ma kõige suuremaks, kõige valdavamaks ning kõige fatalsemaks pean .. See germanismus on – sõnade kord ehk järjestus. See on läbi ja läbi saksik ja Saksa keele mõjul kujunenud ..” (1912: 355).

Verbi asendit puudutavatest võõrastest sõnajärjejoontest tõusevad vanema ja tänapäevase kirjakeele ülevaadetes esile kolm, samad jooned moodustasid ka Aavikut enim häirinud saksapärasuste komplekti (näited Ziegelmann, Winkler 2006):

1. finiiitverb kõrvallause lõpus (*Tundsin, kuidas auto kiiresti allapoole **laskub***);
2. verbi liitvormi infiniitse või mitteverbaalse osise paiknemine finiiitverbist eraldi lause lõpus (*Eilseks **oli** ta oma töö juba **lõpetanud**; **Loe** korra manuses olev mustand **läbi***);
3. finiiitverbi kalduvus asetseda teisel positsioonil ning sellest tulenev subjekti ja verbi inversioon (*Paar tundi hiljemini **kerkis** suur tulekahju kuma ..*)

Vaatamata mitmete keeleuendajate halvaks panule ja pingutusele nende keelest tõrjumisel mõjuvad kõik kolm sõnajärjemustrit eesti keeles jätkuvalt neutraalsena, ehkki nende esinemissagedust suudeti teataval määral mõjutada. Eesti keele reformijatele oli soome keel oluliseks eeskujuks ning soome ja eesti keele joonte kõrvutamise tavaline praktika. Leiti, et soome keel on olnud võõrmõjude tõrjumisel ja moderniseerimisel eesti keelest edukam ning on seetõttu ilusam ja õigem. Nimetatud sõnajärjeküsimusteski vaatab Aavik esmalt soome keele poole:

“Isegi Soome keel, millele ta otsatu pikki sõnu ette heidetakse, näib omas stiilis, Eesti keelega võrreldud, siiski vähem raskepärane ja lohisev olevat, ja seda just tänu ta loomulikumale ja mitesaksikule sõnade korrale.” (1912: 359)

Ent lisaks soome eeskujudele oli Aavikul kombeks heita aeg-ajalt kõrvutav pilk ka lõunanaabrite suunas. Läti sõnajärje kohta on ta arvanud järgnevat:

Meie keelel on Saksa keele rütmus ja toon! Ja me oleme vahest ainukesed maailmas, kes seda omadust Saksa keelega jagame! Sest huvitav on tähendada, et seda saksikut sõnade korda Läti keel veel mitte ei tunne. See on väga tähelepanemiseväärne, muu seas. Mis imeteo, mis salapärase immuniteedi läbi on ta sellest pääsnud, tema, mille arenemine ometi samasugustel tingimistel ja samas miljöös sündis? Kas ei pea me selles jällegi meie naabrite raassilise üleoleku üht tunnismärki nägema, üleoleku, mis end igal alal ja igas nähtuses avaldab? ... Nad oskasid võõrale mõjule paremini vastu panna!” (Aavik 1912: 359)

Aaviku sõnavõtude ajaks oli eriti soome, aga ka läti keeles degermaniseerimine juba mõnda aega aktuaalne olnud ja ehk peegeldub tema tähelepanekutes lihtsalt selle tegevuse

tulemuslikkus, võimalik aga ka, et Aavik liialdab natuke kiitusega, või siis ongi eri keelte vastupanu germaani sõnajärjesurvele olnud mingil põhjusel väga erinev. Aaviku soome ja läti keele antud kõrge hinnangu taustal vaatlen järgnevalt kolme ülalmainitud keelejoone kaupa, mil määral tulevad võimalikud germaani mõjud jutuks kõiki kolme kirjakeelt puudutavas kirjanduses.

Kõrvallause verbiõpulisus (V#) on eesti keeles kõige rohkem tähelepanu saanud arvatav sõnajärje saksapärasus. Ohter tähelepanu seletub muu hulgas sellega, et keelejoone päritolu osas pole täit üksmeelt: seda on peetud ka algsoomeugriliseks jäänuks (vt nt Remmel 1963: 252) ning tõlgendatud infostruktuurinähtusena (Lehtinen 1992). Aavik saksa eeskujus ei kõhelnud (“Et see on Saksa kultura pärandus, sest ei ole ühtegi kahtlust”, 1912: 357), samal seisukohal on Ziegelmann ja Winkler, kes on leidnud, et soomeugrilise päritoluga keelejoone puhul oleks raske seletada, miks V#-järg ei ole tavaline muidu eesti keelest konservatiivsemas soome keeles. (2006: 50) Autorid rõhutavad vajadust eesti ja saksa sõnajärge põhjalikult kõrvutada, sh lisaks tüpoloogilisele lähenemisele ka diakrooniliselt. Relatiivlause sõnajärge ja selle saksapärasust on diakroonilisest vaatenurgast uurinud Kadri Köpp, kes on 17. sajandi autorite eesti-saksa paralleeltekste kõrvutades leidnud, et vanas kirjakeeles on V#-järg kõrvallauses valdav ning paralleelsete saksakeelsete lausetega üks-üheses vastavuses (2004: 65, 72).

Aavik ja mitmed teised keeleuendajad pidasid seda joont sõnajärje kõige ebameeldivamaks ja tõsisemaks saksapärasuseks ning suutsidki sihikindla tööga seda keelejoont tugevalt mõjutada, eriti mis puudutab kirjakeelt. Martin Ehala on näidanud, et aastal 1905 olid verbiõpulisel 89,3% kõrvallausetest, 1940. aastaks aga 16,5%. Tänapäeval on V#-järjel tugev positsioon temporaal-, relatiiv- ja objektilausetes, teistes harvem. (1998: 81) Nikolai Remmel on toonud kõrvallause sõnajärjega seoses esile segadust ja lahknevusi eri registrite ja tekstitüüpide vahel, pidades sellist kahetisust keeleuenduse ebavajalikuks tagajärjeks, kuivõrd V2-järg on teatud tüüpi (s.o „pealause kaaluga“) kõrvallausetes loomulik. (1963: 244–249) Skeptilisi noote esines ka Aaviku kaasaegsete sõnavõttudes, näiteks märgib Remmel, et Veski pidas propageeritavat soomepärasest sõnajärge pigem ebaloomulikuks ja üksluiseks ning pakkus, et tegemist ei pruugi olla mitte soome-ugri algupära lausekuju, vaid Karjala kaudu soome keelde

jõudnud vene keele mõjuga. (Samas, 249–251). Ka Aavik ise ei olnud tagantjärele sõnajärjeuenduse tulemustega läbini rahul, tundes muret sõnajärje liigse degermaniseerituse pärast: “Jah, see hirmus sõnade järjekord, mis praegu valitseb eesti keeles, nii ebaloomulik, nii kohmakas oma liig ettepoole paigutat verbiga ja selle järele asetet subjekti ja väikesõnadega – veelgi halvem endisest saksapäratsevast! Ühest äärmusest, seda oskamatult vältides, on satunud veelgi halvemasse.” (Aavik 1936: 764)

Kõrvallause verbilõpulisust on ühe kõige silmatorkavama võõr mõjulise süntaksijoonena välja toodud ka soome vanas kirjakeeles (Forsman Svensson 2011, Häkkinen 1994: 338). Selles osas lahkeb soome vana kirjakeele sõnajärg täna idiomaatiliseks peetavast ja seda seletatakse paljudel juhtudel lähtekeele eeskujudega, ehkki taolisi lauseid leidub ka murdekeeles. Näiteks on Lauri Hakulinen toonitanud, et soome murrete vahel on suuri erinevusi sõnajärje loomulikkuse osas ja V# on kagumurdeis tavaline (Häkkinen 1994: 339, 472). Tänapäeva soome standardkeeles esineb selliseid lauseid ainult markeeritud kontekstides (Ziegelmann, Winkler 2006: 65).

Samuti on märgitud kõrvallause verbiga lõppemist saksapärase joonena läti vanema kirjakeele puhul (Vanags 1993: 176). 1920test pärinevas grammatikas sedastatakse, et saksa keelele omane kõrvallause verbilõpulisus ei ole ka läti keeles võõras, „[e]nt kes sellise järjega kirjutab kõik laused, see asub saksa keele lõa otsas, sest läti keele kõrvallauseis .. on täpselt sama sõnajärg, nagu igas üksikus pealauses.“ Seal samas kritiseeritakse ka varasemate sajandite sakslastest kirjamehi, et need pea alati on paigutanud verbi kõrvallause lõppu. (Endzelīns, Mīlenbahs 1923: 274) Täna sees läti keeles kaldub varieerumisele vaatama verb asuma nii pea- kui kõrvallauseis lause kesksel positsioonil (vt Mathiassen 1996: 221–225).

Teiseks oletatavasti germaanimõjuliseks sõnajärjejooneks on verbi liitvormide infiniitse või mitteverbaalse osise lahutamine finiiitverbist ja paigutamine lause lõppu, mida soome keeles tuleb ette vaid väga markeeritud kontekstides (Winkler 2006: 65). Eesti keeleuendajate põhikriitika käis verbiga lõppeva kõrvallause pihta, aga ka see keelejoon toodi välja väga ebasoovitavana, julgustades infiniitse osise paigutamist ettepoole, finiiitse osisega kõrvu (Aavik 1912: 368). Samuti on sellegi joone puhul teisalt vastu väidetud, et selline sõnajärg on rahvakeeles tavaline (nt Remmel 1963: 255). Ka läti vanemas kirjakeeles on see joon võõrapärasena esile toodud (Vanags 1993:176),

vanemates grammatikates märgitakse, et liitverbide puhul võib infiniitvorm olla kas lause lõpus või ka vahetult pöördverbi järel. (Endzelīns, Mīlenbahs 1923: 270)

V2-sõnajärjele ja inversioonile tundub olevat rohkem tähelepanu pööratud eesti ja soome keeles. Eesti keeles on selleteemalised arutelud olnud veidi vähem tulised kui verbilõpuliste kõrvallausete puhul, osalt ehk just seepärast, et V2 päritolu osas paistab valitsevat teatav üksmeel. Aavik nimetab seda küll kõrvuti teiste inetute sõnajärje germanismidega, ent suhtub sellesse leebemalt – kuna seda “leidub ka teistes germaani keeltes, nii et [see] pole puhtalt saksa mõju.” (1912: 356). Kaja Tael on samuti saksamõjulisuse asemel viidanud inversiooni esinemisele ka rootsi keeles, mis võimaldaks rääkida laiemalt germaani keelte mõjust (1990: 34), samas on ka arvatud, et rootsi keele mõju eesti keelele on olnud liig perifeerne, et V2-tendentsi tõukejõuna kõne alla tulla (Ziegelmann, Winkler 2006: 65). Mainitud on ka keelesisese arengu võimalust (Tael 1990), aga arvestades inversiooni grammatilist määratust erinevalt nt pragmaatilisel põhjusil V2-järge lubavast soome keelest, on seda põhjust peetud ebatõenäoliseks (Ziegelmann ja Winkler 2006: 66).

Ka ei tehtud eesti keele moderniseerimise ajal teiste sõnajärjejoontega võrdväärseid pingutusi V2-järjest vabanemiseks. Aavik annab küll muude juhiste järel soovitusena “germanistlikku V2-reeglit natuke vapustada” (1912: 368), aga tema pakutud näide (vt näide 1a: V2-järg ja 1b: V2-printsipi eirav järg), mis võiks tema meelest ilma V2-ta mõnusam tunduda, ei mõju praegu ega mõjunud ehk ka toona päris loomulikuna:

- (1) a. Paar tundi hiljemini **kerkis** suur tulekahju kuma, mis taevale sellel kohal nagu üleloomuliku helgi andis, lähedase metsa servalt ..
- b. Paar tundi hiljemini suur tulekahu kuma, mis taevale sellel kohal nagu üleloomuliku helgi andis, **kerkis** läheda metsa servalt ..

Kuigi Aaviku sõnul soome keel selliseid saksapärasusi sõnajärjes ei tunne, oli siiski ka Soomes V2-sõnajärg keelereformide ajal oluliseks aruteluküsimuseks. Agricola keeles oli tavaline, et subjekt asetuses väitelauses predikaadi järele, seda nii saksa kui ka rootsi keele mõjul. Veel kuni 20. sajandi teise pooleni oli soome keeleteaduses subjekti asukoht keskseks teemaks, ja selle ühe osana ka preskriptiivne võitlus germaani V2-malli ja sellest tingitud subjekti-verbi inversiooni vastu soome keeleteaduses. V2-järg oli kirjakeeles tavaline kuni 20. sajandi alguseni (Vilkuna 1998: 11, 228), näiteks said karmi kriitika

osaliseks Aleksis Kivi teosed, mille sõnajärg mõnel hinnangul *taarus nagu joobnu*. Ka piiblikeeles on püsinud kõrvallausele järgneva pealause sõnajärg inversioonilisena kuni 20. sajandini, nt teatud kirikutoimingutes (*Maasta olet sinä tullut...*), samuti asjaajamiskeeles, milles rootsi kui administratiivkeele jooned on mõjunud harjunumalt (Häkkinen 1994: 472–473). Samas ei saanud see sõnajärg kunagi omaseks kõnekeeles ning on tänaseks ka kirjakeeles muutunud marginaalseks (Vilkuna 1998: 228). Tarmuka keelekorralduse tulemusel mindi soome keeles inversiooni vältimisega hilisemate seisukohtade järgi ka liialdusteni, kuivõrd soome sõnajärg sõltub ka rütmi- ja rõhuseikadest ning on stiilivõttena paindlik. Näiteks on ka rahvakeeles sageli sõnajärg inverteeritud otsekõne sees või järel olevas pealuses, mis puhul inversiooni ei peeta võõrmõjuliseks, vaid soome keelele omaseks, kuivõrd sel on tekstuaalne, pragmaatiline või stilistiline funktsioon. Inversiooni põhjendamatu kasutus (nt pelgast lausealgulisest määrusest lähtuv inversioon) selgitub aga võõra eeskuju järgimisega. (Häkkinen 1994: 336–337, 473–474)

Erinevalt eesti ja soome keelest ei torka läti vanema kirjakeele või keelereformide kirjeldustes V2-järg või inversioon sama tulise aruteluteemana silma, mis võib aga tuleneda ka selle teema vähemast uuritusest või on neid lihtsalt raskem leida. Nagu öeldud, on samas mitmetes käsitlustes süntaks ka üldisemalt võrreldes teiste teemadega vähem esil, ja tundub et läti keeles ehk vähemgi kui eesti ja soome keeles. Näiteks Artūrs Ozolsi kirjakeele ülevaates mainitakse sõnajärjeküsimusi vaid varaseimate tekstide puhul, kus tuuakse sarnaselt Vanagsi hilisemate käsitlustega esile kõrvallause verbilõpulisust ja predikaadi osade lahutamist (Ozols 1965: 92–93; Vanags 1993). Mõnel juhul on varasemates grammatikates siiski saksa mõju eest hoiatatud nagu kõrvallause verbilõpulisusegi puhul, juhtides tähelepanu, et saksa keeles seisab kõrvallause järgses pealuses verb alati esimesel kohal (st teisel positsioonil kõrvallausest moodustaja järel) ning vanema aja saksakeelsetel kirjameestel on olnud sama komme, läti keeles aga on verbi asend varieeruvam. (Endzelīns, Mīlenbahs 1923: 274)

Soome keele erinevus eesti keelest on kooskõlas mitmete muude keelejoontega, kus üldine nõrgem germaani keelte mõju ning paremini säilinud algupärased jooned kõnelevad tüpoloogilisest lahknevusest kahe sugulaskeele vahel. Samuti toimus soome keeles pika aja vältel teadlik V2-reegli, nagu muudegi germaanipäraste joonte tõrjumine

kirjakeelest, mis on ilmselt samuti panustanud tänasesse eesti ja soome keele erinevusse. Eesti keeles võeti soome eeskujul samuti V2-tendentsi vastu sõna, ent see pole suutnud V2-tendentsi eriti kirjakeeles kõigutada, nagu nähtub mitmetest varasematest ja ka siinse töö analüüsist (ptk 4). Tänapäevane läti kirjakeel V2-keelte hulka ei kuulu. Seda peatükki kirjutades ei tekkinud muljet, et varasema saksakeelsete autorite ilmselt siiski saksamõjuline V2-järg võinuks kaduda väga intensiivse keelereformi tulemusel, ehkki toonased arutelud väärivad kindlasti põhjalikumat lähenemist. Ka ei jäta sotsiokultuurilise tausta vaatlus põhjust arvata, et saksa keele mõju läti keelele pidanuks olema nõrgem kui eesti keelele. Küll võiks mõelda, kas sakslased ise võisid olla läti keele kui sugulaskeele suhtes tähelepanelikumad kui võõrast päritolu eesti keele suhtes, seda eriti ajal, mil laienes teaduslik huvi keele vastu – nii on näiteks Kristiina Ross maininud, et sakslaste suhtumine läti keelde oli eesti keelest mõnevõrra erinev (2019: 61). Jääb mõistagi võimalus, et läti keel ei ole mingisuguste seesmiste joonte tõttu V2-printsibile sama vastuvõtlik kui eesti keel ja vanemal perioodil ka soome keel. Selle ja ka teiste eelpool nimetatud võimalike seletuste kontrollimiseks on vaja edasist kõrvutatavat uurimistööd, mis peaks ühendama nii diakroonilist keeleuurimist kui ka täpsemat keeleväliste tegurite analüüsi. Selle töö järgmistes peatükkides on esmalt seniste uurimuste ja seejärel korpusuuringu põhjal võimalik selgitada, kas siiski ei leidu tänases kirjakeeles järelkajana pikast eestlastega ühisest saksa keele mõjuperioodist mõningast kalduvust V2-järje poole mingisugustes kontekstides.

2. Sõnajärjest tänapäeva eesti, soome ja läti keeles

Eesti, läti ja soome keel on suhteliselt vaba sõnajärjega keeled. (Lindström 2017: 547; Vilkuna 1998: 175; LVG: §1723) Moodustajaid saab tänu muutevormidele lauses ümber paigutada, ilma et muutuks nende süntaktiline roll ning lause põhisõnum, küll aga on mõned lauseliikmete järjendid neutraalsemad ja sagedasemad kui teised. Kõigi kolme keele põhisõnajärjeks on SVO: lauset alustab subjekt ehk alus, järgneb predikaat (verb) ja lause lõppu jääb objekt ehk sihitis. (Dryer 2013) Mõeldes aga juurde sobiva konteksti või rõhuasetuse, on kõigis kolmes keeles võimalikud kõik subjekti, verbi ja objekti kombinatsioonid. Oluline märksõna ongi kontekst. Vaba sõnajärjega keelte moodustajate paigutus sõltub mitte niivõrd süntaktilistest kuivõrd pragmaatilistest teguritest ja info edastamise vajadustest konkreetsetes situatsioonides ehk infostruktuurist. Olulise erinevusena kahest teisest keelest iseloomustab aga eesti keelt kalduvus paigutada verb lauses teisele kohale ehk V2-tendents ning seniste uurimuste põhjal tulenevad sellest asjaolust omakorda muud erijooned eesti ja soome sõnajärjes. Magistritöö korpusuuringu (ptk 4) eesmärgiks on kõrvutada empiiriliste andmete alusel eesti keelt nii soome kui ka läti keelega, enne seda aga annan ülevaate senisest sõnajärjeuurimisest tänapäeva eesti, soome ja läti keeles.

2.1. Sünkroonilisest sõnajärjeuurimisest kolmes keeles

Soome keele põhjalikumad kvantitatiivsed sõnajärjeuurimused said alguse 1970tel, tõukudes korpuste kasutuselevõtust ning kõrvutusest rootsi keelega, mis nagu eesti keelgi on V2-keel. Soome ja rootsi keele sõnajärjes leiti kõrvutamise käigus märkimisväärsed erinevusi (Hakulinen jt 2015 [1980]: 3) ning sellest said tõuke põhjalikumad soome keelele keskenduvad uurimused (nt Hakulinen, Karlsson 1979; Hakulinen jt 2015 [1980]; Vilkuna 1989). Need on seejärel olnud eeskujuks eesti keele sõnajärje kvantitatiivsele uurimisele ning keeleandmete kõrvutamisele soome keelega (Huomo 1993, 1994, 1995; Tael 1988, 1990). Laiemalt on kõiki uurali keeli sõnajärje seisukohast kõrvutanud Maria Vilkuna (1998). Kirjakeele kõrval on pööratud tähelepanu ka teistele keelevariantidele,

sh murretele ja suulisele keelele (vt Lindström 2000, 2002, 2005; Vihman, Walkden 2021). Uurimuste keskmis on olnud lisaks arvuliste sõnajärjetendentside tuvastamisele ka sõnajärge kujundavate tegurite analüüs, alates 1980te lõpust suurest infostruktuuri raamistikus (Kaja Taela, Tuomas Huumo, Liina Lindströmi jt uurimused), ent selle kõrval on sõnajärge vaadeldud ka generatiivses võtmes (nt eesti keeles Ehala 1998, 2001, 2006) ning prosoodia seisukohast (nt Sahkai, Tamm 2019; Holmberg jt 2020).

Läti keele kohta pole leida võrdväärse ulatusega kvantitatiivseid uurimusi. Läti sõnajärjeuurimustest on ülevaate andnud Baiba Valkovska oma väitekirjas *Vārdu secības komunikatīvais aspekts mūsdienu latviešu valodā* (Sõnajärje kommunikatiivne aspekt tänapäeva läti keeles, 2016: 46–55). Autor nendib, et läti sõnajärge on uuritud suhteliselt vähe ja kui, siis pigem sõnajärje süntaktilisi funktsioone silmas pidades, puudu on süstemaatilist sõnajärje analüüsi ja ka infostruktuuriga on tegeletud sporaadiliselt (Valkovska 2016: 7–8). Sama on märkinud teisedki autorid, nt Ilze Lokmane, kelle sõnul on sõnajärg vähe uurijate tähelepanu leidnud ning peamiselt on piiratud sedastamisega, et läti keele sõnajärg on suhteliselt vaba. (2010: 59) Keksete sõnajärjealaste töödena tuuakse seni esile Tamāra Porīte uurimusi viiekümnendatest ja kuuekümnendatest aastatest (nt mahukas lihtlause sõnajärge käsitlev peatükk läti kirjakeele grammatikakäsitluses, 1962).

Infostruktuuri teoreetilisi lähtekohti on läti keele sõnajärje uurimisel kasutatud mõne uurija töödes 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses, nt Jānis Valdmanise töödes (1989, 2003, viidatud Valkovska 2016 kaudu), ent oma väitekirjas hindab Valkovska sõnajärje uurimise kommunikatiivsest aspektist siiski sporaadiliseks ja toob esile, et pole välja töötatud süsteemi, kuidas sõnajärje seda aspekti läti keeles uurida. (2016: 73) Valkovska ise keskendub oma töös eelkõige teema kui lause lähtepunkti uurimisele, mõnevõrra põhjalikumalt ongi sõnajärje kommunikatiivne funktsioon mh Valkovska uurimusele tuginedes lahti kirjutatud viimases ingliskeelses läti keele grammatikas (Kalnača, Lokmane 2021). Intuiivselt on erinevad autorid infostruktuuriteooriaga seonduvatele teguritele viidanud siiski märksa varasemates töödes, nagu see on olnud ka eesti ja soome varasemate autorite puhul (vt nt Valkovska 2016: 46–50; Lindström 2005: 36–38; Vilks 1989: 11–12). Eesti-läti ega läti-soome kõrvutavaid uurimusi sõnajärjest pole mulle teada, küll aga on kõrvutanud eesti ja leedu lauseehitust Klaas (1988).

Lisaks uurimuste nappusele muudavad läti keele sõnajärje kõrvutamise eesti ja soome omaga mõnevõrra keerukaks teoreetilised lahknevused süntaksikäsitluses. Eesti süntaksiuurijad on hiljemalt 20. sajandi algusest võtnud olulisel määral eeskju soome keele süntaksikäsitlusest, jättes kõrvale varasema senise vene- või saksamõjulise lähenemise (Erelt 2017a: 34–35). Seetõttu on ka eesti ja soome süntaksiuurimused suhteliselt hästi kõrvutatavad. Seevastu läti süntaksikäsitluse traditsioonis on ka praegu oluline vene või laiemalt slaavi keeleteaduse eeskju, millele tuginenud olulisemad süntaksiuurijad alates Mīlenbahsist on kujundanud välja tänaseni tugeva ja valdava sõltuvusgrammatikale lähedase läti süntaksitraditsiooni. (Valkovska 2016: 24) Kasutatav mõistestik (nt nominaalne predikaat predikatiivi asemel, kaudsihitis jm, vt selle kohta eesti süntaksiuurimises nt Erelt 2017a) ning ka üldisem lähenemine süntaksi uurimisele on olnud mõneti erinev eesti ja soome keelest. Viimase läti keele grammatika üldkäsitluse (LVG) süntaksiosa keskmes on sõltuvusgrammatikast lähtuv lausemudelite käsitlus, samas kui eesti ja soome keele viimased grammatikakäsitlused (EKG II; Eesti keele süntaks 2017; VISK 2008) tuginevad fraasisüntaksile. (Erelt 2017a) Ka on eesti ja soome keele süntaksiuurimustes lähtunud paljuski infostruktuurist (VISK 2008: §1366–1404; Lindström 2017: 537–565), läti keele uurimustes on tegeletud sellega, nagu juba mainitud, mõnevõrra vähem ja alles viimasel ajal.

2.2. Eesti, soome ja läti keele põhisõnajärjest

Põhisõnajärg on konkreetsele keelele omane kõige sagedasem ja neutraalsem moodustajate järjestus lihtsas kontekstivabas normaallauses, pidades enamasti silmas subjekti, predikaadi (sageli räägitakse ka lihtsalt verbist) ja objekti (või laiemalt verbi laiendi) järjestust. Lihtsam on põhisõnajärje üle otsustada fikseerituma sõnajärjega keeltes nagu inglise keel, kus sõnajärje määravad suuresti süntaktilised tegurid. Sellegipoolest on põhisõnajärje tuvastamisega tegeletud ka vabama sõnajärjega keeltes ning siin vaadeldava kolme keele puhul on valitsev seisukoht, et tegemist on SVO-keeltega (Lindström 2017; Valkovska 2016; VISK 2008). Näitelauseid 2–4 esindavad kolmes keeles sellist neutraalset SVO või üldisemalt SVX sõnajärge (tähistaja X viitab

kas objektile ehk sihitisele, predikatiivile ehk öeldistäitele või adverbiaalile ehk määrusele).¹

- (2) ^SMaria ^Varmastab ^Okonservatiivset senaatorit.
- (3) ^SKala ^Von ^Ptärkeä ravinnon ^D-vitamiinin lähde.
Kala on tähtis toidust saadava D-vitamiini allikas.
- (4) ^Šī atļauja ^Vattiecas ^Atikai uz valsts īpašumā esošiem mežiem.
See luba kehtib ainult riigi omanduses olevatele metsadele.

Eesti keele põhisõnajärje määramisega on kvantitatiivselt tegelenud Kaja Tael, kes on näidanud, et eesti keele põhisõnajärjeks võib pidada SVX-järge. Just see järjemall on sagedasim lisaks kirjakeelele ka muudes allkeeltes ja eri tekstitüüpides, ehkki sagedused võivad olla küllalt erinevad. Kaja Taelal on SVX-järje sageduseks ajakirjandustekstides 25%, aga statistiliselt on sellega võrdväärne (24%) pöördjärg XVS(X), kus verb paikneb verbi järel (kui kombineerida üheks ülemtüübiks mallid XVS ja XVSX). SVX on iseloomulik just sõltumatutele lausetele. (Tael: 1988: 6–9). Teistel autoritel on SVX-järje protsent kõikunud 23-33% vahel (vt nt Huumo 1994 ilukirjandustekstide kohta, Lindström 2000 suulise kõne, sh eri murrete ja suulise narratiivi kohta). SVX jääb kõigis keelevariantides domineerivaks sõnajärjemalliks, oluliselt erinev on aga XVS(X)-järje osakaal, mis esineb teistes keelevariantides kirjakeelest tunduvalt harvem (5–7%) ning mis peegeldab muu hulgas V2-tendentsi erinevat ulatust keelevarianditi.

Eesti keele sõnajärjeuurijad on oma uurimustes võtnud eeskju soomlastest ning vastastikku on tulemusi ka kõrvutanud. Soome keeles on põhisõnajärjega tegelenud Hakulinen, Karlsson jt uurijad (Hakulinen, Karlsson 1979; Hakulinen jt 2015 [1980]), kes on leidnud, et soome keele põhisõnajärjeks on SVO, laiemalt SVX-järg, mille osakaal kirjakeeles on märksa kõrgem kui eesti keeles: 49%-ga on see konkurentsituult domineeriv sõnajärg ning teist ligilähedaseltki võrdväärse sagedusega sõnajärge pole: pöördjärg XVS on vaid 11% lausetes (Hakulinen, Karlsson 1979: 311). Eesti kirjakeele suur XVS-järje

¹ Näidetes tähistavad ülaindeksid neile järgnevat lauseliiget. Lisaks juba nimetatud märgenditele tähistab P predikatiivi ehk öeldistäidet ning A adverbiaali ehk määrust. Kodeerimispõhimõtete ja näitelauseste tähistuse kohta vt ptk 3.

osakaal viitab V2-tendentsile, selle vähesem hulk omakorda on viiteks niisuguse tendentsi puudumisest või marginaalsusest soome keeles.

Läti keeles on kasutussageduse alusele põhisõnajärge määranud Baiba Valkovska (2016: 39–45). Tuhande subjekti, verbi ja objekti sisaldava transitivse lause põhjal SVO-järg on ülekaalukalt kõige sagedasem (73%, järgneb pöördjärg OVS 14%). See tulemus on sarnane nt Vilguna leituga objekti ja subjekti sisaldavates soome transitivlausetes: SVO 78%, OVS 14% (1998: 186). Lisaks näitab Valkovska, et SVO on põhisõnajärg ka suulises keeles (156 lause põhjal 74% lausetest, 2016: 70–71).

Generatiivse grammatika traditsioonist lähtuvalt on räägitud ka keelte baassõnajärjest ehk moodustajate järjestusest, millest kõik teised järjed on tuletatud. Soome keeles on leitud, et see langeb kokku statistiliselt kõige sagedasema SVX-järgjega (Hakulinen, Karlsson 1979). Kaja Tael on SVX ja XVS järje statistilise vähese eristumise tõttu nentunud, et eesti keeles ei saa selle alusel ühtse baassõnajärje olemasolu oletada (1988: 28). X'-teooria põhimõtetest lähtuvalt on Martin Ehala (2001) näidanud, et eesti keele baassõnajärg võiks olla SIOV, kus I tähistab finiiitset ja V infiniitset predikaadi osist. Läti keeles on Toms Voits (2014) leidnud, et baassõnajärg on SVO, tuginedes emakeelekõnelejate grammatilisushinnangutele eri sõnajärgede osas erinevates diskursiivsetes kontekstides.

2.3. Vaba sõnajärg ja infostruktuur

SVO või SVX-põhijärje kõrval on teiseks eesti, soome ja läti keelt ühendavaks tüpoloogiliseks jooneks sõnajärje suhteline vabadus (Lindström 2017: 547; Vilguna 1998: 175; LVG: §1723). Põhisõnajärje uuringud on keskendunud eelkõige kontekstivabadele neutraalse sõnajärgjega lausetele, mis on kõnekamad ja lihtsamad uurida fikseerituma sõnajärgjega keeltes. Vabama sõnajärgjega keeltes, kus süntaktiliste rollide väljendamiseks piisab muitemorfoloogiast, on sõnajärg märksa varieeruvam ning seda kujundavad mitmekülgsemad tegurid, sh pragmaatilised funktsioonid, kontekst, lauseliikmete semantilised jm omadused.

Eesti, soome ja läti keele sõnajärje oluliseks mõjutajaks on mitmed uurijad pidanud infostruktuuri (Tael 1988; Lindström 2005, 2017; Vilguna 1989, Valkovska 2016).

Infostruktuuri enda ning sellega seonduvate põhimõistete defineerimine ning kasutus on erinevates töödes ja eri autoritel olnud varieeruv. Pilti hägustab veelgi see, kui lisada juurde infostruktuuri teooria seisukohtade ja mõistestiku välja kujunemisele eelnev eri uurijate tunnetusest lähtuv sõnavara ja selgitused. Põhjalikuma ülevaate on infostruktuuri teoreetilisest raamistikust, selle kujunemisest ja mõistete rakendamisest andnud Liina Lindström (2005: 24-34; 2017) oma väitekirjas. Läti keeles on sama teinud Baiba Valkovska (2016), soome keeles vt nt VISK 2008 (§1370jj). Käesolevas töös ei ole infostruktuur iseenesest uurimisobjektiks, kuid teatud määral on sellest siiski lähtutud sõnajärjejoonte kirjeldamisel, seetõttu annan siinkohal lühikese ülevaate infostruktuuri kesksematest mõistetest.

Lause infostruktuuri all võib mõista lause üles ehitamist, pidades silmas info edastamise vajadusi ning konteksti. Kesksed infostruktuuri vastandused, mis lauseliikmete paigutust lauses mõjutavad, on info tuntus vs tundmatus või uudsus ning lause teema ehk see, millest räägitakse ja reema ehk see, mida teema kohta öeldakse. Need kaks vastanduspaari on omavahel seotud: lause teema on tüüpiliselt lause alguses ja see on tuntud või tekstisidus info, millele viitab tüüpiliselt lühidus, nt pronoomenite või lühikeste nimisõnafaaside kasutamine, läti keeles ka omadussõna määratud vormi kasutamine. Sageli on teema positsioonis inimesele või laiemalt elusolendile viitav subjekt, lause algus ongi ka tavaline prototüüpse subjekti asukoht.

Seevastu uus info on pigem reema osaks, selle leiab lausest tagantpoolt ja tüüpiliseks reema osaks on objekt. Kui subjekt viitab uuele referendile, võib seegi liikuda lauses tahapoolle, ning kui objekt väljendab tuntud infot, seda on vaja rõhutada või see on tekstisidus, võib objekt sattuda lause algusesse. Mis tahes lauseliikme puhul kaldub lause lõpp olema rõhutatud, kui aga rõhutus on mujal, siis üldiselt mingisuguse esiletõste, vastanduse, kontrastiivse teema tõttu. Infostruktuuri toimimisega, nt referentide tuntuse, rõhutuse seotud mõiste on moodustaja süntaktiline raskus ehk pikkuses, pronoomenikasutuses, struktuuris väljenduv ehituslik keerukus. (Lindström 2005, 2017; Valkovska 2016) Moodustajate kompleksus mõjutab lause sõnajärge, nt pikad ja kompleksed lauseliikmed (osalaused, osalauset sisaldavad NP-d, infiniitsed tarindid) paigutuda pigem lause äärtesse, et lause keskne osa püsiks ühtsena. VISK 2008: § 1367)

Lause lõpus võib olla fookus, mille all on mõistetud esiletõstu võrreldes teiste, rõhutamata elementidega. (Lindström 2017: 537–547). Fookusega kaasneb kõnes esilduvam hääldus ning nii kõnes kui kirjas partiklite kasutamine ja sõnajärjemuutused. Fookus asub tüüpiliselt lause vahetus lõpus. Fookustatud lauseliige võib seega paikneda oma prototüüpselt asukohast kaugemal, mislābi muutub ka ülejäänud lause sõnajärg. Samas võib fookus olla ka lause keskel või algul, kui sellele viitavad rõhk, partiklid või pronomienikasutus. Lause alguses paiknevat fookust on omakorda raske eristada topikust (ka sekundaarne teema, kontrastiivne teema) ehk lause esiliikmeks toodud alternatiivsest elemendist, mis on tavaliselt kontrastiivne või tekstisidus. Kõrvalliikme lause algusesse toomist on nimetatud ka topikalisisatsiooniks, ka selle tulemusel muutub lause struktuur. (Lindström 2017: 545–546; Tael 1988: 28–39)

2.4. V2-tendents

Kõik kirjeldatud infostruktuurist tulenevad tendentsid võivad kolmes keeles sõnajärge ümber kujundada ja seda paljuski sarnastest põhimõtetest lähtuvalt. Silmatorkava erinevusena aga toimib mis tahes infostruktuuriliste ümberkorralduste puhul eesti keeles, eriti kirjakeeles V2-tendents ehk kaldumus paigutada verb lauses teisele kohale sõltumata lause algusliikmest.

V2 on maailma keeltes küllalt harv nähtus. Eelkõige on selle joone poolest tuntud germaani keeled, üksikuid V2-keeli kohtab ka teistes indoeuroopa keelerühmades. (Holmberg 2015) Mitteindoeuroopa V2-keeli on samuti vaid mõned, ainsa soome-ugri keelena on nende hulgas eesti keel. Eesti keele lähisugulaskeeled (soome, liivi) ei ole V2-keeled (Vilkuna 1998: 228; Rimmel 1963: 356; Holmberg 2015: 343). V2-keelte hulka kuuluvad nii eesti, läti kui ka soome keele seisukohast olulised kontaktkeeled saksa ja rootsi keel, aga mitte balti keeled või slaavi keeled. Eesti keele V2-suundumuse osas viidatakse enamjaolt saksa keele mõjule (nt Ziegelmann, Winkler: 65), mõnel juhul laiemalt germaani keelte mõjule (Tael 1988, Aavik 1912, Vilkuna 1998:180), seni puuduvad selles küsimuses põhjalikumad ja eri keeli kõrvutavad sünkroonilised ja diakroonilised uurimused.

2.4.1. V2-st tulenevad sõnajärje erinevused eesti, soome ja läti keeles

Nagu on näidanud kirjakeele puhul Kaja Tael, hägustab eesti keele V2-tendents statistiliselt sagedaima põhisõnajärje esildumist. Kuna verb paikneb teisel kohal, pole infostruktuurist või lauseliikmete omadustest tulenevate järjemuutuste korral tavaliselt võimalik paigutada verbi ette üle ühe elemendi. (Tael 1988: 32, 37). Sellest tulenevad mitmed sõnajärje erinevused eesti ja soome keeles.

Eesti kirjakeeles on V2-tendentsi tõttu põhisõnajärje SVX-ga statistiliselt sama sage XVS-järg, samas kui soome keeles on SVX-järg selgelt sagedaim sõnajärg ning pöördjärg hoopis harvem. V2-tendentsi tõttu toimub subjekti asemel mõne muu kõrvalliikme lauses esipositsioonile paigutamise ehk topikaliseerimise korral sageli verbi ja subjekti kohavahetus ehk inversioon, subjekt leiab koha verbi järel. Soome ja läti keeles toimub niisugust inversiooni harvem, tüüpilisem on säilitada subjekti ja verbi otsejärg, ehk kui lauset alustab mõni kõrvalliige, järgneb sellele subjekt ning seejärel verb. Näites 5 on eesti lauses esikohal ajamäärus ning verb paikneb lauses teisel positsioonil subjekti ees, st võrreldes põhisõnajärje SV-järgiga on subjekt ja verb kohad vahetanud. Eesti keeles on sellised laused küllalt tavalised, läti ja soome keeles aga esinevad harva. Lausetes 6 ja 7 on toodud ära samasugustest moodustajatest koosnevad algusmäärusega soome ja läti keele laused, kus V2-reegel ei kehti: algusadverbiaali järel asub subjekt, verb aga asetseb kolmandal positsioonil. Vastupidiselt näitele 5 on sellise malliga laused küllalt tavalised läti ja soome keeles, harvad eesti keeles.

- (5) ^AKlassikadistantsil ^V**pruukis** ^SKristina ^Ouhiuusi Fischeri suuski ..
- (6) ^AViņu vidū ^SVobāns ^V**atstāja** ^Ovisspēcīgāko starptautisko ietekmi ..
Nende hulgas Vauban jättis kõige tugevama rahvusvahelise mõju ..
- (7) ^APerusoikeuksien rajoitusedellytyksenä toimiessaan ^Ssuhteellisuus ^V**tarkoittaa** ^Oasianmukaisuutta, vältämättömyyttä ja oikeasuhtaisuutta.
Põhiõiguste piirangu tingimusena toimides suhtelisuus tähendab asjakohasust, vältimatust ja proportsionaalsust.
'Kui piirangu tingimusena toimivad põhiõigused, tähendab suhtelisuus asjakohasust, vältimatust ja proportsionaalsust.'

Tuomas Huumo on samamoodi leidnud, et olulisim eesti ja soome sõnajärge eristav ning omakorda teisi erisusi põhjustav joon on V2 (1995: 79–80). Võimalus paigutada

verbi ette rohkem kui ühe elemendi lubab lausealgulisele kontrastiivsele fookusele vahetult järgneda teemal. Eesti keeles seevastu saab lause alguses enne verbi paikneda kas kontrastiivne fookus või teema, aga tavaliselt mitte mõlemad. Seega mõjutab V2-reegel igal juhul lause infostruktuuri, sõltumata sellest, mis põhjustab V2-tendentsi ennast (Huumo 1995: 80; vt ka Vilkuna 1989: 37; Tael 1990: 35). Kuna eesti sõnajärje süsteem on Huumo järgi V2-reegli tõttu rohkem süntaktiliselt kontrollitud kui soome sõnajärg, on soome sõnajärjel rohkem vabadust pragmaatiliste tegurite väljendamiseks. Huumo näitab subjekti analüüsi näitel, et soome keeles mõjutavad moodustajate diskursusefunktsioonid nende lausepositsiooni rohkem kui eesti keeles. Mõlema keele verbielne subjekt on enamasti prototüüpne (nominatiivis, lühike, sageli pronoomen, tüüpiliselt elusolend, tuntud referendile viitav). Samuti on mõlemale keelele iseloomulik, et verbijärgne subjekt on vähem prototüüpne, ent eesti keeles on erinevus verbielsest subjektist siiski nähtavalt väiksem kui soome keeles, kus subjekti positsioon näib sõltuvat rohkem tema enda omadustest. Ühtlasi on soome sõnajärg ise tugevamalt infostruktuurist mõjutatud kui eesti sõnajärg.

Kõigis kolmes keeles on XVS neutraalne sõnajärg mittenormaallausetes. Inverteeritud sõnajärg XVS iseloomustab eesti keeles soome ja läti keelest märksa sagedamini aga ka topikaliseeritud esiliikmega lauseid, millest tulenevalt on inversioon eesti keeles sagedasem kui soome keeles, nt kõrvalliikmetega algavates lausetes toimub inversioon 90% juhtudel. (Tael: 1988: 15) Lauseliikmed ja elemendid, mis võivad eesti keeles inversiooni põhjustada, ning nende näited on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Subjekti ja verbi inversiooni põhjustavad elemendid eesti keeles.

Lauseliige	Näide
Objekt	Araabia tähestikku kasutavad uiguurid ..
Predikatiiv	Tähelepanuväärne on mobiilsete lahenduste areng Eestis.
Adverbiaal	Valeri seemnevedelikus puudusid liikumisvõimelised spermatoosid absoluutselt...!
Üldlaiend	Loomulikult olen ma elus ja terve.
Kõrvallause	" Sa oleksid võinud valida endale mõne muu ameti kui töökäimine! " ütles poeg emale.
Lauselühend	Ümber järgmise nurga keerates satute te pika järjekorra peale.
Lauseliikme lahus osis	Uuritud on Mh levikut spermaga.

Läti ja soome keeles on pöördjärg neutraalne ning V2 küllalt tavaline nagu eesti keeleski juhul, kui lauses on esimesel positsioonil objekt (näide 8) ning mittenormaallausetes, nt eksistentsiaallauses (näide 9), omajalause (näide 10) või kogejalause (näide 11).

- (8) ^OPuitten kasvupituuden ^Vmäärää ^Ayksin Jumala ..
Puude kasvupikkuse määrab üksnes Jumal ..
- (9) ^AUz šejieni ^Vsāka plūst ^Stūristi.
Siia hakkasid tulvama turistid ~ hakkas tulvama turiste.
- (10) ^AHänellä ^Voli ^Spaksut silmälasit ja hintelä vartalo ..
Tal olid paksud prillid ja kõhetu keha ..
- (11) ^AIzoldei ^Vpatika ^Sbruģis un koka māju pagalmi ..
Izoldele meeldis sillutis ja puumajade hoovid ..

Peale selle on soome ja läti keeles juhte, kus pöördjärg sarnaneb rohkem eesti V2-st tingitud inversiooniga, enamasti on siis võimalik varieerumine VS ja SV järje vahel. Pöördjärg on võimalik näiteks rõhutatud subjekti puhul (Porīte 1962: 440–444), sageli siis, kui on tegemist pika täienditega subjekti või rinnastusega, mis juhul muud lauseliikmed nagu objekt või seotud laiendist määrus liiguvad tavaliselt verbi ette.

Soome keeles teatud määral esineb SV ja VS varieerumist algusadverbiaali järel (nt *Aamulla torimummot saavat tarjota tuoreita muikkuja ~ Aamulla saavat torimummot tarjota tuoreita muikkuja* 'Hommikul **turueided saavad** pakkuda värskeid rääbiseid' ~ '.. **saavad turueided ..**', VISK 2008: §1376). Vanemas kirjakeeles on selline kasutus olnud tavaline, aga 20. sajandil kadunud, seevastu kõnekeeles on inversioon olnud alati tavaline, aga teistsuguse taustaga kui kirjakeele traditsioonis, kus see on tuginenud germaani keelte eeskujule ja V2 on olnud üldine reegel sõltumata algusliikmest. (Samas)

Nii soome kui ka läti keeles tuuakse eraldi välja pöörd- ja otsejärje varieerumine kõrvallausele (eriti otsekõnele) järgneva saatelause puhul (Valkovska 2016: 118; Mathiassen 1996: 224; VISK 2008: §1377). Mathiassen leiab, et tegemist on enam-vähem vaba varieerumisega, Valkovska materjalis domineerib pöördjärg ja seda leidub ebatüüpiliselt isegi isikulise asesõna puhul. Üldiselt peetakse SV-järge omaseks just tuntud subjektile (nt asesõna või määratud omadussõnavorm). Soome grammatikas võib

inversioon kirjakeeles toimuda adverbiaalist kõrvallausele järgnevas pealauses ning saatelauses, kus see on kinnistunud osalausete piiri tähistajana, sarnast järge esineb ka transitiivsetes järel-saatelausetes. Tuntud referendile viitava subjekti puhul on tüüpilisemalt tegemist SV-järgjega, uuele referendile viitav subjekt järgneb verbile, aga ühtlasi leitakse, soome keeles, et inversiooni toimumine varieerub autoriti. Samuti on Huumo toonud välja, et subjekti ja verbi inversioon esineda soome keeles eriti just ebaprototüüpse subjekti puhul (1994).

Läti keele erijooneks on neutraalne objekti paiknemine subjekti ja verbi vahel, kui tegemist on asesõnaga, aga ka siis, kui lauses esineb lisaks adverbiaal. (Porõte 1962: 460)

2.4.2. V2 piirangud eesti keeles

Eesti keeles on V2-sõnajärge nimetatud pigem tendentsiks kui reegliks (Lindström 2017: 554) ning erinevates keelevariantides on see tendents erineva tugevusega, lisaks mõjutavad verbi paiknemist mitmed muud tingimused, sh lauseliikmete omadused (vt nt Lindström 2002). Mitmed uurimused on näidanud, et V2 on sagedasem kirjakeeles kui suulises keeles. Vihman ja Walkden on näidanud, et kirjakeele jaatavas väitlauses on V2-lauseid 89%, muud juhud on peamiselt verbialgulised (6%) ning kolmandal või kaugemal positsioonil või lõpus on verb vaid 5% lauseist. (Vihman, Walkden 2021: 8) Suulises keeles on V2 osakaal madalam, 76% kõigist uuritud lausetest, V1 osakaal on isegi veidi madalam kui kirjakeeles (5%), ning teisest positsioonist kaugemal on verb 19% lausetes (sh V3-lauseid 14%). V2-tendentsi väiksemat mõju suulises keeles on erinevate keelevariantide otse- ja pöördjärje andmeid koondades näidanud Liina Lindström, kelle järgi kõrvalliikmega algavaid inversiooniga lauseid malliga XVS(X) on suulises keeles (ja sh eri murretes ja narratiivis) vaid 5–7%, võrrelduna kirjakeele 24%-ga (Lindström 2000: 194).

Keelevariantide kõrval varieerub V2 sagedus lause tasandil. Tugev V2-tendents iseloomustab lihtlauseid ning põimlause pealauseid (Lindström 2017: 551), kõrvallause verbi asend on aga märksa varieeruvam ja sõltub suurest hulgast teguritest, sageli kaldub pöördverb kõrvallauses asuma lause lõpus (Lindström 2017: 558–560). Samuti on oluline lause kommunikatiivne tüüp. Vormilt ja funktsioonilt kõige vähem markeeritud lausetüüp

on iseseisev väitlause ning selles lausetüübis avaldub eesti keeles V2-sõnajärg kõige sagedamini (Metslang 2017b: 516–517). Seevastu markeeritud lausetüüpides ehk küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlauses on sõnajärg ning finiiitverbi positsioon varieeruvam, verb asub sageli kas lause alguses või lõpus (Lindström 2017: 555–558). Oluline mõju verbi asendile on jaatusel ja eitusel. Jaatavas lauses on verbi tüüpiline asukoht teisel positsioonil, eituse puhul aga võib pöördverb liikuda lause lõppu (Lindström 2017: 558).

Niisiis on V2-järg kõige tüüpilisem kirjakeele iseseisvates jaatavates väitlausestes. Ka selliste piirangute sees esineb siiski üksikuid kõrvalekaldeid V2-reeglit. Üheks kõige sagedasemaks selliseks juhuks on V1-laused (vt nt Vihman ja Walkden 2021). Sageli on verb lauses esikohal, kuna subjekt on elliptiline, mittenormaallausel puudub algusadverbiaal ehk lauses puudub teema, tegemist on subjektita üldisikuliste või impersonaalsete lausetega. Peale selle võib verb lauses esikohale liikuda ka emfaatilistel kaalutlustel, st kontrastiivse fookuse tõttu (Lindström 2017: 555).

Teisest kohast tagapool asub verb kirjakeele iseseisvais jaatavais väitlauseis tüüpiliselt infostruktuuri ja moodustajate omadustega seotud põhjustel. Kõrvalliikmega algavas lauses võib lisaks suulisele keelele mõnikord ka kirjalikus keeles verbi ette teisele positsioonile liikuda üliprototüüpne subjekt, eriti tüüpiliselt lühike rõhutu pronoomen, ilma et lause mõjuks markeeritult (Tael 1988). Samuti võib verbi ees olla kaks elementi juhul, kui üks neist on episteemiline üldlaiend (Lindström 2017). Nagu kõik lauseliikmed, võib rõhu või fookuse eesmärgil paigutada verbi lause lõppu (Remmel 1963; Tael 1988; Lindström 2017). Lisaks neile olukordadele on Sahkai ja Tamm (2019) prosodia vaatepunktist toonud eraldi välja lausekeskse verbipositsiooni. Selline verb asub teisest positsioonist kaugemal, kuid mitte lause lõpus, ning lisaks asukohale piiritleb seda positsiooni asetus lause keskel asuva (s.o mitte esikohal, mitte topikaliseeritud) lauseadverbiaali järel ning seotud laiendi(te) ees (nt *Politseinik tavaliselt esitleb ennast*, Sahkai, Tamm 2019: 731). Lausekesksel positsioonil finiiitverbile eelnevate moodustajate arv ega prosoodiline kaal ei ole piiratud, sellele võivad eelneeda nii topikaliseeritud moodustaja kui ka subjekt, kusjuures subjekt ei pea olema pronominaalne. (Samas, 732).

Sõnajärge mõjutavad tegurid on mitmekesised ja need toimivad väga erinevatel keele tasanditel. Siinse töö järgnevad peatükid tegelevad sõnajärje vaatlemisega eelkõige lauseliikmete paigutuse seisukohast üksteise suhtes, kuna kontekstivabade kirjakeele

lausete põhjal ei saa teha süstemaatilisemaid järeldusi infostruktuuri kohta ega puudutada prosoodia vm küsimusi.

3. Uurimismaterjal ja lauseliikmed

3.1. Korpused ja uurimismaterjal

Uurimus tugineb korpusematerjalidele, mis kajastavad tänapäevast kirjakeelt alates 1990. aastatest. Analüüsi jaoks on käsitsi kodeeritud kokku 1800 näitelause, igast keelest 600 lauset, mille hulgas on esindatud kolm tekstitüüpi: 200 näidet ilukirjandusest, 200 ajakirjandusest ja 200 teadustekstidest. Eesti keele näited pärinevad tasakaalus korpusest (TK) ja läti keele näited läti keele tasakaalus korpusest (LVK2018). Soome keele teadus- ja ajakirjanduskeele näitelauseid on kokku pandud Kielipankki materjalidest Korp-kasutajaliidese abil,² soome ilukirjandusnäidete korpuse koostasin käsitsi, pidades silmas, et korpusesse valitud tekstide koosseis oleks võrreldav eesti ja läti ilukirjanduskorpuste materjaliga.

Uurimuse keskmes on eesti keele V2-suundumuse kõrvutamise soome ja läti keelega. Seetõttu kitsendasin analüüsi lausetele, milles eesti keeles avaldub V2-tendents kõige selgemalt, ning kõrvutasin selliselt piiritletud lausete sõnajärge eesti, läti ja soome keeles. Seniste uurimuste põhjal on V2-järg eesti keeles kõige ootuspärasem kirjakeele iseseisvates jaatavates väitlausetes (vt ptk 2.4.2). Töös on seega analüüsitud moodustajate struktuuri lihtlausetes (näide 12) ja põimlausetes (näide 13). Viimaste osalused on kodeeritud vastavalt oma funktsioonile pealause struktuuris (näites 13 objekt). Rindlauses on kodeeritud esimesel positsioonil olev osalause (näide 14), kuna rindlauses kaugemal positsioonil olevate osalause puhul on tavalisem elliptilisus (Erelt 2017b: 653), siinses töös on lähtunud põhimõttest elliptilisi lauseliikmeid mitte kodeerida. Kui kodeerimata

² Teadustekstide lausenäited pärinevad doktoritöödest ja teadusajakirjandusest, täpsemalt Kielipankki kahest tekstikollektsioonist: *E-thesis* (Helsingin yliopisto 1999) ja *1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä* (Helsingin yliopisto 2017). Esimesest valisin näidete hulka doktoritööd ja doktoritööde kokkuvõtted, teisest kollektiooni *Tiedelehtiä* (teadusajakirjandus). Ajakirjanduskeele näited pärinevad samuti kahest erinevast tekstikogust. Esiteks valisin näiteid juba mainitud 1990. ja 2000. aastate ajakirjandustekstide alajaotusest *Muita lehtiä* ja teiseks materjalikogu *Kansalliskirjaston lehtikokoelman (KLK) suomenkieliset lehdet* (Kansalliskirjasto 2011) 1990. ja 2000. aastate tekstidest.

lauseosa on vaja näidata, esitan selle nurksulgudes nagu näites 14, muul juhul tähistan väljajätte kaksikpunktiga nagu näites 13.

- (12) Kuum roheline tee oli siin alati käeulatuses.
- (13) Eerik arvutas välja, kui kaua ta sellises tempos kirjutab kolmesajaleheküljelist romaani.
- (14) **Bulinin andis siidisukad** / ja näitas kätte küüni, kuhu ma pean mörtsukas Alberti meelitama.

Analüüsist jäid lisaks kõrvallauseatele, markeeritud lausetüüpidele ja eitavatele lauseatele kõrvale laused, kus pealauses puudub pöördeline verb (näide 15), samuti näitelause hulgast esinenud pealauseta kõrvallaused, sekundaartarindid jms mitteterviklikud laused (näide 16) ning laused, milles keeleviga, puudub kontekst vm ei lubanud lauseliikmeid või nende järge määrata (näide 17). Analüüsin töös ainult eksplitsiitse finiiitverbiga iseseisvaid lauseid, mille osakaal eesti ja soome keeles erineb läti keelest, kus abiverbide *būt* 'olema' ja *tikt* 'saama, jõudma' ellips on sage (vt näide 18). Ellipsi sagedust läti keeles iseloomustab asjaolu, et esialgse läti näitelause valimi (600) hulgast oli 71 abiverbi ellipsiga lauset, eesti ja soome keeles vaid mõni üksik.

- (15) Harilik, tavaline tõbras tõprakarjas ja kogu lugu.
- (16) Kui ta oli juba koolis, algklassides, nähtavasti.
- (17) Selles vallas **on** kõige rohkem muudatusi **oli** tehtud sobivama sõnalise vaste leidmiseks.
- (18) Konkursam **Ø pieteikta** arī Limbažu bibliotēkas bibliotekāre Rita Lavendele ..

Konkursile Ø esitatud ka Limbaži raamatukogu hoidja Rita Lavendele ..

'Konkursile oli esitatud ~ sai esitatud ~ esitati ka Limbaži raamatukogu hoidja Rita Lavendele'

Laused, mis valikukriteeriumidele ei vastanud, asendasin juhuslikult valitud, aga sama tekstitüüpi esindavate uute näitelausetega, nii et säilis näitelause kompositsioon (kokku 1800 keelenäidet, 600 igast keelest, 200 igast tekstitüübist).

3.2. Lauseliikmetest ja nende kodeerimisest eesti, läti ja soome keeles

3.2.1. Lauseliikmete tähistused

Eesti, läti ja soome keele sõnajärje uurimiseks on kõigi näitelauseste liikmed kodeeritud vastavalt nende süntaktilistele funktsioonidele. Kodeeritavad lauseliikmed ja nende tähistused on järgmised:

S	subjekt ehk alus
V	predikaat (verb)
O	objekt ehk sihitis
A	adverbiaal ehk määrus
P	predikatiiv ehk öeldistäide
X	verbi laiend (objekt, adverbiaal või predikatiiv)
I	predikaadist finiiitverbist lahus asuv infiniitne osis
N	lauseliikme tuumsõnast eraldi asuv nominaalne või adverbiaalne osis

Täpsemad näited lauseliikmete kodeerimise kohta on esitatud lauseliikmete kirjelduste juures.

Kui näitelause on vaja eristada vaid üht moodustajat, tähistan selle tumeda kirjaga (nt objekt näites 19). Mitme või kõigi lauseliikmete kodeeringud esitan näitelause ülaindeksina vastava moodustaja ees (näide 20). Võõrkeelse näitelause all esitan esimeses järjekorras originaalilähedase, võimalikult täpselt lähtekeele sõnajärge ja -vorme säilitava tõlke. Kui otsetõlge jääb ebaselgeks, esitan eraldi real toimetatud tõlke. Soome ja läti näitelauseste glossid esitan vaid juhul, kui on tarvis täpsustada grammatilisi nüansse (nt genitiivsubjekt näites 21.)

(19) Palverändurid liitsid **Galicja** maailmaga ..

(20) ^ONevācu bērni ^Ažajā skolā ^Vtika uzņemti ^Aierobežotā skaitā ..

Mittesaksa lapsed sellesse kooli said võetud piiratud hulgal ..

'Mittesaksa lapsi võeti sellesse kooli piiratud hulgal'

(21) ^SValtion ^Vpitäisi toimia ^Aluovemmin ..

valitsus.GEN pidama.COND.3 toimida loomingulisemalt

'Valitsus peaks toimima loomingulisemalt'

Prototüüpsete lauseliikmete kõrval esineb igas keeles hägusaid piirialasid, kus lauseliiget on võimalik tõlgendada mitmeti. See muudab lauseliikmete määramise kohati keeruliseks ka ühe keele sees, seda enam on problemaatiline leida ühtseid põhimõtteid mitme keele näitelauseste kodeerimiseks. Siinses töös kodeerimisel tehtud valikud ei pruugi alati olla iga üksiku keele grammatilise süsteemiga või traditsiooniga vastavuses, kuna olen teinud mööndusi võrdleva analüüsi kui terviku vajadustest lähtuvalt. Järgnevalt annan ülevaate lauseliikmete analüüsist eesti, soome ja läti keeles ning selgitan kodeerimis põhimõtteid lauseliikmete kaupa.

3.2.2. Lauseliikmetest eesti, läti ja soome keeles

Grammatiline predikaat ehk öeldis võib olla finiidne verbivorm kas ükski, koos infiniitse verbivormiga või erijuhul ka teise finiidverbiga, või finiidverb koos käänd- või määrsõnaga (Erelt 2017c: 93).

Ainult finiidverbist koosnev predikaat või mitmeosalise predikaadi finiidne ja sellele vahetult järgnev infiniitne osis on kodeeritud V-ga (näide 22). Kui predikaadi finiidset ja infiniitset osist lahutab mõni muu lauseliige või kui predikaadi infiniitne osis on finiidsest eespool, on infiniitne predikaadi osa kodeeritud I-ga nagu näiteis 23 ja 24, kuna topikaliseeritud predikaadi osis võib põhjustada finiidverbi ja subjekti inversiooni.

(22) ^SMarkku Pääkkönen ^Von **sündinud** ^A1955. aastal ^AKuhmos ..

(23) ^ALausa üllatavalt kiiresti ^Volid ^Sinimesed ^I**muutunud**.

(24) ^I**Uuritud** ^Von ^OMh levikut spermaga.

Väljend- ja ühendverbide puhul on eelnevaga sarnaselt ja samadel põhjustel verbaalse osisega kõrvuti asuv käändsõna või määrsõna kodeeritud ainult V-ga (näide 25), lahus või verbaalse osise ees asuv predikaadi osa on aga tähistatud N-ga (näide 26). Sama põhimõtte kehtib perifrastiliste verbivormide ja ahelverbide puhul (näide 27). Täistähendusliku finiidverbi juurde kuuluva infiniitse tarindi kodeerin finiidverbi koplemendina nagu näites 28.

- (25) ⁰See teos ^Vkanti ette ^Aka ühel kontserdil ^AKadrioru kõlakojas.
- (26) ^NKõneks ^Vtuleb ^Ska soome-ugri rahvaste geneetiline sugulus.
- (27) ^IKloonida ^Vsaab vaid elusraku vahendusel ..
- (28) ^STa ^Vsoovis ⁰teatada, et mõisa metsatukk jääb ette tema põllule.

Grammatiline subjekt on verbi kõige tähtsam laiend, tüüpiliselt nominatiivis nimisõnafraas (nt *Tüdruk sööb õuna*), millega öeldisverb ühildub arvus ja isikus. (Erelt 2017d: 240jj, VISK 2000: §910, LVG: §1522). Just kongruentsi on peetud subjekti selgeimaks kriteeriumiks, sest nominatiivis võib esineda muidki lauseliikmeid (VISK 2008: §866). Normaallause prototüüpne subjekt on agent. Selline subjekt on infostruktuuris primaarne teema, see on referentsi poolest tuntud ja paikneb neutraalse lause alguses. Mittenormaallause subjekti omadused võivad tüüpilise subjekti omadustest erineda. (Erelt 2017d: 240–242)

Selles töös ei ole kodeeritud elliptilisi lauseliikmeid, seega näitelause 29 siinses analüüsis subjekti ei ole, ehkki see on nähtav verbivormist. Nagu predikaadi puhul, võib ka subjekti osiseid eraldada mõni muu lauseliige, millisel juhul on tuumsõnast lahus asuv subjekti osa tähistatud N-ga, nagu näites 30 toodud kvantorifraasis, kus S-ga on tähistatud peasõna, s.o kvantor.

- (29) ^ABalboa sadamast ^Vväljusime ^Akell 23.00 ..
- (30) ^NMeetodeid, mille tulemusena pannakse pangad järjekorda, st antakse igale pangale reiting, ^Von ^Sväga palju ..

Peamiseks grammatilist subjekti väljendavaks käändeks on eesti, läti ja soome keeles nominatiiv (LVG: §1522, Erelt 2017d 240, VISK 2008: §1268). Soome ja läti keeles võib subjekt olla ka genitiivis. Läti keeles esineb genitiiv mõningates hulgafrasides (näide 31), verbi *būt* 'olema' eituse puhul (eituse väljajätmise tõttu selles töös ei kajastu) ning mõne verbi laiendina, nt *pietrūkt* '(millestki) puudu olema' (näide 32) (LVG: §1523). Soome keeles on genitiiv tüüpiline subjektikääne nessessiivtarindis (näide 33) (VISK 2008: §920).

- (31) ^SPietiekami nozīmīga daļa uzņēmumu ^Vkoncentrējas
 piisavalt oluline osa ettevõtte.PL.GEN keskendub
^Atikai uz kādu atsevišķu mārketinga
 ainult PREP mõni.ACC eraldiolev.ACC marketing.GEN
 komunikācijas veidu ..
 kommunikatsioon.GEN viis.ACC
Piisavalt oluline osa ettevõtetest keskendub ainult mõnele üksikule turundussuhtluse viisile ..
- (32) Taču ^Apēc trim vai četriem gadiem
 aga PREP kolm.PL.DAT või neli.PL.DAT aasta.PL.DAT
^AKrievijai ^Vsāks pietrūkt ^Snaftas ..
 Venemaa.DAT hakkama.SG3.FUT puuduma nafta.GEN
Aga kolme või nelja aasta pärast Venemaal hakkab puudu olema naftast ..
- (33) ^SValtion ^Vpitāisi toimia ^Aluovemmin ..
 valitsus.GEN pidama.COND toimida loomingulisemalt
Valitsusel tuleks toimida loomingulisemalt ..

Soome keele nessessiivtarindiga sarnaneb läti debitiiv, mis väljendab kohustust ja mille daativis tegevussubjekt on läti keeles loetud ka grammatiliseks subjektiks (Kalnača, Lokmane 2014), nii ka siin töös (näide 34). Teisalt on läti keeleteaduses mõnikord daativis moodustajat subjektiks peetud ka mõnes muus tarindis. Teistest eristuvaks lauseliikmeks (determinandiks või kaudsubjektiks) on loetud daativis omajat ja kogejat (LVG: §1524, §1622–1623). Selles töös loen sarnasuse tõttu soome genitiivsubjektiga subjektiks ainult juba kirjeldatud debitiivtarindi daativis nimisõnafraasi, muud daativis nimisõnafraasid kodeerin adverbiaaliks sarnaselt eesti või soome keele adessiivis omaja/kogejaga.

- (34) ^SNanetei ^Apa mobilo ^Vbija jāsauc
 Nanete.DAT PREP mobiil.ACC olema.3sg.PST kutsuma.DEB
^Otaksis ..
 takso.NOM
Nanetel mobiiliga tuli kutsuda takso.
 'Nanete pidi mobiiliga takso kutsuma'

Nii nagu läti keeles võib kvantorifraasis esineda genitiiv, võib eesti ja soome keeles kvantorifraasist subjekt olla partitiivis. Samuti esineb partitiivsubjekt eesti ja soome keele mitternormaallausetes. Sellisel subjektil võib lisaks partitiivvormile olla muidki ebatüüpilisi, objektile omaseid jooni nagu verbijärgne asukoht ja indefiniitsus (35). Kõige olulisema joonena ei ühildu soome keeles eksistentsiaallause verb subjektiga (*Koivuissa on_{SG} tänä vuonna isot lehdet_{PL}*, 'Kaskedel on sel aastal suured lehed', VISK 2008: §923). Seetõttu on soome keeleteaduses seda lauseliiget käsitatud eraldi eksistentsiaallause subjekti ehk *e-subjektina* ja arutatud, kas eksistentsiaal- ja omistuslauses üldse on subjekti. (Samas) Eesti keeles ühildub ka eksistentsiaallauses verb nominatiivis subjektiga nagu normaallauses (näide 36) ja eesti keele süntaksikäsitluse järgi on eksistentsiaallause nii nimetavas kui ka osastavas käändes nimisõnafraas grammatiline subjekt. (Erelt 2017d: 79) Võrreldavuse huvides kodeerin siin töös nii eesti kui ka soome keele mitternormaallausete sellise moodustaja ühtviisi subjektiks (näide 37).

(35) ^ATiibetis ^Vleidub ^S4 km sügavusi jõeorgusid.

(36) ^APlankude taga ^Vpeitusid ^Aseal ^Sindividuaalmajad elanikega, ning peenramaad ja õunaaiad.

(37) ^SHyviä ja huonoja asiakkaita ^Von
 hea.PL.PART ja halb.PL.PART klient.PL.PART olema.3SG

^Ajoka paikassa.

iga.INE paik.INE

Halbu ja häid kliente on igas paigas.

Erijooni on ka kolme keele impersonaali/passiivi subjektis ja objektis ning nende keeleteaduslikus käsituses. Eesti ja soome impersonaali/passiivi tegevusobjekt on selles töös kodeeritud objektiks (lähemalt objekti juures lk 46). Läti keele passiiv on alati analüütiline ja seda moodustatakse abitegusõnaga *būt* 'olema' või *tikt* ('saama, jõudma') kolmandas isikus. Passiivses konstruktsioonis muutub tegevusobjekti käänne alati objektikäändest (akusatiivist) subjektikäändeks ehk nominatiiviks. (LVG: §1100–1104) Pöördverb tüüpiliselt ühildumist ei näita, sest ainsuse ja mitmuse kolmas pööre langevad läti keeles kokku, aga kui tegevusobjektiks on asesõna esimeses või teises isikus, ühildub verb sellega arvus, samuti ühildub tegevusobjektiga soos ja arvus mineviku partitsiip

(näide 38). Seetõttu analüüsin läti keele passiivikonstruktsioonides nominatiivis tegevusobjekti grammatiliseks subjektiks.

- (38) **Daudzas** **grāmatas ..** **tika** **tulkotas**
 palju-NOM.PL.F raamat-NOM.PL.F AUX.PST.3 tõlkima-PPP.PL.F
 no krievu valodas.
 PREP vene keel-GEN
 ‘Paljud raamatud .. tõlgiti vene keelest.’

Grammatiline objekt on tüüpiliselt verbist sõltuv nimisõnafraas (*nt Tüdruk sööb õuna*), mis väljendab patsienti ja kuulub infostruktuuris reemasse, paiknedes normaallauses predikaadi järel. (Metslang 2017a: 259; LVG: §1630, VISK 2008: §925). Nagu predikaadi ja subjekti puhul, võib ka objekti osi lahutada mõni muu lauseliige, misjuhul olen peasõnast lahus oleva objekti osa on tähistatud N-ga (kui on vaja täpsustada, siis N(O)-ga) nagu näites 39.

- (39) [Ei,] ^Ose^Sda ^Sma ^Vtean ^Aküll, ^Net ega teist niisugust duublit poleks mingil juhul saanud!

Eesti ja soome keeles on objekt nominatiivis, genitiivis või partitiivis, soome keeles isikuliste asesõnade puhul lisaks ka akusatiivis. (Metslang 2017a: 258, VISK 2008: §930) Läti keeles on prototüüpne objekt akusatiivis (LVG: §1630). Läti keele grammatikas räägitakse ka daativis või instrumentaalis kaudobjektist (LVG: §1631–1632), siin töös on sellise funktsiooniga lauseliikmed kodeeritud kõigis kolmes keeles adverbiaaliks nagu näites 40. Küll aga loen objektiks läti keele debitiivtarindi nominatiivis tegevusobjekti (näide 41), mille objektifunktsioonile viitab ka asjaolu, et esimeses ja teises isikus asesõnad on selles positsioonis akusatiivis (LVG: §1633).

- (40) ^SBille ^Vuztaisīja ^Ocepuri ^Aarī **viņam ..**
 Bille valmistama.PST.3sg **müts.ACC** **ka** **tema.DAT**
Bille valmistas mütsi ka temale ..

- (41) ^SNanetei ^Apa mobilo ^Vbija jāsauc
 Nanete.DAT PREP mobiil.ACC olema.3sg.PST kutsuma.DEB
^Otaksis ..
 takso.NOM
Nanetel mobiiliga tuli kutsuda takso.
 'Nanete pidi mobiiliga takso kutsuma'

Nagu juba subjekti juures mainitud, on eesti, läti ja soome impersonaali/passiivi puhul subjekti ja objekti määratletud erinevalt, kuivõrd ka kõigis neis keeltes on erisusi nende lauseliikmete käändes ja võimes ühildada verbi. Lisaks on kõigis keeltes kohati keeruline tõlgendada liitvormide oleviku kesksõna, kuna sõltuvalt kontekstist võib see esineda ka omadussõna funktsioonis, mis lubaks seda lauseliiget analüüsida ka predikatiiviks. Näiteks võib lause *Pliiats on teritatud* väljendada nii tegevuse lõpetatust (*Pliiatsi teritamine on lõpetatud*), verbiga väljendatavas seisundis olemist (*Pliiats on teritatud seisundis*) kui ka pliiatsi omadust (*Pliiats on terav*). Eesti keele süntaksikäsitlus eristab impersonaali ehk umbisikulist tegumoodi ja passiivi. Umbisikuline tegumood väljendab tegevust ja selle tegevusobjekt on ka süntaktiline objekt, mida markerib kas partitiiv (osaobjekt, näide 42) või nominatiiv (täisobjekt, näide 43a). Grammatilise objekti funktsioonile viitab eesti keeles eituse muutumine täissihitisest osasihitiseks (43b). (Erelt 2017c: 210) Passiivilause, erinevalt impersonaalist, väljendab seisundit ja selles on semantilisest tegevusobjektist (patsiendist) saanud grammatiline subjekt, mis esineb nominatiivis. (Erelt 2017c: 210–220). Grammatilise subjekti funktsioonile viitab nominatiivis patsiendi võime ühildada verbi ja asjaolu, et eitus ei muuda subjekti partitiivseks (43c).

- (42) **Tasavägist mängu** pakuti vaid teise veerandaja neljanda-viienda minutini ..
 (43) a. **Reformid** lõpetatakse.
 b. **Reforme** ei lõpetata.
 c. **Reformid** olid lõpetatud. ~ **Reformid** ei olnud lõpetatud.

Lihtaegade puhul eristub impersonaal verbivormilt (*pakuti, lõpetatakse* näidetes 42 ja 42a), aga impersonaali täis- ja ennemineviku verbivormid (*on, oli lõpetatud*) langevad sageli kokku passiivi oleviku ja lihtminevikuga (*on, oli, olid lõpetatud*). Kui lauses ei ole

vormilisi tunnuseid, mis lubaks seda üheselt passiivsena määratleda (tegevusobjekti nominatiivivorm eituse puhul, verbi ühildumine tegevusobjektiga) ja puudub ka lause üldisem kontekst, on nii mineviku tegevuse kui ka seisundi tõlgendus võimalik. Kuna siinses uurimismaterjalis ei tule ette selliseid lauseid, kus verbi ühildumine või eitus lubaks neil kahel tõlgendusel vormiliselt vahet teha, loen eesti keeles kõikide passiivi ja impersonaali piirijuhtude puhul nominatiivis tegevusobjekti grammatiliseks objektiks. Kokku on mitmeti tõlgendatavaid lauseid eesti keele lausete hulgas alla kümne ja nende kodeering ei mõjuta oluliselt analüüsi arvulisi tulemusi.

Objektitõlgendust soosiv lahendus kaugendab eesti keele lauseliikmete analüüsi läti keelest, kus patsient on alati kodeeritud subjektiks ja lähendab seda soome keele passiivilausele, kus patsient on loetud alati objektiks. Soome keele süntaksis ei eristata passiivi ja impersonaali, vaid räägitakse üksnes passiivist (VISK 2008: §1331). Passiivilause tegevusobjekti ei peeta soome keeles süntaktiliseks subjektiks, kuigi sel on mitmeid subjektile omaseid tunnuseid. (VISK: §1316, 1320) Sellisena on soome keeles passiivilause tegevusobjekt lähedasem objektile, kuna eitus nõuab partitiivi ja selline nimisõnafraas ei ühilda standardkeeles verbi (näide 44), erinevalt eelpool toodud eesti keele näitest (43c).

(44)	^A Pariin	saliin	^V oli	katettu	^O seisovat
	Paar.ILL	saal.ILL	olema-PST.3SG	katma-PPP.SG	seisev-NOM.PL
	pöydät ..				
	laud-NOM.PL				
	<i>Paari saali oli kaetud seisvad laudad.</i>				

Predikatiiv ehk öeldistäide on tüüpiliselt koopulaverbi (eesti *olema*, soome *olla*, läti *būt*) seotud laiend, mis on grammatilises käändes nimi- või omadussõnafraas (nt *Mari on tüdruk*. *Mari on noor*). Eesti keele süntaksikäsitlus loeb öeldistäite põhjaks lisaks *olema*-verbile ka “poolkoopulatiivsed, üldise seisundimuutuse tähendusega verbid” *tulema*, *saama* ja *jääma*. (Erelt 2917g: 279) Soome keele grammatikakäsitluse järgi on predikatiiv verbide *olla* ja *tulla* ‘*saada (kellekski/millekski)*’ süntaktiline laiend (VISK 2008: §943 – 958). Läti keeles on kõige tavalisem koopulaverb *būt*, aga ka verb *klūt* ‘saama’ (LVG: §1535). Lisaks loetleb LVG veel hulga seisundi muutuse või kirjeldamisega seotud verbe,

mis võivad toimida koopulana teatud kontekstis. Siin lähtun kitsamast määratlusest ja kõigi kolme keele puhul loen öeldistätelauseks ainult eelpool nimetatud tegusõnadega laused.

Predikatiiviks olev nimi- või omadussõna fraas on tüüpiliselt nominatiivis, soome keeles ja harvem eesti keeles ka partitiivis (45 ja 46). (Erelt 2017e: 278, 286) Muud essiivis, translatiivis vm käänetes predikatiivilaadse tähendusega ehk subjekti iseloomustavad laiendid ja seisundimäärused (nt *alasti*, *purjus*, *norus*) on siin töös loetud adverbiaaliks, kuigi eri keelte lähenemised selles küsimuses mõnevõrra erinevad.

(45) ^SSuodattamaton olut ^Von ^Psameaa ..
 filtreerimata ölu olema.3 sogane.PART
Filtreerimata ölu on sogane

(46) ^P**Bobikelgu meeskonna tähtsamaid liikmeid** ^Von ^Sroolimees ..

Adverbiaal ehk määrus võib olla nii verbi seotud kui ka vaba laiend (vastavalt näide 47 ja 48). Kuna ka üldlaiend, mis on lausega grammatiliselt sidumata elemendid ja laiendavad lauset kui tervikut, võib põhjustada inversiooni, olen needki soome keele süntaksikäsitluse eeskujul liigitanud adverbiaalideks, (49). (VISK 2008: §963, Hennoste 2017: 483). Nagu subjekt, objekt ja predikaat, võivad teised lauseliikmed lahutada ka adverbiaali mitmesse ossa, näide 50). Rõhumäärsõna kodeerin adverbiaalina, kui see rõhutab verbi ehk kogu lauset (näide 51), aga mõne muu lauseliikme laiendamisel kodeerin rõhumäärsõna selle lauseliikme osaks (nt subjekti osaks näites 52). Vahetegemine, millal rõhumäärsõna eraldi kodeerida ja millal mitte on samas tihti peamiselt tunnetuse küsimus.

(47) Laudaõhu temperatuur sõltus **ka lauda töörežiimist**.

(48) Tüüp noogutas **mõistvalt** ..

(49) **Tegelikult** ta hullult meeldis mulle.

(50) ^SNõunik ^Voleks võinud ^Aenne ^Opisut arvutada, ^Nkui oma jutule pealkirja **pani**.

(51) ^SPriekšsēdētājs ^Aarī ^Vuzsvēra, ^Oka .. Latvijai var būt nozīmīga loma Centrālajā un Austrumeiropā.

Eesistuja ka rōhutas, et Lättil vōib olla tāhtis roll Kesk- ja Ida-Euroopas.

(52) Par to varam lepoties arī mēs, lietuvieši.

Selle üle vōime uhkust tunda ka meie, leedulased.

Kodeeringust välja jäävad sidesõnad nagu näites 53, kuna neid ei loeta fraasideks ja need ei mõjuta tüüpiliselt inversiooni. Kodeerimata ja analüüsimate jäävad ka lausest selgelt lahutatud (mille üheks märgiks võib kirjakeeles pidada koma- vm kirjavahemärkide kasutust) vasakperifeeria elemendid nagu näites 54 ja 55. Piir adverbialiks loetavate üldlaienditega on siiski kohati hägus.

(53) [**Ja**] hellitate te tegelikult vaid iseennast . . .

(54) [**Tõsi,**] Pekingis võib näha hiinapärase, ülespoole käänatud servadega katusega pilvelõhkujaid ..

(55) [**Magister,**] mulle tundub, et teie doktor on tõesti konjaki-ohvrit väärt ..

Rinnastatud lauseliikmete korral lihtsustan vajadusel kodeeringut, kodeerides ainult ühe rinnastatud lauseliikme (näited 56 ja 57).

(56) ^ATal ^Vpöörati ^Opea ^Alaua [ning tagumik kassi] poole ..

(57) ^A1. –3. katses ^Vkasutati ^Okolme [4. kahte ning 5.–6. katses nelja] katselehma.

4. Jaatava väitlause sõnajärg: korpusuuringu tulemused

Selles peatükis on vaatluse all, mis iseloomustab eesti, soome ja läti keele jaatava väitlause sõnajärge pidades eelkõige silmas moodustajate asukohta lauses ning üksteise suhtes. Tähelepanu keskmes on verbi positsioon ning selle seos lause teiste liikmetega. Peatükk jaguneb viieks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis vaatlen kolme keele lausete tüüpilisi algusliikmeid (subjekt, objekt, adverbiaal, predikatiiv ja muude lauseliikmete lahus elemendid), verbi positsiooni lauses ning verbi positsiooni seost lause algusliikmega. Teine alapeatükk keskendub subjekti ja verbi vastastikusele asendile, eriti V2-lausetes. Kolmandas alapeatükis kõrvutan kolme keele sõnajärge teisel ja kaugemal positsioonil verbiga lausete mallide põhjal ning esitan levinuimad sõnajärjemallid. Neljandas alapeatükis võtan eraldi vaatluse alla eesti keele laused, kus verb on teisest kohast kaugemal, ning arutlen põhjuste üle, miks neis lausetes on V2-reeglit rikutud. Viiendas alapeatükis tuleb ühe verbi ja subjekti asendiga seotud tegurina vaatluse alla subjekti süntaktiline raskus ja selle seos verbi ning subjekti asendiga lauses.

4.1. Lause algusliige ja verbi asend

4.1.1. Lause algusliige

Tabelis 2 on ära toodud erinevate lausete algusliikmete osakaal iga keele 600 näitelausest. Siin ja edaspidi olen vajadusel esitanud andmed kahe plokina, vasakul näitelauseste arv ja paremal osakaal protsentides.

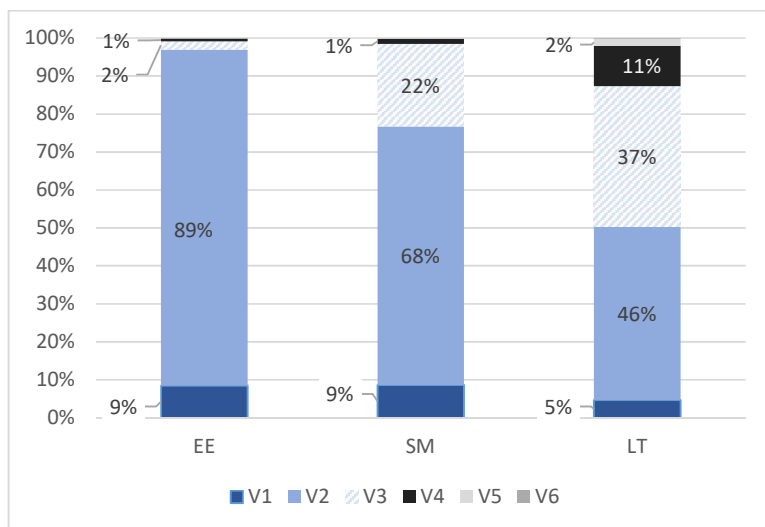
Tabel 2. Lausete algusliikmed

	EE	SM	LT		EE	SM	LT
Adverbiaal (A)	247	240	271		41%	40%	45%
Subjekt (S)	213	224	244		36%	37%	41%
Objekt (O)	67	59	44		11%	10%	7%
Verb (V)	51	52	28		9%	9%	5%
Predikatiiv (P)	12	19	10		2%	3%	2%
Lahus element (N, I)	10	6	3		2%	1%	2%
Kokku	600	600	600		100%	100%	100%

Väikestele kõikumistele vaatamata kattub kõigis kolmes keeles algusliikmete järjestus: enim on esimeseks lauseliikmeks adverbiaal (40–45%) ja subjekt (36–41%), harvem objekt (7–11%) ja verb (5–9%). Kõigis kolmes keeles on harvaks esiliikmeks predikatiiv (2–3%) ja mõnel üksikul juhul algab lause mõne lauseliikme lahus osisega. Keelte võrdluses torkab silma, et eesti ja soome keele protsendid on väga lähedased, erinedes siin-seal vaid ühe protsendi. Läti keel erineb mõnevõrra rohkem: esikohal on rohkem adverbiaali ja subjekti, vähem verbi, objekti ja predikatiivi ning lahus elemente. Üks põhjus, miks subjekti ja objektiga algavate lausete arv keeliti erineb, on kodeeringus. Läti passiivilausetes on patsient grammatilistel põhjustel kodeeritud subjektiks, funktsioonilt sarnastes eesti ja soome passiivi- ja impersonaalilausetes aga objektiks (ptk 3.2.2). Teiseks algusliikmete vahakordi mõjutavaks teguriks subjekti ellips. Verbialgulisi lauseid on läti keelenäiteis kokku 28. See on ligi poole vähem kui eesti keele 51 ja soome 52 lauset. Nendest lausetest on läti näiteis elliptilise subjekti 13 (46%), eesti keeles 27 (53%) ja soome keeles 38 (73%). Vähesem subjekti ellips omakorda tõstab subjektialguliste lausete hulka läti keeles võrreldes eesti ja soome keelega.

4.1.2. Finiitverbi asend lauses

Joonis 1 näitab finiiitverbi eri asendite sagedust eesti, soome ja läti keele 600 näitelauseis, V# pole eristatud.

Joonis 1. Verbi erinevate asendite osakaal lausetes

Selgeima erisusena torkab silma, et eesti keeles on V2 näitelauseid valdavas ülekaalus (89%) ning finiiitverb asub teisest positsioonist tagapool harva, samas kui soome ja läti keeles on V2 osakaal väiksem (soome keeles umbes kaks kolmandikku, läti keeles isegi alla poole). Selle asemel paikneb pöördeline verb soome ja läti näitelauseis märksa sagedamini teisest positsioonist tagapool – soome keeles umbes veerandis näitelauseist ja enamjaolt kolmandal kohal, läti keeles pooltes lausetes ja lisaks kolmandale positsioonile küllalt sageli ka neljandal kohal.

Tabelis 2 on esitatud arvandmed näitelauseite verbi asendi kohta.

Tabel 2. Verbi asend lauses

	EE	SM	LT		EE	SM	LT
V1	51	52	28		9%	9%	5%
V2	531	409	274		89%	68%	46%
V3	13	130	222		2%	22%	37%
V4	4	8	64		1%	1%	11%
V5		1	11			0%	2%
V6	1		1		0%		0%
Kokku	600	600	600		100%	100%	100%

Verb esimesel kohal. Kõigis kolmes keeles on suhteliselt väike, aga arvestatav hulk pöördverbiga algavaid lauseid. Eesti ja soome keeles on V1-lauseid 9% (vastavalt 51 ja 52 lauset), läti keeles vähem (5% ehk 28 lauset). Kõigis keeltes on ligi pooles või enamas sellistest lausetest verb lause alguses elliptilise subjekti tõttu (näide 58). Ühtlasi tuleneb just selliste lausete nappusest läti keele V1-lauseite väiksem hulk võrreldes eesti ja soome keelega. Veel kuuluvad V1-lauseite hulka üldisikulised laused (59) ja ilma algusmääruseta mittenormaallauseid (60). Üksikutel juhtudel on tegemist impersonaali/passiiviga (näide 61) ja verbi rõhutamisega (näide 62).

(58) **Mängisime** seda kaks korda.

(59) **Selgub**, et loosivõitja on esimest aastat koolis kehalise kasvatuse õpetaja.

(60) **Puhub** kagutuul 5-10 m/s.

(61) **Nenditi** kommunistide vähest teaduslikku suutlikkust võrreldes parteitute õppejõududega.

(62) [Ja] **hellitate** te tegelikult vaid iseennast...

Verb teisel kohal. Näitelausete valiku kriteeriumiks oli sõnajärje neutraalsus, mis omakorda soodustab V2-keeltes ja ka SVO-keeltes verbi paiknemist lauses teisel kohal. Seetõttu on V2 osakaal eesti keele lausete hulgas ootuspäraselt kõrge, lausa 89% (531) kõigist näitelausetest. Soome keel paigutub eesti ja läti keele vahele (68%), läti keeles aga on verb teisel kohal vähem kui pooltes lausetes (45%).

Verb kolmandal kohal ja kaugemal. Eestikeelsete näitelausete hulgas on teisest positsioonist kaugema verbiga lauseid üksnes 3% (kokku 18 lauset: 13 lauset V3, 4 lauset V4 ja üks lause V6, vt ptk 4.4). Soome keeles jääb verb teisest positsioonist tahapoole 23%-l juhtudest. Nagu eesti keeles, nii ka soome keeles on verb väga harva kolmandast positsioonist kaugemal (1% lausetest, kokku kaheksa V4 näidet ja üks V5 näide). Läti keeles asub verb kaugemal kui teisel positsioonil kokku 50%-l juhtudest (298 lauset), kusjuures verbi teine ja kolmas positsioon on küllalt võrdväärsed (vastavalt 45% ja 37%), üsna suur on veel ka V4 osakaal (11%, 64 lauset) ja isegi V5 on esindatud 11 näitelausega (2% lausetest), ühes lauses on verb kuuendal kohal.

Kuna läti keele pealauses on finiiitverb eesti ja soome keelest selgelt tagapool, vaatlen, ega läti keeles ei esine sagedamini tendents paigutada **finiiitverb lause lõppu**. Vastavalt kodeerimis põhimõtetele tähistab kodeeringus V kas üksikut finiiitverbi või siis finiiitverbi ja sellele vahetult järgnevat predikaadi infiniitset, nominaalset või adverbiaalset osist. Finiiitverbist lahutatud või sellest eespool olevad predikaadi osised on kodeeritud eraldi (vt ptk 3.2.2). Selliselt kodeerides näitab V alati finiiitverbi positsiooni lauses, ent viimasel positsioonil oleva V-kodeeringu puhul ei näita see, kas lause absoluutses lõpus asub finiiitverb (näide 63), predikaadi infiniitne osis (näide 64) või nominaalne või adverbiaalne osis (näide 65).

(63) Ta **kohmetub**.

(64) Tervise halvenemist **saab aeglustada** ..

(65) Vahepeal **unus ära** ..

Finiiitverbiga lõppevate lausete leidmiseks vaatlen tabelis 3 V-kodeeringuga lõppevaid lauseid lähemalt.

Tabel 3. Predikaadiga/finiitverbiga lõppevad laused

	EE	SM	LT
V-ga lõppevaid lauseid kokku	16	44	29
sh lõpus finiitverb	14	34	22
sh lõpus finiitverb + infiniitne predikaadi osis	1	8	7
sh lõpus finiitverb + nominaalne või adverbiaalne predikaadi osis	1	2	

V-kodeeringuga lõppevaid lauseid on eesti keeles 16, soome keeles 44 ja läti keeles 29. Tabelist on näha, et neist enamus lõpevad just finiitverbiga ja näiteid, kus lõpus oleks mõni muu predikaadi osis, on eesti keeles vaid 2, soome keeles 10 ja läti keeles 7. Vaadeldes näitelauseid tervikuna, lõpevad finiitverbiga kõige sagedamini soome keele näitelauseid (34 lauset 600-st ehk 6%), kõige harvem eesti keele omad (14 lauset, 2%) ja läti jääb nende vahele (22 lauset, 4%). Seega kuigi läti keeles kaldub V-na kodeeritud predikaat olema lauses kaugemal, ei ole selle taga eesti või soome keelest silmatorkavalt suuremat kalduvust paigutada finiitverbi lause absoluutsesse lõppu.

Vaadeldes verbilõpulisid lauseid lähemalt, moodustavad neist kõigis kolmes keeles kaalukaima osa (umbes kolmandiku) intransitiivsed laused, mis on tüüpiliselt lühikesed SV-laused (näide 66), aga soome ja eriti läti keeles ka pikemad laused nt kas ASV (näide 67) või SAV-järjega (näide 68). Viimane sõnajärje tüüp on omane just läti keelele.

(66) Ta **kohmetub**.

(67) ^APian ^SSanna ^V**rauhottui** ..

Peagi Sanna rahunes ..

(68) ^SAbas gājējas ^Auz kāpnēm ^V**apstājās** ..

Mõlemad kõndijad trepil peatusid ..

Intransitiivlauseste kõrval moodustavad teise selge verbilõpulisel rühma otsekõnega laused. Need on kas elliptilise subjektiga (eriti eesti keeles, näide 69) või siis soome ja läti keeles OSV-järjega (näide 70) ja läti keeles ka OAV-järjega (näide 71). Eesti näitelauseis on V#-järge soome ja läti keelest vähem kõige selgemalt inversiooni tõttu otsekõnele järgnevas saatelauses, mistõttu lauses viimasele positsioonile liigub subjekt. Esinevad ka mõned objektilgulsed impersonaallauseid (näide 72) ja üldisikulised laused (näide 73).

(69) ⁰"Kust me viinad saame?" ^Vküsisin.

(70) ⁰Vai niin, ^SHelli ^Vsanoi.

Või nii, Helli ütles.

(71) ⁰To es saprotu, - ^Aklusi ^Vsacīju.

Seda ma mõistan, - vaikselt ütlesin.

(72) ⁰Reformid ^Vlõpetatakse ..

(73) ^AAr laiku ^Ajau ^Vpierod.

Aja jooksul ju/juba harjub.

Kaugema verbi positsiooniga verbilõpulised laused on soome keeles sageli ja eesti keeles alati mitteneutraalsed, ilmselt rõhutatud verbi või esiliikmega laused (näited 74–76), viimases kahes viitab verbi rõhutatusele *ki-* liide). Läti keeles leidub mitmeid kaugema lõpuverbiga ning subjekti ja verbi vahelise aja-, koha- vm määrusega lauseid (näide 77), mille taolisi ei tule näitematerjalis ette ei eesti ega soome keeles. Samuti esinevad läti keeles soome ja eesti keelest enam verbi ees pikemad eri kõrvalliikmete jaded, kus lauseliikmete eristamine on kohati keerukas (näide 78).

(74) [Jah , Lilly, jah,] seda ta **oskas**.

(75) ^AEks ^Sta ^Apoolenisti karistuseks ^Anüüd ^Apõllutööil ^Vjõlgubki.

(76) ⁰Se ^Avarmaan ^Vmuutetaankin.

See kindlasti muudetaksegi.

(77) ^SAbas gājējas ^Auz kāpnēm ^Vapstājās ..

Mõlemad kõndijad trepil peatusid ..

(78) ^SĀda ^Apie acs ^Atieši ziluma vietā ^Anervozī ^Vraustījās.

Nahk silma juures just sinika kohal närviliselt tõmbles.

Pöördverbiga lõppevaid lauseid on suhteliselt vähe ja nende eraldi vaatlemine ei muuda oluliselt verbi asendi üldpilti. V3-laustest jääks läti keeles kõrvale 13 ja soome keeles 20 verbilõpulist näitelauseid, millega kahaneks soome V3-lausetes arv 22%-lt 18%-le ja läti oma 37%-lt 35%-le. Eesti näitelauseid V2 osakaal langeks pöördverbiga lõppevaid, s.o kahe moodustajaga lauseid välja jättes 89%-lt 87%-le. Üheski kolmest keelest pole eelneva põhjal jaatavates väitlausetes kalduvust verbilõpulisusele ja V#-näidete puhul on enamasti tegemist intransitiivlausetes, SV-järje või elliptilise subjektiga otsekõne

sisaldavate lausete või passiivsete/impersonaalsete lausetega. Seepärast pole selles töös edaspidi V#-lauseid muudest verbi positsioonidest eristatud.

4.1.3. Verbi positsioon sõltuvalt lause algusliikmest

Alapeatükis 4.1.1(Lause algusliige) vaatlesin, milline on eri algusliikmete sagedus kolmes keeles. Tabel 4 näitab, milline on eesti, läti ja soome keele näitelausete verbi positsioon sõltuvalt sellest, kas lauset alustab subjekt (S) või mõni kõrvalliige (X) ning kõrvalliikmete hulgas eraldi adverbiaal, objekt, predikatiiv või mõne lauseliikme lahus element. Tabelis on ära toodud eraldi verbi teine (V2) ja kolmas (V3) positsioon, kaugemad positsioonid (V4–V6) on koondatud tähistaja V_x alla.

Tabel 4. Verbi positsioon eri algusliikmete puhul

	EE	SM	LT		EE	SM	LT
S kokku	213	224	244		100%	100%	100%
V2	210	220	176		99%	98%	72%
V3	2	4	55		1%	2%	23%
V _x	1		13		0%		5%
X kokku	336	324	328		100%	100%	100%
V2	321	189	98		96%	58%	30%
V3	11	126	167		3%	39%	51%
V _x	4	9	63		1%	3%	19%
sh A kokku	247	240	271		100%	100%	100%
V2	234	120	67		95%	50%	25%
V3	9	111	147		4%	46%	54%
V _x	4	9	57		2%	4%	21%
sh O kokku	67	59	44		100%	100%	100%
V2	65	47	22		97%	80%	50%
V3	2	12	16		3%	20%	36%
V _x			6				14%
sh P kokku	12	19	10		100%	100%	100%
V2	12	16	7		100%	84%	70%
V3		3	3			16%	30%
sh N/I kokku	10	6	3		100%	100%	100%
V2	10	6	2		100%	100%	67%
V3			1				33%

Subjektiga algavates lausetes on verbi teine positsioon kõigis kolmes keeles sage, kuna siia kuuluvad põhisõnajärjele vastavad SVO (SVX) malliga laused. Eesti keelenäiteis on subjektialguliste V2-lausetes osakaal lausa 99% ja soome keeles 98% ning vastavalt on kaugemat verbi vaid üksikud protsendid. Kuigi ka läti keele subjektialguliste näitelauseste V2 osakaal on tunduvalt kõrgem (72%) kui kõrvalliikmega algavatel lausetel (keskmiselt 30%), on see siiski kaugel eesti ja soome ligi sajast protsendist. Vastavalt on ka kaugema verbiga lausetes osakaal subjektialguliste lausetes seas läti keeles madalam kui erinevate kõrvalliikmete alustatud lausetes.

Kõigis kolmes keeles on kõrvalliikmega algavate lausetes V2 protsent madalam kui subjektiga algavatel lausetel. Eesti keeles on see siiski jätkuvalt saja lähedal (96%), aga läti ja soome keeles mõlemas umbes poole väiksem kui subjektiga algavates lausetes: soome keeles 58% ja läti keeles kõigest 30%. Omakorda on kõigis kolmes keeles kõrvalliikmega algavais lausetes rohkem V3-järge: eesti keeles kokku 4%, aga soome keeles üle 40% ja läti keeles 70% lauseist.

Kõrvalliikmetega algavate lausetes hulgas on kõigis kolmes keeles arvukaimad **adverbiaaliga algavad** näitelausest. Samuti on kõigis keeltes adverbialgulistes lausetes kõige madalam V2 osakaal võrreldes teiste kõrvalliikmetega: eesti keeles 95%, soome keeles 50% ja läti keeles ainult 25%. Läti keele adverbialgulistes lausetes on V3-lauseid isegi üle poole (54%) ning ka Vx (21%) on V2-ga peaaegu võrdväärne. Kõigi teiste algusliikmete puhul on läti keeles Vx protsent tunduvalt madalam.

Selles töös on adverbiaalide hulka loetud ka üldlaiendid. Kokku on adverbiaaliga algavate lausetes seas üldlaiendit lause alguses eesti keeles 38, läti keeles 29 ja soome keeles 11 näitelausest. Kuigi näiteid on järelduste tegemiseks vähe, on kõigis keeltes näha ühesugust suundumust: üldlaiendiga algavate lausetes V2 protsent on madalam ja kaugema verbi protsent kõrgem kui adverbialgulistel lausetel keskmiselt. Eesti keeles on see üldlaiendil 82% võrrelduna adverbialguliste lausetes 95%-ga, soome keeles 0% (mitte ühtegi V2-lauset) võrreldes adverbialguliste lausetes 50%-ga ja läti keeles 7% võrreldes 25%-ga.

Objektiga algavates lausetes on eesti keeles V2 osakaal väga kõrge (97%). Soome keeles on see madalam, kui oli subjektiga algavates lausetes, ent kõrgem kui adverbialgulistes lausetes (80%). Läti keele suundumus on sarnane – algusobjekti V2

sagedus jääb 50%-ga adverbiaali ja subjekti vahele. V3 lauseid on alla keskmise, 36%. Nende lausete puhul tuleb taas selgelt esile impersonaali/passiivilause erineva kodeeringu mõju. Objektiulgulistest V2-lausetest on eesti keeles impersonaalsed 35% ja soome keeles passiivilaused koguni 47% (näide 79), samas kui läti objektiulgulistes lausetes see lausetüüp puudub, sest läti passiivilausesse on kodeeritud subjekt. Eesti ja soome näidetega võrreldav on läti keelenäiteis paari lausega esindatud kolmanda isikuga väljendatav passiiv (näide 80). Oluline osa on kõigi kolme keele näiteis topikaliseeritud objektiga lausetel (näide 81) ja kuna läti keeles pole eesti ja soome keele impersonaali/passiiviga võrreldavat passiivilausede osakaalu, siis on läti keele objektiulguliste lausete kaalukamaks osaks just seda tüüpi laused.

(79) ^OTasavägist ^Vmängu ^Vpakuti ^Avaid teise veerandaja neljanda-viienda minutini

(80) ^OKo ^Vtädu ^Vprasa ^Atikai tad, ja cilvēks sāk izskatīties vecs vai noguris.

Midagi sellist küsib/küsivad ainult siis, kui inimene hakkab välja nägema vana või väsinud.

‘Midagi sellist küsitakse ainult siis, kui inimene hakkab välja nägema vana või väsinud.’

(81) ^ONäidendeid ^Vühendavad ^Aeelkõige ^Smõned korduvad teemad ja kompositsiooni-võtted.

Kõigis kolmes keeles on objektiulguliste V2-lausete seas umbes 20–30% otsekõnega algavaid lauseid. Eesti keeles on neid arvuliselt enim (20 lauset), kuna V2-tendentsi tõttu on sellised laused tüüpiliselt OVS-järjega (näide 82) või OV SX-järjega (näide 83), harvem elliptilise subjektiga ehk OV-laused (näide 84). Viimaste puhul on subjekt Soome ja läti keeles on tsitaadi järel võimalikud nii VS (näide 85) kui ka SV (näide 86) järg, mistõttu otsekõnega laused võivad olla nii V2 kui ka V3 lausete all. Soome ja läti lausete hulgas lõppu lisanduva adverbiaaliga lauseid pole – võib oletada, et neis liigub taoline lauseliige verbi ette ja enam pole tegemist V2-lausetega.

(82) ^OMind ta löönud ei ole,” ^Vütleb ^Stüdruk.

(83) ^O"Milles meid süüdistatakse?" ^Vküsis ^SKotkas ^Atuhmil häälel.

(84) ^O"Kust me viinad saame?" ^Vküsisin.

(85) ^O“.. Nu, tādā ziņā mūsu ģimeni Dievs ir pažēlojis, mēs neslimojam ar skaudību,” ^Vsaka ^SMaija.

*“.. No selles mõttes meie perele Jumal on halastanud, me ei põe kadedust,”
ütleb Maija.*

(86) ^OArmani Mania, - ^SIlze ^Vatkārtoja.

Armani Mania, - Ilze kordas.

Otsekõnelausete puhul on nii soome kui ka läti keele puhul märgitud varieeruvust SV ja VS järje vahel. Siinses materjalis on lauseid selle küsimuse uurimiseks natuke vähe, soome keeles leidub 15 otsekõnega algavat ja subjekti sisaldavat lauset. Neist on SV-järjega 10 lauset, mille hulgas on seitse ühesõnalist subjekti ja üks isikuline asesõna, paar subjekti on kahesõnalised või pikemad. VS-järjega viis lauset on kõik ühesõnalise subjektiga. Läti keeles on otsekõnega algavaid subjektiga lauseid 18. SV-järjega on neist seitse. Nendest kolm on pronoomenid, kolm ühesõnalised ja üks pikem. VS-järjega 11 lausest on seitse ühesõnalise subjektiga ning neli pikema subjektiga. Subjekti pikkus tundub varieeruvat, veidi selgemalt on näha sagedamat pronoomenist subjekti läti SV-järje puhul.

Predikatiiviga algavaid lauseid on kõigis kolmes keeles selgemate järeldeste jaoks liiga vähe, alla kahekümne. Teiste algusliikmetega võrreldes on muster lähedasim objektile: eesti keeles on kõik öeldistäitega algavad laused V2-laused, soome keeles tuleb domineeriva V2 (84%) kõrval mõnevõrra siiski esile ka V3 (16%), ning läti keele kohta on predikatiivialguliste V2 sage (70%), sarnanedes subjektialguliste lausete V2 osakaaluga.

Lahus osisega algavaid lauseid on väga vähe ning eesti ja soome keeles on need kõik V2-järjega, läti keele kolmest lausest üks on V2.

Kõik algusliikmed järgivad sama suundumust: kolmest keelest on eesti keeles mis tahes algusliikme puhul V2-lausete osakaal kõrgeim, soome keeles keskmine ja läti keeles madalaim. Üldise joonena on eesti ja soome keel teineteisele väga sarnased subjektialguliste lausete juures ja läti keel seisab eraldi, kõrvalliikmete puhul aga on kõik kolm keelt erinevad: eesti keel ühes äärmuses, läti teises, ja soome nende vahel. Kõigis kolmes keeles on V2 kõige kõrgema osakaaluga subjektialgulistes lausetes ning

madalaim adverbiaalialgulistes lausetes, kus on ka keelte omavahelised erinevused suurimad.

4.2. Subjekti ja verbi asend teineteise suhtes

Selles alapeatükis vaatlen lähemalt, milline on subjekti asend kolme vaadeldava keele väitlauseis, kuidas paiknevad teineteise suhtes subjekt ja verb (kui sage on otsejärg ja inversioon) ning kuidas seda mõjutab lause algusliige. Uurin, kas eesti, soome ja läti keel erinevad üksteisest selles osas, kui lähestikku paiknevad subjekt ja verb otse- ja pöördjärje puhul, kuivõrd ka see mõjutab verbi suundumust paikneda teisel positsioonil. Viimaks uurin subjekti asendit konkreetsemalt V2-lausetes ning puuduva subjektiga lauseid.

600 näitelausest on subjektiga eesti näitelausetest 462, soome lausetest 436 ja läti lausetest 531. Tabelis 5 on välja toodud erinevate subjekti positsioonide osakaalud kolmes keeles.

Tabel 5. Subjekti asukoht lauses

	EE	SM	LT		EE	SM	LT
S1	213	224	244		46%	51%	46%
S2	23	93	131		5%	21%	25%
S3	167	78	87		36%	18%	16%
S4	36	32	48		8%	7%	9%
S5	18	8	17		4%	2%	3%
S6	4	1	4		1%	0%	1%
S7	1				0%		
Kokku	462	436	531		100%	100%	100%

Kõigis kolmes keeles asub subjekt ootuspäraselt enamasti esimesel kohal (ligi pool lausetest). Teisel kohal on subjekt eesti keeles V2-tendentsi tõttu harva, soome keeles aga viiendikus ja läti keeles veerandis lausetest. Kolmas positsioon on eesti keeles VS-inversiooni tõttu sagedasem (36%) kui soome või läti keeles (vastavalt 18% ja 16%). Kõigis keeltes on sarnane S4 osakaal (veidi alla 10%) ning kaugemaid subjekte on mõned protsendid, veidi vähem soome keeles.

4.2.1. Subjekti ja verbi otsejärg ja pöördjärg

Tabel 6 kujutab subjektiga lauseid vastavalt subjekti ja verbi asendile teineteise suhtes, arvestamata muid lauseliikmeid.

Tabel 6. Subjekti ja verbi järjestus lausetes

	EE	SM	LT		EE	SM	LT
SV	225	319	383		49%	73%	72%
VS	237	117	148		51%	27%	28%
Kokku	462	436	531		100%	100%	100%

Eesti keeles jäävad SV-mallid napilt VS-mallidele alla (vastavalt 49% ja 51%). Nii läti kui ka soome keeles on umbes kolmveerand lausetest SV-järgega ja veerand VS-järgega. Kuna eelnevad uurimused on vaadelnud SV- ja VS-lausetega ühiselt ka subjektita lauseid, siis tabelis 7 on esitatud kõik näitelauseid üldistatud kujul V-järg (subjektita laused), SV-järg (kõik laused, kus subjekt on lauses enne verbi, sõltumata muudest lauseliikmetest) ja VS-järg (kõik laused, kus verb on enne subjekti).

Tabel 7. Subjektita, SV ja VS mallid

	EE	SM	LT		EE	SM	LT
V	138	164	69		23%	27%	12%
SV	225	319	383		38%	53%	64%
VS	237	117	148		40%	20%	25%
Kokku	600	600	600		100%	100%	100%

Subjektita laused (V) on eesti näitelausestes mõnevõrra vähem kui soome keeles, seda on Tuomas Huumo seletanud eesti keele suurema analüütilisusega (1995: 81). Läti näitelausestes aga on subjektita laused isegi umbes poole harvemad kui eesti ja soome lausetes (ainult 12%, võrrelduna eesti 23% ja soome 27%-ga). Seda mõjutavad võimalike muude tegurite kõrval juba eespool mainitud erinev passiivi/impersonaali kodeering ja vähesem subjekti ellips läti keeles. Passiivilauseid on läti keele näitelauseste hulgas kokku 53, neist subjektiga 50. Impersonaalilauseid on eesti keelenäiteist 59 (objektiga 56) ja passiivilauseid soome näidetest 89 (objektiga 76). Kui läti passiivilauseste subjekt oleks

kodeeritud eesti ja soome keelega sarnaselt objektiks, võiks tabelis 7 mõelda läti subjektita lausetele juurde 50 passiivilauset ja nende hulk (119) oleks tunduvalt lähedasem eesti ja soome andmestikule. Vaadeldes sellega paralleelselt subjekti ellipsi esinemist, on näha, et seda tuleb läti keeles ette harvem kui eesti ja soome keeles. 600 näitelause hulgas on läti keeles 26 elliptilise subjektiga lauset, eesti keeles aga 46 ja soome keeles 55.

Sarnaselt Kaja Taela uurimistulemustega on siinses eesti keele näitematerjalis (tabelis 7) üldistatud SV- ja VS-järg praktiliselt võrdväärselt esindatud, kergelt domineerib pöördjärg (SV 38%, VS 40%). Soome keeles on SV-järg tugevas ülekaalus (53% võrrelduna kõigest 20% VS-järgiga, ehk siis SV järge on 33 protsendipunkti võrra rohkem) ja läti keeles on vahe suuremgi (vastavalt 64 ja 25% ehk 39 protsendipunkti).

Tabel 8 näitab subjekti ja verbi järge erinevate lause algusliikmete puhul (adverbiaal, objekt, predikatiiv või lauseliikme lahus element). Subjektiga lauseid, mis algaks predikaadi infiniitse osisega, näidete hulgas ei leidunud. Tabelis on ära toodud eri algusliikmetega lausete koguarv ja SV ja VS-lausete arv nende hulgas (vasakul) ning SV ja VS-lausete osakaal (paremal). Tabeli lõpus on tähistaja X alla koondatud kõik kõrvalliikmed.

Tabel 8. Kõrvalliikmega algavate lausete subjekti ja verbi järg

	EE	SM	LT	EE	SM	LT
A kokku	187	158	230	100%	100%	100%
SV	10	83	123	5%	53%	53%
VS	177	75	107	95%	47%	47%
O kokku	29	26	37	100%	100%	100%
SV	2	10	16	7%	38%	43%
VS	28	16	21	97%	62%	57%
P kokku	12	19	10	100%	100%	100%
SV		2			11%	
VS	12	17	10	100%	89%	100%
N kokku	5	4		100%	100%	
VS	5	4		100%	100%	
X kokku	233	207	277	100%	100%	100%
SV kokku	12	95	139	5%	46%	50%
VS kokku	222	112	138	95%	54%	50%

Vaadates **kõiki kõrvalliikmeid koos**, on eesti keele SV (5%) ja VS (95%) osakaal kõrvutatav Taela andmetega, kus inversioon esines 90%-s kõrvalliikmega algavatest lausetest. Siinsete lausete kõrgem inversiooni protsent on lausete V2-tendentsi soodustavaid valikukriteeriume arvestades ootuspärane.

Eri aligusliikmetest on ülekaalukalt arvukaim **adverbiaal** ja eesti keele puhul on adverbiaaliga algavate lausete ja kõikide kõrvalliikmetega algavate lausete SV ja VS osakaalud samad: 5%/95%. Soome ja läti keeles on adverbiaaliga algavais lauseis väikses ülekaalus SV-järg (mõlemas 53%) ja see ei kattu kõigi aligusliikmete koondtulemusega. Kui lauset alustab **objekt**, on eesti keeles adverbiaalist valdavamgi VS-järg (97%), aga näitelauseid on vaid 29. Ka soome ja läti keel on adverbiaaliga võrreldes enam nihkunud VS-järje poole, mis on nüüd SV-ga võrreldes ülekaalus (läti 57%, soome isegi 62%). Läti ja soome OSV-lausete hulgas on mitmeid otsekõnega algavaid lauseid, nagu mainitud eespool peatükis 4.1.3. Teisalt järgneb läti keeles subjekt ka tavalisele NP-st objektile (näide 87). Samuti on läti eripäraks otsekõnelause ja verbi vaheline adverbiaal (näide 88). Selliste lausete subjektid on tihti ka väga pikad (näide 89).

(87) ⁰Šādas dejas ^Sdažādu vecumu kundzes ^Vmācās ^Asavam priekam..

Selliseid tantse eri vanuses daamid õpivad oma rõõmuks

(88) ⁰Es arī gribu būt laupītājs! – ^Arokas mētādams, ^Viebrēcās ^SOtto ..

Mina ka tahan olla röövel! – käsi vehkides röögatas Otto

(89) ⁰**Promocijas darba tēmas aktualitāti** ^Vnosaka ^Snepieciešamība veidot ekonomiski pamatotu migrācijas politiku ..

Dokoritöö teema aktuaalsuse tingib vajadus kujundada majanduslikult põhjendatud migratsioonipoliitikat

Lauseid, mida alustab **predikatiiv**, on väga vähe, aga siin on veel enam näha VS-kalduvus: peaaegu lõik sellised laused on pöördjärjega (näide 90). Soomes keelest leiab paar markeeritud näidet ka otsejärjest (näide 91). **Lahus osisega** algavad laused on vaid üksikud ja kõik pöördjärjega.

(90) ^PÜks mu parimaid sõpru, kellega oleme veetnud palju puhkusi paadis, süstas ja autos, ^Von ^SPriit Aimla.

(91) ^PSynti ^Sse ^Von.

Patt see on.

Kuigi lauseid on mõnes kategoorias väga vähe, on näha, et adverbialiga algavais lausetes on teistest enam kalduvus SV-suunas, teised algusliikmed aga kalduvad rohkem VS-suunas. Eesti keeles on kõikide algusliikmete puhul valdav pöördjärg, mis kõige madalam on algusadverbialli puhul.

Kui huvi pakub just V2-tendents, siis SV ja VS-järje osakaal on selles osas kõnekas ainult eesti keeles, eelkõige kirjakeeles, kus vähemalt siinse näitevaliku kriteeriumide piires peaaegu ei esine lauseid, kus verbile eelneks rohkem kui üks element. Nii soome kui ka läti keeles on võimalik paigutada verbi ette mitu lauseliiget, lisaks sellele võib V2-lausetes osakaalu mõjutada aga ka see, kas subjekt ja verb asuvad tüüpiliselt kõrvuti (SV) või lahutab neid mõni kõrvalliige (SXV).

Tabelis 9 on esindatud kõik subjekti ja verbi sisaldavad laused ning X tähistab mis tahes moodustajat või elementi, mis jääb subjekti ja verbi vahele, teisi moodustajaid pole arvestatud.

Tabel 9. Subjekti ja verbi omavaheline kaugus

	EE	SM	LT	EE	SM	LT
SV kokku	225	319	383	100%	100%	100%
sh sv	218	314	287	97%	98%	75%
sh sxv	5	5	79	2%	2%	21%
sh sxxv	1		15	0%		4%
sh sxxxv	1		2	0%		1%
VS kokku	237	117	148	100%	100%	100%
sh vs	176	92	141	74%	79%	95%
sh vxs	39	19	7	16%	16%	5%
sh vxxs	17	4		7%	3%	
sh vxxxs	4	2		2%	2%	
sh vxxxxs	1			0%		

Põhilisena torkab tabelis silma eesti ja soome keele omavaheline sarnasus võrreldes hoopis teistmoodi käituva läti keelega, ning teiseks see, et tabeli ülemine, otsejärge kujutav osa (SV) on omamoodi pöördpilt alumisest, pöördjärge kujutavast VS-osast.

Otsejärje (SV) puhul on eesti ja soome keeles subjekt ja verb vahetult kõrvuti, eranditeks vaid üksikud laused (92 ja 93). Sellistel juhtudel on tegemist kas markeeritud sõnajärgiga (nagu eeltoodud näiteis) või on moodustajate lahutamine kaheldav (näites 94 on subjekti järele kodeeritud adverbiaal, aga selle võinuks kodeerida ka subjekti juurde kuuluvaks). Ka läti keeles on subjekt ja verb SV-järje puhul enamasti kõrvuti (75%), aga tavalised on ka laused, kus subjekti ja verbi vahel on mõni element (näide 95) ja kuigi ka läti keeles on kohati lauseliikmete lahutamine ebaselge, on selliseid lauseid liiga palju, et taandada neid vaieldavale kodeeringule (kokku 96 lauset, võrrelduna eesti viie ja soome seitsme lausega). Subjekti ja verbi vahele paigutub adverbiaali (nagu näites 95) asemel või sellele lisaks sageli ka objekt – näide 96).

- (92) ^STeine koht ^Akindlasti ^Vrõõmustas ^Omeid ..
- (93) ^AMetsäluonnon biodiversiteetistä ^SPietari ^Atuskin ^Vkantoi huolta ..
Metsalooduse biodiversiteedi eest Pietari vaevalt kandis hoolt ..
- (94) ^S**Kiinnostus mittausten tuloksiin** ^Alentojen aikana ^Voli ^Psuuri..
Huvi mõõtmiste tulemuste vastu lendude ajal oli suur..
- (95) ^SZemmers ^Aiepriekš ^Vpildīja ^Odomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka amatu ..
Zemmers eelnevalt täitis volikogu esimese aseesimehe ametit ..
- (96) ^STomass Dukurs ^O**sacensības** ^Vnoslēdza ^Aceturtajā vietā.
Tomass Dukurs võistlused lõpetas neljandal kohal.

Vaadates pöördjärjega ehk VS-lauseid on pilt vastupidine. Läti keeles asuvad verb ja subjekt 95% lausetes kõrvuti, muid näiteid on vaid üksikuid ja kõik sellised laused on ühte tüüpi predikatiivi või predikatiivadverbialiga laused (näide 97). Eesti ja soome keel seevastu lubavad suhteliselt vabalt paigutada verbi ja subjekti vahele muid liikmeid (kummaski 16% lausetest) ning tuleb ette ka rohkemaid elemente verbi ja subjekti vahel (näites 98 on tegemist XVXXXS-järjest, kus verbi ja subjekti vahel on adverbiaal, objekt ja ühendverbi adverbiaalne osis).

- (97) ^ANo agresīvās pozīcijas viedokļa ^Vir ^Asvarīgi ^Suzturēt pietiekami zemu vienības izmaksu ..

Agressiivse positsiooni seisukohast on oluline hoida võimalikult madalat ühiku maksumust ..

- (98) ^ASamas ^Valmistab ^Avolikogule ^Oerastamisotsuste eelnõu ^Nette ^Seesama linnavarade amet.

Eesti kirjakeele V2-tendentsi tõttu on subjektialgulises lauses verb valdavalt teisel positsioonil. Kuna soome keeles on tugev tendents paigutada subjekt ja verb vahetult kõrvuti, seda lisaks subjektialgulistele tüüpilistele V2-lausetele ka arvukate V3-lausete põhjal otsustades) on ka soome subjektialgulistes näitelausestes (tabelis 4 lk 57) V2 osakaal väga kõrge. Läti keeles pole kumbagi tendentsi ja sellest tuleneb ka läti keele subjektialguliste lausete oluliselt väiksem V2 osakaal (tabelis 4 on selleks 72% võrrelduna eesti ja läti keele sajalähedaste protsentidega). Võib oletada, et sellised läti keele laused on enamjaolt laused, kus ei ole ühtegi elementi, mida sobiks subjekti ja verbi vahele paigutada – kas siis lauses polegi peale põhiliikmete rohkem moodustajaid, või on võimalik lisaliige mingite omaduste poolest subjekti ja verbi vahele ebasobiv. Et seda näidata, vaatan lähemalt kolme keele V2- lausete ülesehitust.

4.2.2. V2-laused ja subjekti asend

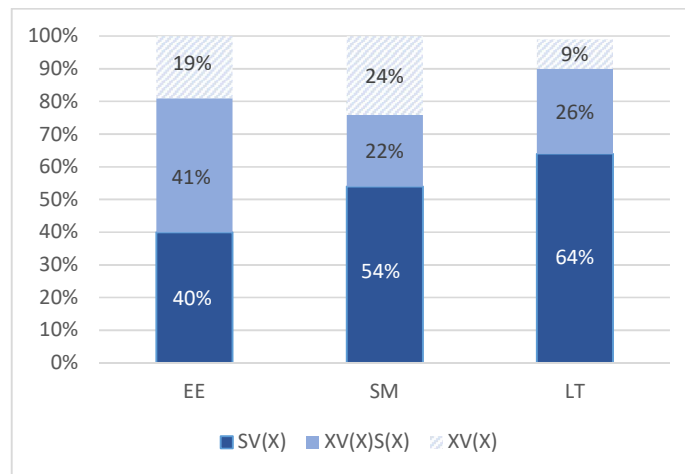
Kuigi V2-lausete hulk näitelauseste hulgas on keeliti küllalt erinev, on kõigis kolmes vaadeldavas keeles teine positsioon pöördverbi sage ja loomulik asukoht, nagu näitab eespool joonis 1 (ptk 4.1.2). Eesti keele eriti kõrge V2-osakaal pole V2-tendentsi arvestades üllatav. Peale eesti keele V2-kalduvuse on aga kõigis kolmes keeles teine positsioon verbi ootuspäraseks asukohaks ka lihtsalt neutraalse otsejärjega lausetes (SVO või üldisemalt SVX) ja mittenormaallausetes (XVS) ning samuti kõrvalliikmega algavates subjektita lausetes (XVX). Kõige üldisemalt saabki V2-laused jagada subjektialgulisteks (põhisõnajärge järgivateks) lauseteks ning kõrvalliikmega algavateks lauseteks, viimased omakorda jagunevad selle alusel, kas subjekt asub verbi järel (VS-inversioon) või puudub lausest. Vaatlen järgnevalt, millise osakaalu ja joontega on kõigis kolmes keeles V2-laused, mis...

1) ...algavad subjektiga ehk vastavad põhisõnajärjele SV(X), kus sulgudes X tähistab kas mitut, ühte või mitte ühtegi verbi laiendit (st katab laused SV, SVX, SVXX jne);

2) ...algavad kõrvalliikmega ja sisaldavad subjekti ehk on XV(X)S(X)-järjega;

3) ... algavad kõrvalliikmega ega sisalda subjekti ehk on XV(X)-järjega.

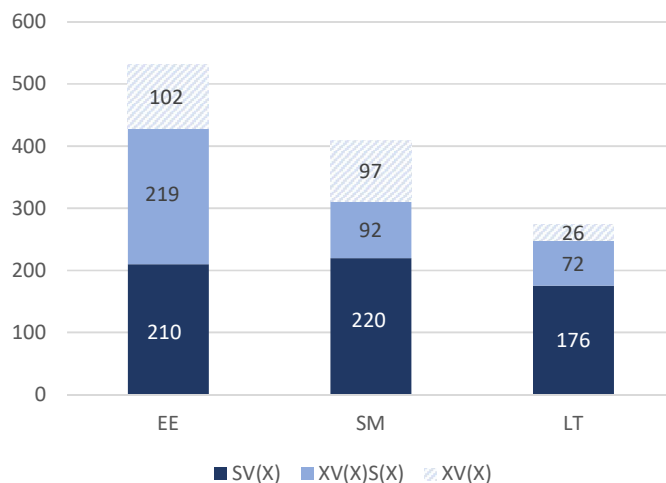
Joonis 2 kujutab erineva subjekti positsiooniga V2-lausetes osakaalu – subjekt asub verbist eespool ehk SV(X), tagapool ehk XV(X)S(X) või puudub ehk XV(X).

Joonis 2. Subjekti positsioon V2-lauses

SV(X)-lausetes ehk põhisõnajärjele vastavate V2-lausetes osakaal on kõigis kolmes keeles kõrge, aga soome ja läti keeles moodustavad need üle poole V2-juhtudest (vastavalt 54% soome keeles ja 64% läti keeles), samas kui eesti keeles on selliste V2-lausetes osakaal alla poole ehk 40%. Verbijärgse subjektiga XV(X)S(X)-lausetes osakaal on soome ja läti keeles tunduvalt väiksem kui SV(X)-lausetel, umbes veerand V2-lauseist, eesti keeles aga on verbile järgnevate subjektiga V2-lausetes vahekord (41%) võrdväärne subjektialgulistega (40%). Subjektita V2-lauseid XV(X) on läti keeles oluliselt vähem (9%) kui eesti või soome keeles, kus nende osakaal on 19% ja 24%.

Eesti V2-lausesis on seega SV(X) ja XV(X)S(X) laused V2-lausetes hulgas võrdväärselt olulised, soome ja eriti läti keeles on aga põhisõnajärjele vastavatel lausetel kesksem osa. Soome keeles on suhteliselt suur XV(X) lausetes roll, eesti keeles on see mõnevõrra väiksem ja läti keeles kõige väiksem. Kuna V2-lausetes hulk ise on kolmes keeles väga erinev, annab V2-lausetes kaalust kõigi näitelauetes hulgas parema pildi joonis 3, kus on vaadatud samu V2-lausetes tüüpe absoluutarvudes.

Joonis 3. V2-lausetekompositsioon, absoluutarvudes.

Jooniselt on näha, et kõigis kolmes keeles on SV(X) järjega V2-lausetekompositsiooni hulk ligikaudu 200 kõigest 600 näitelausest. Siiski on läti SV(X) lausetekompositsiooni arv 176 mõnevõrra eesti ja soome keelest vähem kaalukas. Eesti keeles on selle põhirühma kõrval võrdväärne XV(X)S(X)-lausetekompositsiooni osa V2-lausetekompositsioonis, samuti üle 200 lause. Soome keeles on selliste lausetekompositsiooni panus märksa väiksem, vaid 92 lauset, ja läti keeles veel väiksem, 72 lauset. Soome keeles on verbijärgse subjektiga lauserühmaga võrdväärne subjektita ehk XV(X) lausetekompositsiooni panus V2-lausetekompositsioonis, ehk sadakond näitelausest, eesti näidete hulgas on samuti sadakond sellist lauset. Läti keeles leidub selliseid lauseid eriti vähe, vaid 26.

Kolme keele V2-lausetekompositsiooni suuremad erinevused on seega verbijärgse ja puuduva subjektiga ehk kõrvallikmega algavate lausetekompositsiooni hulgas. Järgnevalt vaatlen eraldi subjektita V2 lauseid malliga XV(X), kuna subjektita V2-laused on üks selge kategooria, mille arv läti keeles on märksa väiksem kui eesti ja soome keeles. Nende hulgas kolme tüüpi laused. Eesti 102-st näitelausest 57 on impersonaallaused (99), 22 üldisikulised (100) ja 19 elliptilise subjektiga (101). See teeb kokku 98 lauset, ülejäänud laused on üksikjuhtumid, sh ka ebaterviklikud laused. Soome arvud on üldjoontes sarnased (97 lausest 67 passiiv, 17 subjekti elliptis, 11 üldisikulised laused, lisaks mõned üksikud muud näited). Ka läti keel näitab sarnast suundumust: 26 lausest on 11 elliptilised ja 6 üldisikulised, aga eesti ja soome impersonaali/passiiviga võrreldavad laused siia ei satu. Küll leiab siit kaheksa kolmandas isikus passiivse funktsiooniga lauset (näide 102), ehk siis subjektita V2-lausetekompositsiooni tüübid on samad, aga läti keele näitelausest arv väiksem.

- (99) ^AMulle öeldi, ^Oet läheduses asuv Tuuliku pank pidi väga eksootiline koht olema.
- (100) ^OSeda ^Vsaab kasutada ^Anii tarbimise mõjutamiseks, säästmise suurendamiseks kui ka ettevõtlussektori ülesehituse kujundamiseks.
- (101) ^AAlles siis, kui olen "jah" öelnud, ^Vtaipan, ^Oet olen teinud hirmsa vea.
- (102) ^ALapsas barībā ^Vizmanto ^Oarī savvaļas grauzējus ..
Rebase söödaks kasutab/kasutavad ka metsikuid nārilisi ..
 ‘Rebase söödaks kasutatakse ka metsikuid nārilisi’

Peale vähemast subjekti ellipsi ja passiivi/impersonaali kodeeringu mõju võib siin, nagu ka subjektialguliste lausete juures oletada, et läti keele omadus paigutada vabamalt lauseliikmeid verbi ette tingib rohkemate lauseliikmetega lausetes pigem pigem V3 ja kaugema verbiga laused ja selle võrra on V2-näitelause hulk väiksem. Vaadates näiteks kõiki läti subjektita üldisikulisi lauseid, mida on kokku 21, on neis ainult kaks tükki V2-laused ja seitse lauset on kaugema verbi positsiooniga. See kinnitab oletust, et pigem liiguvad rohkemate moodustajate arvu korral moodustajad verbi ette ning selgitab ühtlasi samuti XV(X) lausete vähesust. Moodustajate paiknemist eri pikkusega lausetes on parem näha, vaadates eesti, soome ja läti keele näitelause ülesehitust ehk malle tervikuna.

4.3. Lausete mallid

Võrdlen kolmes keeles esiteks V2-lausete ja seejärel V3 lausete malle. Nii saab täpsemini kontrollida oletust, et läti V2-laused on sagedamini kui eesti või soome keeles tüüpiliselt minimaalse, ainult põhiliikmetest koosneva malliga ning et neile lisanduvad lauseliikmed liiguvad pigem verbi ette ja loovad V3 või kaugema verbiga sõnajärje. Alapeatüki lõpus vaatan üldistatult sagedasemaid sõnajärjemalle.

4.3.1. V2- ja V3-lausetes mallid

Tabelisse 10 on koondatud kõik V2-lausetes mallid kolmes keeles. Mallides on eristatud subjekt ja verb, ülejäänud lauseliikmed on tähistatud X-ga.

Tabel 10. V2-lausetes mallid (S, V, X)

	EE	SM	LT	EE	SM	LT
svx	109	107	138	21%	26%	50%
xvs	69	58	62	13%	14%	23%
svxx	67	86	25	13%	21%	9%
xvx	51	51	22	10%	12%	8%
sv	4	9	7	1%	2%	3%
svxxx	26	16	6	5%	4%	2%
xvsx	45	10	6	8%	2%	2%
xvxx	23	22	3	4%	5%	1%
xvxs	32	15	3	6%	4%	1%
xvxxx	14	12	1	3%	3%	0%
xvsxx	35	4	1	7%	1%	0%
xv	7	8		1%	2%	
xvxxxx	6	4		1%	1%	
xvxxs	15	3		3%	1%	
svxxxx	3	2		1%	0%	
xvxxxxs	4	1		1%	0%	
xvxxsx	2	1		0%	0%	
xvsxxx	12			2%		
xvsxxxx	2			0%		
xvxsx	2			0%		
svxxxxx	1			0%		
xvxxxxs	1			0%		
xvxxxxx	1			0%		
Kokku	531	409	274	100%	100%	100%
Malle	23	17	11			

Esimene silmatorkav erinevus on mallide arvus: eesti keeles on eri malle 23, soome keeles 17 ja läti keeles 11. Pikemate mallide puhul on lauseliikmete eristamine kohati problemaatiline ja kõigi mallide eraldi välja toomine on oluline pigem üldpildi kui konkreetsete arvude seisukohast: eesti keeles on suure hulga verbijärgsete moodustajatega laused tavalised, soome keeles esinevad küll vähem, kuid siiski arvestataval määral, ja läti keeles on sellised laused pigem harvad.

Kõigis kolmes keeles on sagedasim SVX-mall, aga läti keeles on sellise ülesehitusega lausa 50% kõigist V2-lausetest, samas kui soome ja eriti eesti keeles on SVX-järje osakaal väiksem ja eri malle, sh pikemaid tunduvalt enam. SVXX on sageduselt kolmas (9%) ja ühtlasi ainus pikem mall läti keeles, mille sagedus on kõrgem kui paar protsenti, kokku moodustavad kuni kolme moodustajaga laused eesti keeles 46%, soome keeles 56% ja läti keeles lausa 84% V3-lausetest.

Kuna läti keeles on rohkem kui kolme moodustajaga V2-lauseid nii vähe, vaatan ka, mis iseloomustab läti pikemaid V2-malle või täpsemalt – mis võiks tingida neis vähestes nelja või rohkema moodustajaga V2-lausetes kõrvalliikme paigutamise lause lõppu. Lähemal vaatlusel võib pea kõik sellised laused taandada paarile asjaolule. Esiteks pole mitmel juhul selge, kas lause lõpuosas on üldse õigustatud mitme eri moodustaja eristamine või võinuks need kodeerida üheks, ühtlasi väga pikaks moodustajaks. Näites 103 on eraldi lauseliikmeteks kodeeritud „*kasulik ja hea külakost*“ ning „*majapidamistele, kus...*“, aga neid võiks tõlgendada ka ühe lauseliikmena. Teiseks, kui ka liikmete lahutamine on vähem kaheldav, on selliste lausete viimased liikmed tüüpiliselt pikad ja keerukad (näide 104).

(103) ^SSiers ^Vir ^Pizdevīgs un labs ciemakukulis ^Amājām, kur saimnieki tikko uzsākuši jaunu dzīvi un šķīvju vai galda piederumu vēl nav pietiekamā skaitā.

Juust on kasulik ja hea külakost majapidamis(t)ele, kus pererahvas [on] äsja alustanud uut elu ja taldrikuid või lauanõusid veel pole piisaval hulgal ..

(104) ^SPolicija ^Vizsaka ^Opateicību ^Aacīgajiem makšķerniekiem, kuri pamanīja tīklus un ziņoja par to likumsargiem.

Politsei avaldas tänu tähelepanelikele õngitsejatele, kes märkasid võrke ja teatasid sellest korralvuritele.

Oletatavasti leiab niisiis läti keele pikemaid malle V2-lausete asemel pigem kaugema verbiga lausete hulgast. Vaatlen tabelis 11 V3-lausete malle.

Tabel 11. V3-lausete mallid (S, V, X)

	EE	SM	LT	EE	SM	LT
XSVX	3	41	76	23%	32%	34%
XXVS		16	41		12%	18%
SXVX	1	1	35	8%	1%	16%
XSVXX	1	20	14	8%	15%	6%
XXVX		12	13		9%	6%
SXVXX	1	1	9	8%	1%	4%
SXV		2	7		2%	3%
XSV	3	19	6	23%	15%	3%
XXV		2	5		2%	2%
XXVSX		1	4		1%	2%
SXVXXX			4			2%
XXVXX		3	3		2%	1%
XSVXXX	1	6	2	8%	5%	1%
XXVXS		3	2		2%	1%
XXVXXX			1			0%
XSVXXX		2			2%	
XXVXSX	1	1		8%	1%	
XXVSXXX	2			15%		
Kokku	13	130	222	100%	100%	100%
Malle	8	15	15			

Tegemist on justkui peegelpildiga tabelist 10, selle erinevusega, et eesti keelest on näiteid ülivähe, samas kui tabelis 10 oli läti keeles siiski oluline hulk näited. Ka ei ole nii silmatorkavalt suur vahe erinevate mallide arvu osas. Eesti 13 näitelauset jaotuvad küll kaheksasse eri malli, aga soome ja läti märksa suuremad lausete hulgad (130 ja 222) saavad mõlemad hakkama 15 malliga. Kõigis kolmes keeles on enim XSVX-lauseid, sh eesti keeles tähendab see ainult kolme lauset, soome keeles 32% (41 lauset) ja läti keeles 34% (76 lauset, ehk tegelikult üle 10% kõigist 600 näitelausest (näide 105)). Soome ja läti keeles on mõlemas suhteliselt palju ka XXVS-lauseid (näide 106), samas kui eesti näidetes mall puudub.

(105) ^AAp Jaungadu ^Snegodīgais golferis ^Vieradās ^Ano rietumu krasta ..

Uusaasta paiku ebaaus golfar ilmus läänerannikult ..

(106) ^OBorhs mani cienā, un es cienu viņu, – ^Alielīgi ^Vteica ^SMaļenkovs.

Borh mind austab, ja mina austan teda, – suurstavalt ütles Malenkov.

Muus osas lahknevad ka läti ja soome näited. Läti kolmanda koha malli (16%, SXVX, näide 107) esindab soome keeles (ja ka eesti keeles) vaid üks lause, selliste lausete vähesus on eesti ja soome keeles ilmselt seotud tendentsiga paigutada otsejärgjega subjekt ja verb vahetult kõrvuti. Soome keeles on kaks levinumat malli, XSVXX (näide 108) ja XSV (näide 109), mida on mõlemat 15%, ja läti keeles vastavalt 6% ja 3%. Siin on ilmselt sarnaselt põhjuseks see, et soome keel soosib kõrvuti asuva subjekti ja verbiga malle, samas kui läti keel paigutab SV vahele vabalt mõne muu liikme. Verbilõpulis lauseid on üldse läti keeles soome keelest vähem ja sellistes lausetes on soome keeles (nagu eesti keeleski) pigem markeeritud järg (näide 110), v.a suhteliselt sagedastes verbilõpulistest otsekõnelausetes nagu näide 109.

(107) ^SGrupa ^Oalbuma “POWER PLAY” vairāk kā četrus gadus loloto materiālu ^Vraksturo ^Akā agresīvu un spēcīgu.

Grupp albumi “POWER PLAY” rohkem kui neli aastat hellitatud materjali iseloomustab kui agressiivset ja jõulist.

(108) ^AJoensuus ^SSkepsis ^Vosallistui ^Amaaliskuussa ^AItä-Suomen yliopiston ylioppilaskunnan järjestöpäivään.

Joensuus Skepsis osales märtsis Ida-Soome ülikooli üliõpilaskonna organisatsioonipäeval.

(109) ^OVai niin, ^SHelli ^Vsanoi.

Ah nii, Helli ütles.

(110) Mutta ^Phyvää ainetta ^Sse ^Von ..

Aga hea aine see on ..

4.3.2. Üldistatud lausemallid

Rida varasemaid uurimistöid on vaadelnud üldistatud sõnajärjemalle erinevates tekstiliikides ja registrites. Esitan siin jaatava väitlause sõnajärjemallid tekstiliigiti tasakaalustatud materjalis. Olen üldistanud mallid Taela (1988) eeskujul mallid nii, et

mitut järjestikust kõrvalliiget/verbi laiendit pole eraldi märgitud, st mall SXVX viitab ka näiteks järjestusele SXXVXX. Samuti liidan kokku pöördjärjega mallid XVS ja XVSX koondtüübiks XVS(X). Teisi malle pole sarnaselt liidetud. Selliste sõnajärjemallide sagedust näitab tabel 12, kus on ära toodud kõik mallid, mida vähemalt ühes kolmest keelest on 5% või rohkem, teised olen koondanud tähistuse *muu* alla.

Tabel 12. Üldistatud sõnajärjemallid

	EE	SM	LT	EE	SM	LT
svx	206	211	169	34%	35%	28%
xvs(x)	165	89	132	28%	15%	22%
xvx	95	106	46	16%	18%	8%
xvxs	52	22	6	9%	4%	1%
vx	35	45	18	6%	8%	3%
xsvx	5	74	104	1%	12%	17%
sxvx	3	2	58	1%	0%	10%
xsxvx	3		27	1%	0%	5%
Muu	36	51	40	6%	9%	7%
Kokku	600	600	600	100%	100%	100%

Sagedasim sõnajärg on kõigis kolmes keeles ootuspäraselt SVX, eesti ja soome keeles peaaegu võrdselt (34 ja 35%), läti keeles veidi vähem (28%). Pöördmall XVS on levinuim eesti keeles, kus see pole küll päris võrdväärne otsejärjega, ent siiski erinevus on vaid kuus protsendipunkti võrreldes läti ja soome keele hoopis suuremate erinevustega. Soome keeles on sageduselt teine hoopis subjektita X VX mall ja pöördjärg on sageduselt kolmas. V2-reegli puudumist silmas pidades pole üllatav, et soome ja läti keeles mõlemas on sagedamate sõnajärgede hulgas rohkema kui ühe verbielse elemendiga mall XSVX, mida eesti keeles on vaid üksikud näited. Ootuspärane on ka see, et eesti ja soome keel mõlemad on väga väheste lausetega esindatud lahus subjekti ja verbiga mallis SXVX, mis on üsna sage (10%) läti keeles. Võimalikult neutraalseks piiritletud väitlauses pole eesti keeles otse- ja pöördjärg nii võrdväärsed kui mitmekesisemaid lauseid kaasavas uurimuses, ehkki on siiski lähedased. Ühtlasi pole soome keeles nende kahe järje sageduse erinevus nii suur, ehkki siiski märkimisväärne. Läti keel torkab silma mõnevõrra väiksema otsejärje SVX sagedusega, mille põhjus on ilmselt selles, et otsejärje

puhul on sage subjekti ja verbi vahelise elemendiga SXVX-järg. Kui viimane liita SVX-järjele, on läti keeles otsejärje osakaal tundavas ülekaalus pöördjärje suhtes, ja soome keele vahekorrale lähemal.

4.4. Eesti keele teisest positsioonist kaugema verbiga laused

Kuna eesti keeles on teisest positsioonist kaugema verbiga lauseid ülivähe (18 lauset 600-st ehk ainult 3%), vaatlen neid ka eraldi. Eesti keele lausemalle, kus verbi ees on kaks või rohkem lauseliiget, näitab tabel 13, kus on lauseliikmetest eristatud subjekt (S), verb (V), objekt (O) ja muud kõrvalliikmed (X, mis siinseis lauseis viitab enamasti adverbialile ja mõnel üksikul juhul lahus adverbialsele või nominaalsele elemendile).

Tabel 13. Kahe või rohkema verbielse elemendiga laused ja nende mallid eesti keeles

Mallid	Arv	Näitelause
V3		
xsv	2	[Einoh,] nagu peremees soovib .. Küll sa saad .
xsvx	2	Nendest me rääkisime töö 2. osas. Tüüpiliselt umbes kolmandik arsti tööajast kulub informatsiooni kogumisele ja sünteesimisele.
xsvo	1	Nüüd ma tean ka, et ta oli väga tugevasti kreemitatud, puuderdatud, värvitud jne. ..
xsvxox	1	"Te püüate kuskil rabast kinni kellegi pooltobeda vana nuhi Ville Sonni," Valeri kuulis oma hääles uut viha tõusvat, "kes matemaatikavihikusse keemilise pliatsiga teie õhujõudude kohta mingeid lolle sirgeldusi teeb.
sxvo	1	Teine koht kindlasti rõõmustas meid ..
sxvxo	1	Ta nimelt vedas Jaagupi talus sõnnikut.
osv	1	[Jah, Lilly, jah,] seda ta oskas .
osvxx	1	Ei, seda ma tean küll, et ega teist niisugust duublit poleks mingil juhul saanud!
xxvsxox	1	Kuna eterniitkatustega lautade keskmine vanus oli vaatluse ajal 36 aastat, siis valdavalt tahavad vanemad katusekatted juba väljavahetamist, sest eterniitkatuste keskmiseks eaks loetakse 40 aastat.
xxvsxxx	1	Igatahes kuueselt oli jalgpallipisik mul juba veres, sest selle aja mängudest ei mäleta ma suurt midagi peale igapäevase vutitogimise.
xxvxs	1	Mulgi ja Tartu murdes näiteks hääldub esimese ja teise silbi piiril asuva konsonandi ette ülilühike i ..

V4		
sxxvx	1	Luik küll väga kahtles , et Sergejevit keegi Eestis stsenaaristina angažeerib ..
xsxvo	1	Ja siis ta äkki ütles , et temal on koht, kus see töö selle raha eest ära tehakse.
xsxvx	1	Tegelikult ta hullult meeldis mulle.
xsxvxo	1	Näiteks teadusuuringute rahastamine erinevate huvidega institutsioonide ja eri projektide poolt tähendab Luostarineni kinnitusel seda, et ideaalis objektiivne teaduslik info on aldis muganduma vastavalt tellija vajadustele, vähemalt selle info kasutamise faasis.
V6		
sxxxxv	1	Eks ta poolenisti karistuseks nüüd põllutööl jõlgubki .
Kokku	18	

Enamuses lausetes (13 lauset 18-st) on verbi ees kaks elementi, viies lauses rohkem. Neli lauset on verbilõpulisel. Ühtegi sagedasemat malli ei eristu – eri malle on 18 lause peale kokku 16 ja pea kõigis neist on vaid üks, paaril juhul kaks lauset. V2-printsiipi rikkuvad laused on tihti markeeritud ja mitmel juhul kõnekeelele omaste joontega, rohkem kui pooled neist (10) pärinevadki ilukirjandustekstidest, samas kui ajakirjandusest ja teaduskirjandusest on võrdselt neli näidet. Kirjeldan lähemalt olukordi, mil verb on teisest positsioonist kaugemal ja arutlen, millega võiks senistele teadmistele tuginedes verbi kaugemat positsiooni seletada. Mitme lause puhul on võimalik kuulumine mitmesse erinevasse põhjusrühma.

Hulgas lausetes peegeldub asjaolu, et lühike, rõhutu subjekt (eriti isikulise asesõna lühike vorm) võib prosoodilistel põhjustel hõivata verbi ees lisapositsiooni (näide 111). Mitmed varasemad uurimused (nt Tael 1988, Vihman, Walkden 2021) on välja toonud, et verbi ette teisele positsioonile saab liikuda rõhutu subjekt, eriti rõhutu lühike asesõna. Lisandub ehk ka taotlus vältida mitmusevormide puhul morfeemikordust (*rääkisime me > me rääkisime*, näide 112). Lühikesest pronoomenist subjekt on siinsete näitelause seas väga sage. 18 kaugema verbiga näitelause hulgas pole ühtegi subjektita lauset, 18 subjektist on pooled ehk 9 lühikesed pronoomenid. Ülejäänud subjektidest on neli ühesõnalised ja viis pikemad kui ühesõnalised.

(111) Nüüd **ma** tean ka, et ta oli väga tugevasti kreemitatud, puuderdatud, värvitud jne., aga tookord paistis see kõik loomuliku särana.

(112) Nendest **me** rääkisime töö 2. osas ..

Teiseks võib oletada infostruktuurist tulenevaid põhjusi – objekti vm algusliikme rõhutatust, tekstisidusust ja fookustatust. Objektialgulisi lauseid on 18-st vaid kaks ja silmatorkavalt algavad mõlemad demonstratiivpronoomeniga, mis võib viidata nii rõhule kui ka tekstisidususele (näide 113), samuti leidub muid asesõnadest algusliikmeid (114). Rõhutatud liikme lause ette tõstmise kõrval on näha ka fookustatud verbi. Verbilõpulised laused nagu näites 114 võivad olla fookuses öeldisega. Kokku on 18 lause seas V#-lauseid neli ja kõigil neil oleks verbi fookuse tõlgendus mõeldav, kirjalikus tekstis lubab seda kindlamalt oletada *ki*-liide näites 115.

(113) **se**da ta oskas ..

(114) **Nendest** me rääkisime töö 2. osas.

(115) Eks ta poolenisti karistuseks nüüd põllutööl **jõlgubki**.

Samuti on vähemalt kolme lause puhul (näited 116–118) mõeldav tõlgendada neid kui keskmisel positsioonil (s.o teisest positsioonist kaugemal, kuid mitte lõpus) ning rõhutatud verbiga lauseid. Selle tunnuseks on järgnemine mitte esipositsioonil olevale määrusele ja asjaolu, et subjekt ei pea olema lühike pronoomen.

(116) Teine koht kindlasti **rõõmustas** meid, [ometigi ei tekkinud kellelgi küsimust: miks just teine ja mitte esimene?]

(117) Tegelikult ta hullult **meeldis** mulle.

(118) Luik küll väga **kahtles**, et Sergejevit keegi Eestis stsenaaristina angažeerib, [aga ta ei hakanud vana semu oma umbusuga kurvastama.]

Rõhutamata üldlaiend tundub toimivat sarnaselt lühikese pronoomeniga, hõivates ilma lauset tugevalt markeerituks muutmata verbielse lisapositsiooni. 18-st vaadeldavast lausest on selliseid, kus üheks verbielseks liikmeks on üldlaiend, tervelt viis (näited 119–123), seejuures enamjaolt need ei esine ise koos lühikese pronoomeniga. Teisalt tundub, et näites 124 on kõrvallausele järgnev üldlaiend rõhutatud.

- (119) Ta **nimelt** vedas Jaagupi talus sõnnikut ..
- (120) Mulgi ja Tartu murdes **näiteks** hääldeb esimese ja teise silbi piiril asuva konsonandi ette ülilühike i ..
- (121) **Igatahes** kuueselt **oli** jalgpallisik mul juba veres, sest selle aja mängudest ei mäleta ma suurt midagi peale igapäevase vutitogimise.
- (122) **Näiteks** teadusuuringute rahastamine erinevate huvidega institutsioonide ja eri projektide poolt tähendab Luostarineni kinnitusel seda, et ideaalis objektiivne teaduslik info on aldis muganduma vastavalt tellija vajadustele, vähemalt selle info kasutamise faasis.
- (123) **Tüüpiliselt** umbes kolmandik arsti tööajast kulub informatsiooni kogumisele ja sünteesimisele.
- (124) Kuna eterniitkatustega lautade keskmine vanus oli vaatluse ajal 36 aastat, siis **valdavalt** tahavad vanemad katusekatted juba väljavahetamist, sest eterniitkatuste keskmiseks eaks loetakse 40 aastat.

Mitme lause puhul ei ole tegemist tüüpilise väitlausega, vaid hüüd-, küsi- või eitavate vm lausetega sarnanevate lausetega, kuigi selgeid kriteeriume nende näitematerjali hulgast välja arvamiseks ma ei näinud.

- (125) Küll sa saad.
- (126) .. **nagu** peremees soovib;
- (127) **Eks** ta poolenisti karistuseks nüüd põllutööl jõlgubki.

4.5. Subjekti süntaktiline raskus

Mitmes varasemas uurimuses (nt Huumo 1995, Tael 1988, Vihman, Walkden 2001) on pööratud tähelepanu verbi ja subjekti asendi kõrval ka subjekti süntaktilise raskuse seostele verbi asendiga. Vaatlen seepärast subjekti pikkust sõltuvalt selle positsioonist verbi suhtes.

Tabelis 14 on ära toodud, kui palju on igas keeles otse- ja pöördjärjega lauseid ning seejärel näidatud, kui suure arvu (vasakul) ja protsendi (paremal) neist moodustavad pikad subjektid (kaks või rohkem sõna), ühesõnalised subjektid ning eraldi liigitusena isikulised asesõnad (personaalpronoomen). Eesti keeles on selle all välja toodud ainult lühikesed isikulised asesõnad. Pikki tuli materjalis ette vaid üksikuid ja need on liidetud

ühesõnaliste subjektide alla. Samuti on ühesõnaliste subjektide all kõik muud pronoomenid. Läti keeles, kus pole lühikese ja pika personaalpronoomeni eristust, on personaalpronoomenite all ära toodud kõik isikulised asesõnad. Soome keeles esineb lühikese ja pika asesõnavormi eristus kõnekeeles, aga siinsesse näitematerjali lühikese personaalpronoomeniga lauseid ei sattunud, seega on personaalpronoomenite all esitatud kõik soome isikulised asesõnad, mis on alati pikad.

Tabel 14. Subjekti pikkus otse- ja pöördjärjega lausetes

	EE	SM	LT	EE	SM	LT
SV	225	319	383	100%	100%	100%
pikk	114	163	196	51%	51%	51%
ühesõnaline	80	120	129	36%	38%	34%
personaalpronoomen	31	36	58	14%	11%	15%
VS	237	117	148	100%	100%	100%
pikk	151	102	127	64%	87%	86%
ühesõnaline	65	15	21	27%	13%	14%
personaalpronoomen	21			9%		
Kokku	462	436	531	462	436	531

Otsejärjega (SV) lausetes on subjekti pikkus kõigis kolmes keeles peaaegu identne: 51% pikemaid subjekte, ühesõnaliste subjektidega kõrvuti küllalt palju personaalpronoomeneid. **Pöördjärjega (VS) lausetes** jätkub eesti keeles sama muster, ehkki pikemaid subjekte on mõnevõrra rohkem (64%) ja lühemaid ning pronoomeneid selle võrra vähem. Soome ja läti keel aga on eesti keelest selgelt erinevad: pikki subjekte on VS-järje puhul märksa rohkem (vastavalt 87% ja 86%), lühemaid vähe ja personaalpronoomeneid üldse mitte. Soome ja eesti keele võrdluses ühtivad need tulemused Huumo (1995) leitunga ja näitavad, et eesti keeles ei sõltu subjekti paigutus kas verbi ees või järel nii palju subjekti enda omadustest nagu soome keeles ja seetõttu on mõlemas positsioonis subjektid sarnased, kuigi kaugem subjekt on siiski mõnevõrra vähem prototüüpne (st pikem) kui lause alguse subjekt. Soome prototüüpne subjekt asub selgemalt pigem verbi ees ja mitteprototüüpne verbi järel. Läti keel sarnaneb siinsete andmete põhjal selgelt soome keelele.

Kokkuvõte

Valides eesti, soome ja läti keele sõnajärje kvantitatiivseks kõrvutamiseks välja iseseisvad jaatavad väitlused, ilmneb ootuspäraselt, et eesti keeles on nende lausete hulgas valdavas ülekaalus teisel positsioonil verbiga laused. Kui jätta kõrvale V1-laused, siis jääb eesti keele 600-lauselisest näitestikust järele väga väike hulk lauseid, milles verb on teisest kohast tagapool. Vaatamata näitelauseste väiksele hulgale on võimalikud infostruktuurilised ja prosoodilised põhjused, miks verb kaugemale positsioonile satub, küllalt mitmekülgsed.

Juba varasematest uurimustest on olnud teada, et soome keel erineb selles osas eesti keelest. Ka siinses materjalis esineb soome keeles V2-lauseid eesti keelest selgelt vähem ning ühtlasi V3 lauseid selle võrra märksa rohkem. Enamjaolt ei paikne soome keeles verb kaugemal kui kolmandal positsioonil.

Läti keelega varasem võrdlus puudub, nagu ka läti keele sisesed laiemapõhjalised arvulised uurimused. Sellest uurimusest nähtub, et läti keele suundumused on osalt sarnased soome keelele, kõige selgemalt V2-tendentsi puudumise tõttu, aga teisel järele lahknuvad nii eesti kui ka soome keelest. Läti keeles on V2-sõnajärg tunduvalt harvem mitte ainult eesti keelest, vaid ka soome keelest ning lausemallide uurimine näitab, et selline sõnajärg tekib läti keeles peamiselt siis, kui lauses on vähe moodustajaid ning on puudu sobivatest elementidest, mida verbi ette paigutada. Suurema moodustajate arvuga lause puhul kaldub läti keel eelistama rohkem verbielseid elemente, erandiks väga pikad moodustajad. Erinevalt soome keelest, kus valdavaks kaugemaks verbipositsiooniks on V3, asub läti keeles verb küllalt sageli veel kaugemal.

Üheks läti keelt nii eesti kui ka soome keelest eristavaks jooneks, mis ühtlasi ka võimaldab nii sageli V2-st kaugemal järjel tekkida, on lauseliikmete paigutamine otsejärjega subjekti ja verbi vahele, mida eesti ja soome keel tavaliselt ei luba. See tähendab, et läti keeles, erinevalt soome keelest, võib ka subjektialgulistes lausetes kergelt moodustuda V3 või kaugem sõnajärg.

Mõningate sõnajärje joonte poolest on soome ja läti keel siiski küllaltki sarnased. Silmatorkavalt on mõlema keele puhul esile toodud pöördjärje ja otsejärje suhteliselt vaba varieerumist otsekõnega algavas lauses, mis avaldub ka siinses materjalis. Ka üldisemalt on subjekti ja verbi otse- ja pöördjärje sagedused väga sarnased, seda nii üldiselt kui ka erinevate algusliikmete lõikes. Enamjaolt domineerib neis keeltes igasuguse lauseliikme järel otsejärg, erandiks objekt, kus annavad mh tooni juba kirjeldatud otsekõnega algavad laused. Eesti keele puhul seevastu on kõrvalliikmeid vaadates alati saja protsendi lähedaselt domineeriv pöördjärg.

Üks väheseid kõiki keeli ühendavaid jooni on otsejärjega lausete subjekti süntaktiline raskus. SV-järje puhul on kõigis kolmes keeles subjektidest umbes pooled pikemad kui üks sõna, ning kokku pooled on ühesõnalised või siis personaalpronoomeneid. Seevastu pöördjärje puhul on kõigis keeltes subjekt tunduvalt pikem. Seega eelistavad kõik kolm keelt verbi ees prototüüpsemat subjekti kui subjekti järel, on aga ka näha, et eesti keeles on erisus kahe subjekti positsiooni puhul väiksem, läti ja soome keele puhul aga sarnaselt suurem, mis viitab samuti nagu soome keeleski, et V2-järjest piiramata sõnajärg võimaldab vabamalt valida subjekti asendit selle enda omaduste põhjal.

Kokkuvõttes on läti keele sõnajärg mitmes aspektis, eriti V2-suundumuse puudumisega seoses lähedasem soome keelele kui eesti keelele. Teisalt käitub läti keel kohati mõlemast teisest keelest erinevalt.

Siinse uurimuse piires vaadeldud sõnajärjejoonte osas ei ole näha, et ühine saksamõjuline taust oleks eesti ja läti keelt teineteisele lähendanud, erinevalt mitmetest muudest keelejoontest ja –tasanditest. Samamoodi näitas kirjakeelte kujunemise tausta uurimine, et läti keeles tõuseb kahest keelest mõnevõrra vähem esile V2-järje saksapärasuse rõhutamine kas siis vanema kirjakeele uurimustes või 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse keelereformide aegses arutelus. Võimalik, et läti keeleuendajad siiski tegid sõnajärje lätipärasust eesti omadest aktiivsemat ja tõhusamat teadlikku tööd, mis lihtsalt ei paistnud siinse ülevaate piires vaadeldavast kirjandusest välja. On aga ka võimalik, et läti keel oma sisemiste joonte tõttu ei võtnud V2-järge sellisel määral omaks nagu eesti keel ja varasemalt ka soome keel, või et eriti eesti ja ka soome keel oma seesmist omaduste alusel olid millegi pärast V2-mõjule vastuvõtlikud.

Siin vaadeldud keelenäidete seisukohast peab Johannes Aaviku hinnang paika: soome ja läti kirjakeel on suutnud germaanimõjulist V2-sõnajärge endast suures osas eemale hoida, soome keeles osalt nähtava reformiga, osalt ehk algusest saati nõrgema germaani mõju tõttu. Eri keeltes reformiperioodil peetud diskussioonide, keelearendustöö ning eri aegade keeleandmete kõrvutamine aitaks sõnajärje uurimise seisukohast näha, millist teed kaudu on kolm küllalt sarnastes tingimustes kujunenud kirjakeelt jõudnud tänaseks küllalt erinevate sõnajärjejoonteni. Diakroonilise ja sünkroonilise uurimistöö kõrval aitaksid sellel uurimissuunal edasi ka rohkemate kontaktkeelte võrdlusesse kaasamine ning sotsiaalse ja kultuurilise konteksti sügavam tundmine.

Kirjandus ja korpused

Kirjandus

Aavik, Johannes 1912. Kõige suurem germanismus eesti keeles. – Eesti Kirjandus 9, 353–369.

Aavik, Johannes 1936. Keeleuuendus, keelevead, keelehalbused, II osa. – Looming, 7, 763–771.

Andronova, Everita 2008. Research on the earliest (16th-17th c.) Latvian texts: the past twenty years (1985–2005). – Common roots of the Latvian and Estonian literary languages. Editors: Kristiina Ross, Pēteris Vanags. Frankfurt am Main: Peter Lang, 253–284.

Bušs, Ojārs 1985. Latviešu literārās valodas normalizācijas aktuālās problēmas. – Baltu valodas senāk un tagad. Rīga: Zinātne, 31–35.

Dahl jt 2001a = The Cirum-Baltic languages: typology and contact. Vol. 1: Past and present. Eds. Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins.

Dahl jt 2001b = The Cirum-Baltic languages: typology and contact. Vol. 2: Grammar and typology. Eds. Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam; Philadelphia: Benjamins.

Dryer, Matthew S. 2013. Order of Subject, Object and Verb. – Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (eds.). The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute of Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/81>, vaadatud 22.07.2021.

Ehala, Martin 1994. Russian influence and the change in progress in the Estonian adpositional system. – Linguistica Uralica, 3, 177–193.

Ehala, Martin 1998. How a man changed a parameter value: the loss of SOV in Estonian subclauses. – Richard Hogg & Linda van Bergen (eds.), Historical Linguistics 1995, vol. a: Germanic linguistics, Amsterdam: John Benjamins, 78–88.

Ehala, Martin 2001. Eesti keele baassõnajärjest. – Kasik, R. Keele kannul: pühendusteos Mati Ereleti 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 17, 24–41.

Ehala, Martin 2006. The word order of Estonian: implications to universal language. – Journal of Universal Language, 7, 49–89.

EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Endzelīns, Jānis, Kārlis Mīlenbahs 1923. Latviešu gramatika. Rīga: Valters un Rapa.

Erelt, Mati 2017a. Eesti keele lauseehituse uurimisest. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 29–30.

Erelt, Mati 2017b. Liitlause. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 647–755.

Erelt, Mati 2017c. Öeldis. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 93–239.

Erelt, Mati 2017d. Sissejuhatus süntaksisse. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 53–89.

Erelt, Mati 2017e. Öeldistäide. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 278–288.

Erelt, Mati jt 2017 = Erelt, Mati, Helle Metslang, Helen Plado. Alus. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 240–277.

Forsman Svensson, Pirkko 2011. Virtuaalinen vanha kirjasuomi. <http://vvks.it.helsinki.fi/index.html> (vaadatud 19.04.2021).

Habicht, Külli 2003a. Vana kirjakeele uurimine. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 48, 135–165.

Habicht, Külli 2003b. Vana kirjakeele uurimisest Tartu ülikoolis. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet: 1803 eesti ja soome keele lektoraat: juubelikogumik. Koost. Valve-Liivi Kingisepp (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised; 25). Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetool, 171–210.

Habicht, Külli jt 2011 = Habicht, Külli, Ritva Laury, Taru Nordlund, Renate Pajusalu. The Marking of Definiteness in Old Written Estonian and Finnish: Native or Borrowed? – Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Piliscaba, 9–14. VIII 2010, V: Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Piliscaba, 9–14. VIII 2010. Ed. Sandor Csucs, Nora Falk, Viktoria Toth, Gabor Zaicz. Piliscaba, 277–284.

Hakulinen, Auli, Fred Karlsson 1979. Nykysuomen lauseoppia. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

- Hakulinen jt 2015 [1980]** = Hakulinen, Auli, Karlsson, Fred, Vilkuna, Maria 2015 [1980]. Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja, 6.
- Hasselblatt, Cornelius 1990.** Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 31. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hennoste, Tiit 2017.** Üldlaiend, kiil, irdelemendid. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Ereht ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 481–502.
- Holmberg, Anders 2015.** Verb-second. – Syntax – theory and analysis: an international handbook, ed. Tibor Kiss and Artemis Alexiadou, vol. 1. Berlin: de Gruyter, 342–382.
- Holmberg jt 2020 = Holmberg, Anders, Heete Sahkai, Anne Tamm 2020.** Prosody distinguishes Estonian V2 from Finnish and Swedish. – Proceedings of the 10th International Conference on Speech Prosody 2020, 439–443.
- Huumo, Tuomas 1993.** Suomen ja viron kontrastiivista sanajärjestysvertailua. – SCLOMB, 1, 97–158.
- Huumo, Tuomas 1994.** Näkökulmia suomen ja viron sanajärjestyseroihin. – Lähivertailuja, 8, 21–39.
- Huumo, Tuomas 1995.** On the position of subject in Finnish and in Estonian. – XXI kielitieteen päivät Oulussa 6.–7.5.1994. Toim. R. Kataja, K. Suikkari. (= Acta Universitatis Ouluensis, series B Humaniora 19.). Oulu, 79–87.
- Häkkinen, Kaisa 1994:** Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 1997.** Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen? – Sananjalka, 39, 31–52.
- Kaivapalu, Annkatrin 2010.** Mõnede eesti sõnajärjemallide psühholingvistilisest reaalsusest. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 6, 103–120.
- Kalnača, Andra, Ilze Lokmane 2021.** Latvian grammar. Rīga: University of Latvia Press.
- Kask, Arnold 1970-I.** Eesti kirjakeele ajaloost. 1. osa. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- Kask, Arnold 1970-II.** Eesti kirjakeele ajaloost. 2. osa. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- Klaas, Birute 1988.** Shodnõje tšertõ sintaksisa estonskogo i litovskogo jazõkov i ih proishoždenije (Eesti ja leedu keele struktuurilised ühisjooned), Tartu Ülikool.

- Klaas, Birute 2001.** Ühisjooni eesti, leedu ja läti keele arengus: keele ühiskondlik referents. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, V: Tartu 7.-13.08.2000. Tartu Ülikooli Kirjastus, 88–95.
- Kööp, Kadri, 2004.** Relatiivlausete põhijooned eesti vanemas kirjakeeles (magistritöö). Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakond.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lehtinen, Tapani 1992.** Suomen ja viron verbiloppuisista sivulauseista. – Nordens språk i Baltikum. Pohjoismaiden kielet Baltiassa. Baltian maiden yliopistojen pohjoismaisten kielten opettajien kokous, Riika 26.–30.11.1991. Nordisk språksekretariats rapporter, 18. Oslo, 70–82.
- Lele-Rozentāle, Dzintra 2013:** Cik vāciska ir latviešu valoda? Ieskats valodu kontaktu formās un izpausmēs. – Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums 8. Atb. red. Andra Kalnača. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 43–54.
- Lindström, Liina 2000.** Narratiiv ja selle sõnajärg. Keel ja Kirjandus, 3, 190–200.
- Lindström, Liina 2002.** Veel kord subjekti ja predikaadi vastastikusest asendist laiendi järel. Emakeele Seltsi aastaraamat. Tartu: Emakeele Selts, 47, 87–106.
- Lindström, Liina 2005.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Doktoritöö, Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lindström, Liina 2017.** Lause infostruktuur ja sõnajärg. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 537–565.
- Lokmane, Ilze 2010.** Vārdu secības funkcijas Latviešu valodā. – Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē. Rīga: Latvijas Universitāte, 59–68.
- LVG = Auziņa, Ilze, Ieva Breņķe, Juris Grigorjevs, Inese Indričāne, Baiba Ivulāne, Andra Kalnača, Linda Lauze, Ilze Lokmane, Dace Markus, Daina Nītiņa, Gunta Smiltiece, Baiba Valkovska, Anna Vulāne.** Latviešu valodas gramatika. 2. izd. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Mathiassen, Terje 1996.** A short grammar of Latvian. Columbus: Slavica Publishers.
- Metslang, Helle 2017a.** Sihitis. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 258–277.
- Metslang, Helle 2017b.** Kommunikatiivsed lausetüübid. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt ja Helle Metslang. Tartu Ülikooli Kirjastus, 515–536.
- Metslang, Helle, Külli Habicht 2019.** XIX sajandi eesti kirjakeel – vahekeelest sulandkeeleks. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 64 (2018), 111–140.

- Metuzāle-Kangere, Baiba, Uldis Ozolins 2005.** The language situation in Latvia 1850–2004, – *Journal of Baltic Studies*, 36:3, 317–344.
- Ozols, Artūrs 1965.** Veclatviešu rakstu valoda. Rīga: Liesma.
- Paul, Toomas 2008.** Cultural context of the formation of written (literary) Estonian. – Common roots of the Latvian and Estonian literary languages. Editors: Kristiina Ross, Pēteris Vanags. Frankfurt am Main: Peter Lang, 15–44.
- Porīte, Tamāra 1962.** Vārdu kārtā vienkāršajā teikumā. – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 2. Bergmane, Anna, Aina Blinkena, Rūdolfs Grabis (red.); Sokols, Ēvalds (atb. red.). Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 439–475.
- Raag, Virve 1998.** The Effects of Planned Change on Estonian Morphology. – *Studia Uralica Upsaliensia*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 29.
- Rommel, Nikolai 1963.** Sõnajärjestus eesti lauses. Deskriptiivne käsitus. – Eesti keele süntaksi küsimusi (= KKIU VIII). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 216–389.
- Ross, Kristiina 1999.** Kas eesti kirjakeel võinuks kujuneda teistsuguseks. – Maie Kalda, Õne Kepp (toim.): Mis on see ise. Tallinn : Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 9–30.
- Ross, Kristiina 2000.** Tõlketehnilisi küsimusi eesti kirjakeele algusaegadest: 2. käsk. – *Keel ja Kirjandus*, 11, 781–795.
- Ross, Kristiina 2002a.** Baltisaksa pastorid ja eesti keel. – *Keel ja Kirjandus*, 4, 225–230.
- Ross, Kristiina 2002b:** Arnold Kask ja kirjakeele ajaloo tulevik. – *Keel ja Kirjandus*, 11, 788–792.
- Ross, Kristiina 2019.** Meie ja teie eesti kirjakeel. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2, 57–68.
- Ross, Kristiina, Pēteris Vanags 2008.** Common roots of the Latvian and Estonia literary languages – Preface. – Common roots of the Latvian and Estonian literary languages. Eds. Kristiina Ross, Pēteris Vanags. Frankfurt am Main: Peter Lang, 7–13.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Sahkai, Heete, Anne Tamm 2019.** Verb placement and accentuation: Does prosody constrain the Estonian V2? – *Open Linguistics* 5, 729–753.
- Smit, Merlijn de 2006:** Language contact and structural change. An Old Finnish case study. *Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Fennica Stockholmiensia*, 9. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ziegelmann, Winkler 2006 = Ziegelmann, Katja, Eberhard Winkler 2006.** Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. – Anne Arold, Dieter Cherubim, Dagmar Neuendorff & Henrik Nikula (eds.) *Deutsch am Rande Europas*. Tartu: Tartu University Press, 44–70.

- Tael, Kaja 1988.** Sõnajärjemallid eesti keeles (võrrelduna soome keelega). – Läänemeresoome keeleteaduse sümposium, Turku, 30.08-2.09. Toim. H. Metslang. Tallinn, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Tael, Kaja 1990.** An approach to word order problems in Estonian. – CIFU-7, Debrecen, 27. Aug.- 2. Sept. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Vaba, Lembit 2015.** Läti keel läänemeresoome luubi all. – Lembit Vaba. Sõna sisse minek. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 255–270.
- Valdmanis, Jānis 1989.** Teikums. – Latviešu valodas sintakse. Ceplītis, Laimdots; Jānis Rozenbergs, Jānis Valdmanis. Rīga: Zvaigzne, 13–104.
- Valdmanis, Jānis 2003.** Sintaktiskās konstrukcijas saturs un „dalītās zināšanas”. – Vārds un tā pētīšanas aspekti, 7. Liepāja: LiePA, 213–220.
- Vanags, Pēteris 1993.** Die möglichen Formen deutschen Einflusses auf die grammatische und syntaktische Struktur der ältesten lettischen Texte. – *Linguistica Baltica. International Journal of Baltic Linguistics*. Vol 2, 168–181.
- Vanags, Pēteris 2008.** Latvian texts in the 16th and 17th centuries: beginnings and development. – Common roots of the Latvian and Estonian literary languages. Editors: Kristiina Ross, Pēteris Vanags. Frankfurt am Main: Peter Lang, 15–44.
- Vanags, Pēteris 2011.** Problems of Standard Latvian in the 19th Century: Changes in the Language Planning and Changes in Planners, from Baltic-Germans to Latvians. – *Nation und Sprache in Nordosteuropa im 19. Jahrhundert*. [Ed.] Konrad Maier, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 199–207.
- Vanags, Pēteris 2013.** Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. – Ed. Veisbergs. *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201–240.
- Vanags, Pēteris 2019.** Latviešu valoda pirms Latvijas valsts. – *Valoda un valsts*. Ed. Andrejs Veisbergs, Rīga: Zinatne, 55–86.
- Veisbergs, Andrejs 2013.** Tulkojumvaloda. – Ed. A. Veisbergs. *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 373–391.
- Vihman, Virve-Anneli, George Walkden 2021.** Verb-second in spoken and written Estonian. – *Glossa: a journal of general linguistics* 6(1): 15, 1–23.
- Vilkuna, Maria 1989.** Free Word Order in Finnish: Its Syntax and Discourse Functions. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, Maria 1998.** Word Order in European Uralic. – *Constituent Order in the Languages of Europe*, ed. Anna Siewierska. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 173–233.

VISK 2008 = Ison suomen kieliopin verkkoversio 2008. Vastaava toimittaja: Maria Vilkuna.– <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (vaadatud 21.08.2021).

Voits, Toms 2014. Discourse-related word order variation in Latvian. – Valoda: nozīme un forma, 144–156.

Korpused

Helsingin yliopisto 1999. Helsingin yliopiston suomenkielisen E-thesiksen Korp-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016090601>, vaadatud 20.03.2019.

Kansalliskirjasto 2011. Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelman suomenkielinen osakorpus, Kielipankki-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050302>, vaadatud 20.03.2019.

Helsingin yliopisto 2017. 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä - korpus, versio 2 [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>, vaadatud 20.03.2019.

LVK2018 = Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss. <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>, vaadatud 01.02.2019.

TK = Tasakaalus korpus, <http://www.keeleveeb.ee/dict/corpus/balanced/>, vaadatud 01.02.2019.

Estonian, Finnish and Latvian word order in affirmative declarative clauses

Estonian, Finnish and Latvian are all typologically SVO (subject – verb – object) languages, while also being classified as relatively free word order languages. This means that while a context-free, neutral clause frequently follows the SVO order, there is high variability in the word order of these languages mainly depending on the pragmatic functions of the constituents.

Estonian, however, also displays a major difference from the two other languages, in that it follows a verb-second (V2) tendency, possibly of German origin, especially regarding the written language and independent affirmative declarative clauses in particular. This thesis comparatively analyses the word order of such affirmative declarative clauses in all three languages. The data comes from the corpora of modern-day Estonian, Finnish and Latvian consisting of 600 clauses from each language: 200 from fiction, 200 from academic texts and 200 from news articles. The clauses were coded according to the order of their constituents and then comparatively analysed to assess the constituent order in the three languages, with the main focus on the position of the verb.

The thesis consists of four main chapters.

In the first chapter, the social and cultural background of the development of all three written languages is given. During the period of their formation, they all were subject to strong Germanic influence – Estonian and Latvian were mainly influenced by German, and Finnish by Swedish, both of which are known as V2 languages. Finnish word order, up to the beginning of the 20th century, exhibited V2 order, but in the course of language modernisation and degermanisation this feature became marginalised. As a sign of less restricted social development under Swedish rule compared to Baltic German rule in the Estonian and Latvian territories, the Germanic influence tended to be somewhat milder in Finnish than in Estonian, and possibly also in Latvian. V2 might be one example of this.

At the same time, the context in which the Latvian written language was developing was very similar to that of Estonian in most respects. However, while Estonian behaves,

at least in certain contexts, as a clear-cut V2 language, this is not the case with modern Latvian. Most likely, the usually non-native Latvian-speaking authors of old written Latvian used verb-second order in their writing; it does not seem though that there were considerably stronger measures taken against Germanic word order patterns in Latvian, compared to those in Estonian and Finnish.

The second aim of this study was to compare the constituent order, especially verb order, in the three languages. The findings show that Latvian exhibits no clear traces of verb-second tendencies that could be considered reminiscent of previous German influence. On the contrary, it has fewer V2 sentences than Finnish; of the 600 affirmative declarative clauses in each language, V2 was found in 89% of Estonian clauses, 68% of Finnish clauses, and only 46% of Latvian clauses. Overall, in Latvian clauses, the verb tends to occupy a much more distant position in the clause, with even V4 sentences being quite common (11%). This tendency does not, however, mean more frequent verb-final order. Regarding the order of subject and verb, in Estonian, the direct (SV) and inverted order (VS) are of almost equal frequency, whereas Latvian and Finnish have high preference for direct order (both over 70%). In non-subject initial affirmative declarative clauses, Estonian direct order is only 5%, while 95% of clauses have inverted order; in comparison, in Latvian and Finnish, both orders are used almost equally (around 50%).

Further comparative research, both on the language reform as well as diachronic and synchronic linguistic research, might be fruitful in order to explain the differences in current-day synchronic word order patterns in these three languages.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Aive Mandel (20.06.1985)

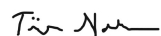
1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Eesti, soome ja läti keele jaatava väitlause sõnajärg”, mille juhendajad on Virve-Anneli Vihman ja Tiina Nahkola.

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni; 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 09.09.2021

Tiina Nahkola